

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยเรื่องรูปแบบการขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้หมอลำบ้านโนนค้อโดยเครือข่ายศูนย์ดำรงมรดกอีสาน สํารองเรื่องประพันธ์ ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นแนวทางในการออกแบบนวัตกรรมดังนี้

1. ความรู้เกี่ยวกับหมอลำและภูมิปัญญา
2. สังคมวัฒนธรรมและการถ่ายทอดวัฒนธรรม
3. รูปแบบการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้
4. การวิจัยเชิงคุณภาพ
5. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
6. วิธีวิทยางานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น
7. แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการออกแบบนวัตกรรม
8. ความเป็นมาของศูนย์ดำรงมรดกอีสาน สํารองเรื่องประพันธ์
9. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ความรู้เกี่ยวกับหมอลำและภูมิปัญญา

ความรู้เกี่ยวกับหมอลำ

1. ความเป็นมาของหมอลำ

ลำหรือการขับลำของมนุษย์สมัยโบราณมีเนื้อหาสั้น ๆ บางทีมีเนื้อหาลู่เพียงไม่กี่ประโยค เช่น 2 – 3 ประโยคเท่านั้นแต่ขับลำวกไปเวียนมา ต่อมาเมื่อมีความก้าวหน้าทางสังคมมากขึ้นเนื้อหาของเพลงขับลำก็จะค่อย ๆ ยาวออกไปเรื่อย ๆ ตามความก้าวหน้าทางสังคมนั้น ๆ การขับลำยุคแรก ๆ ใช้รับทำนองด้วยกระบอกไม้ไผ่ เป็นเครื่องจังหวะ ที่มีการละเล่นโดยใช้กระบอกไม้ขนาดปล้องเดียวสองอันมาตีกระทบกันประกอบจังหวะขับร้อง ชาวอีสานมีไม้สองอันเรียกว่ากัณฑ์กระทบกันประกอบจังหวะขับลำ และประเพณีลำได้แพร่หลายอยู่แถวลาวได้ตั้งแต่เวียงจันทน์ลงไปรวมถึงท้องถิ่นอีสานของไทยด้วยและมีการเรียกคนลำนว่าหมอลำหรือ “หมอ” และเรียกคนเป่าแคนว่าหมอแคน(สุจิตต์ วงเทศ. 2532 : 30 – 31)

หมอลำเป็นมรดกพื้นบ้านที่สำคัญที่สุดของชาวอีสาน คำว่า “ลำ” แปลว่า “ขับร้อง”

มาจากคำเดิมว่า “จับลำนํ้า” ในภาคอีสานของไทยใช้คำว่า “ลํ้า” เช่น ลํ้าพื้น ลํ้ากลอน ลํ้าหมู่ และลํ้าซิ่ง ส่วนในภาคใต้ของลาวใช้คำว่า “ลํ้า” เช่น ลํ้าบ้านซอก ลํ้ามหาชัยลํ้าสี่พันดอน และลํ้าคอนสวน ส่วนในภาคกลางของไทย เดิมใช้คำว่า “จับลำนํ้า” หมอลํ้ามีต้นกำเนิดจากทำเนียบ 4 อย่างคือ การเล่านิทาน การเว้าผญา การสูตรขวัญและการเทศน์ ต่อมาการเล่านิทานก็กลายรูปมาเป็น การลํ้าพื้น หรือหมอลํ้าพื้น ซึ่งหมายถึงหมอลํ้าเล่านิทาน โดยนำเอาบทกลอนจากนิทานชาดก หรือตำนาน มาลํ้าเช่น นิทานเรื่องท้าวแก้ว ท้าวหมาหุຍ ท้าวหน้าผากไกลกระเด็น ท้าวจำปาสี่ต้น ตำนานเรื่องการสร้างเวียงจันทน์ ต่อมาหมอลํ้าประเภทนี้ได้พัฒนาการหมอลํ้าหมู่ซึ่งมีทำนองหรือเรียกในภาษาอีสานว่าวาทลํ้าด้วยกัน เช่น วาทอุบล วาทกาฬสินธุ์ วาทสารคาม และวาทขอนแก่น หมอลํ้าอีกประเภทคือ หมอลํ้ากลอนหรือหมอลํ้าคู่ หมอลํ้าทุกประเภทมีความเกี่ยวข้องกับผญา คำว่า “หมอลํ้า” ประกอบขึ้นด้วยคำสองคำ คือ “หมอ” และ “ลํ้า” คำว่าหมอนี้หมายถึงผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญในวิชาสาขาใดสาขาหนึ่ง เช่น หมอยา หมายถึง ผู้เชี่ยวชาญในการใช้ยาหมอมอ หมอโหร หมายถึงผู้ชำนาญในการทำนายโชคชะตา หมอนํ้ามนต์ หมายถึงผู้ชำนาญการในการทำนํ้ามนต์ หมอสูตร หมายถึง ผู้เชี่ยวชาญในการใช้สูตร เช่น สูตรขวัญ และหมอธรรม หมายถึง ผู้ชำนาญการในการใช้คาถาในการสะเดาะเคราะห์ปราบ หรือจับไล่ผีต่างๆ ให้หนีไป เป็นต้นส่วนคำว่า “ลํ้า” นั้น สันนิษฐานว่า ลํ้าเป็นคำลักษณะนาม ใช้เรียกสิ่งที่มีลักษณะยาว เช่นลํ้าไฟ ลํ้าพร้าว ลํ้าตาล หรือลํ้านํ้า เช่น ลํ้าโขง ลํ้าชี ลํ้ามูล เป็นต้น เนื่องจาก นิทานพื้นบ้านหรือวรรณกรรมอีสาน เป็นเรื่องที่ยืดยาวคนทั้งหลายจึงเรียกวรรณกรรมเหล่านี้ว่า “ลํ้า” เช่น ลํ้าสังข์ศิลป์ชัย ลํ้ากาฬเกศ ลํ้าสิทธมนโนรา ลํ้าแดงอ่อน ลํ้าขูลูนางอ้ว หากผู้ใดมีความชำนาญในการจดจำหรือท่องจำบทกลอนเนื้อหาของนิทานหรือวรรณกรรมเหล่านี้ได้ บุคคลผู้นั้นก็ได้ชื่อเป็น “หมอลํ้า” (เจริญชัย ชนไพโรจน์. 2543 : 1)

ในสมัยโบราณการศึกษาของชาวบ้านเริ่มต้นจากวัด โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้เล่าเรียน สืบทอดกันมา เรื่องราวทางศาสนาและวรรณคดีได้มีการจารึกลงในใบลาน คือมีการจาร(เขียน)ตัวหนังสือธรรม หนังสือขอม บรรยายเรื่องราวต่างๆ ที่ผู้ประพันธ์แต่งขึ้นลงไว้ในใบลานเป็นจบ ๆ (เล่ม) การเรียนหนังสือในสมัยก่อนใช้วิธีจำตัวหนังสือแบบนกแก้วนกขุนทอง คือหัดอ่านศัพท์เป็นคำ ๆ อ่านทบทวนไปมาจนจบเล่มหรือผู้นั้น ๆ ลักษณะของตำราในสมัยโบราณนั้นมีลักษณะเป็นหนังสือผูกใบลาน การเก็บรักษาคนโบราณใช้วิธีการนำเอาไม้ไผ่มาทะลุปล้องแล้วสอดหนังสือไว้ข้างใน มีฝาปิดอย่างดีและเรียกว่าหนังสือ “หนึ่งลํ้า” ในสมัยก่อนใครก็ตามที่สามารถเล่าเรื่องในหนังสือหนึ่งลํ้า ชาวบ้านเรียกว่า “หมอลํ้า” (จารุวรรณ ธรรมวัตร. 2526 : 49)

ในสมัยเริ่มแรกสันนิษฐานว่าหมอลำคงจะมีการแสดงในงานของชาวบ้านในระแวกใกล้เคียง ๆ กับที่หมอลำอาศัยอยู่ เมื่อมีงานสำคัญ เช่น งานศพ งานบุญบ้าน งานเทศกาลประจำปีของหมู่บ้านตามฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ได้รับการเชื้อเชิญให้มาเล่นนิทานให้ชาวบ้านฟัง เพื่อให้ความสนุกสนาน และความบันเทิง เช่นเวลามีคนตาย เจ้าภาพก็เชิญมาเล่นนิทานให้ฟังเพื่อบรรเทาความทุกข์ความเศร้าโศกให้กับญาติพี่น้องของผู้ตาย ในงานก็อาจจะเอาหนังสือผูกมาอ่านให้ฟังบ้างหรือเล่าปากเปล่าบ้าง เรื่องที่เล่ามักจะเป็นวรรณกรรมพื้นบ้าน เช่น เรื่องสังข์ศิลป์ชัย นางผมหอม กำพร้าไก่แก้ว เป็นต้น ชาวบ้านจะเกิดความรู้สึกตื่นเต้นไปตามท้องเรื่องที่เล่า “หมอลำ” จึงกลายเป็นคารารับเชิญในงานมงคลและงานอวมงคลต่าง ๆ ที่มีในหมู่บ้าน ในสมัยแรกคงไม่มีสินจ้างรางวัลอะไรมากนัก ถ้ามีก็คงมีค่าอ้อหรือค่าคาย เช่น ผ้าขาวผืนเงินเพียง เงินสตางค์ หรืออาจจะเป็นของมีค่าที่เจ้าภาพมอบให้เป็นสินน้ำใจเล็ก ๆ น้อย ๆ เรียกว่า “คาย” ศิลปะการแสดงหมอลำในขั้นแรกนั้นคงจะเป็นลักษณะของ “หมอลำพื้น” คือเล่าเรื่องพื้นเพบ้านของตน จึงเรียกว่า “ลำพื้น” (บุญกว้าง วาตะโยธา. 2524 : 33)

ในการลำครั้งแรกนั้น “หมอลำ” ไม่มีพิธีรีตองอะไรมากนัก เวลาที่ใช้ในการลำมีทั้งกลางวันกลางคืน ชาวบ้านจะจุดได้ตามลานบ้าน แล้วก็ลำไปโดยที่ผู้ลำมีผ้าขาวม้า (ผ้าค้ำม) ผืนเดียวเป็นอุปกรณ์ประกอบการลำ เอาผ้าขาวม้าพาดไหล่เฉียงแล้วก็สวมุดินามตามท้องเรื่องให้ตนเองเป็นทั้งพระเอกเป็นทั้งพระมหากษัตริย์ เสนาอำมาตย์ คนร้าย ตัวตลกครบครัน ผ้าขาวม้าสารพัดนึกนี้ใช้เล่าได้สารพัด เช่น เล่าเรื่องตอนใดที่มีการขี่ม้าผู้ลำจะเอาผ้าขาวม้าพับเป็นเสมือนม้าแล้วขี่ไป เวลาถึงตอนที่ผู้หญิงคลอดลูก ผู้ลำจะม้วน ๆ ผ้าขาวม้าให้เป็นทารกแรกเกิดใส่ตัวอ้อม แล้วทำปกรประกอบเสียงร้องอูแว ๆ ของเด็ก ถ้าตอนใดมีการลงเรือก็จะสอดผ้าขาวม้าเข้าระหว่างขาสองขาทำเสมือนขี่เรือไป ผู้ฟังก็จะสนุกสนานตื่นเต้นไปด้วย ในเวลาต่อมาได้มีการนำเอาแคนมาเป่าเป็นดนตรีประกอบเพิ่มความสนใจให้กับผู้ฟังเวลาลำก็จะมีคนเป่าแคนคลอเสียงไปด้วย ในสมัยแรกนั้นคนลำไม่ค่อยพิถีพิถันเรื่องการแต่งกายต่อมาได้รับอิทธิพลตะวันตกจึงมีการคิดหาชุดที่ดึงดูดความสนใจของผู้ฟังมาสวมใส่ หมอลำนั้นนอกจากจะมีประโยชน์ในด้านให้ความรู้ความบันเทิงแก่ผู้ฟังแล้วในสมัยโบราณยังมีคนนำไปใช้ในการรักษาคนไข้อีกด้วยเรียกว่า “ลำผีฟ้า ผีซง” (ทรงเจ้าเข้าทรง) บางครั้งก็ใช้ลำให้คนฟื้นไข้ใหม่ๆ ฟัง นับว่าศิลปะหมอลำสามารถใช้แก้ปัญหาชีวิตด้านจิตวิทยาได้ด้วย เพราะบางครั้งคนไข้หายขาดจากการเจ็บป่วยจริงๆ เพราะได้ฟังผีฟ้าผีซง วิธีการลำแบบนี้จะนำคนฟื้นไข้ใหม่ๆ มาอนชมกลอนลำ ผู้ลำจะลำในลักษณะตีวงกลมล้อมรอบคนไข้ ถ้าอยู่เป็นเวลาหลายวันจนบางครั้งคนไข้ลุกขึ้นมาลำตามก็มี เลยทำให้หายป่วย การลำแบบผีฟ้าผีซงนี้จะใช้คนครั้งละ

ประมาณ 5 ถึง 10 คน ถ้าวางเวียนรอบคนไข้และมีแคนเป่าประกอบจังหวะการรำ การรำ ในลักษณะนี้เรียกว่า “รำซง” คนโบราณเข้าใจว่า วิญญาณของบรรพบุรุษจะมาสิงสถิตในคนไข้ จึงจัดหมอลำมาบวงสรวงให้ฟัง จะได้หายโศกและเป็นการขอขมาลาโทษ (จารุวรรณ ธรรมวัตร. 2529 : 49)

2. ความหมาย และประเภทของหมอลำ

หมอลำถือว่าเป็นศิลปะการแสดงพื้นบ้านของคนอีสานที่มีมานานและเป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ในวิถีชีวิตของคนอีสาน จากอดีตถึงปัจจุบันหมอลำยังคงมีความสำคัญต่อสังคมอีสานเป็นอย่างยิ่ง ดังนั้นผู้วิจัยจึงนำเอาความหมายและประเภทของหมอลำมากล่าว ในที่นี้ ดังนี้

2.1 ความหมายของหมอลำ

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับหมอลำมีผู้ให้ความหมายคำว่า หมอลำ ตาม ทรรศนะต่าง ๆ ตามความเข้าใจของชาวอีสานโดยทั่วไปมีความหมาย 2 ประการ คือ

2.1.1 หมอลำ หมายถึง การขับลำนำด้วยภาษาถิ่นอีสานประกอบเสียงดนตรีพื้นบ้านที่เรียกว่า แคน

2.1.2 หมอลำ หมายถึง ผู้ที่มีความชำนาญในการขับลำนำด้วยภาษาถิ่นอีสานประกอบเสียงดนตรีพื้นบ้านที่เรียกว่า แคน

มุณี พันทวี (2537 : 1-2) ปราชญ์ท้องถิ่นอีสานได้แยกศัพท์ ภาษาถิ่นอีสาน ดังนี้ หมอลำ คือ ผู้ชำนาญในกิจการต่าง ๆ เช่น หมอลำแคนคือผู้ชำนาญในการเป่าแคน หมอลำ คือผู้ชำนาญในการทำนาย หมอลำเ็น คือผู้ชำนาญในการบีบนวดเส้นเอ็นตามร่างกาย หมอลำ คือผู้ชำนาญในการใช้ยาสมุนไพร

ลำ มีความหมายสองนัยคือ ลำเป็นการขับร้องด้วยทำนองและภาษาถิ่นอีสานอย่างมีศิลปะโดยมีแคนเป็นเสียงดนตรีหลักประกอบการขับร้อง นอกจากนี้คำว่า “ลำ” หมายถึง สิ่งของที่มีลักษณะยาวเรียว กลม เช่น ลำไผ่ ลำอ้อย

ดังนั้น หมอลำ หมายถึง ผู้ที่ใช้บทกลอนประกอบกับแคนให้เกิดการตอบสนองความรู้สึกรักของผู้ฟังหรือผู้ชม ในด้านเนื้อหาภาษา น่าเสียง ตลอดจนทำทางจังหวะ และทำนองที่สัมพันธ์กับแคนอันเป็นดนตรีหลักประกอบการลำ

เมทนี สมสิณี (2537 : 34) ให้ความหมายไว้ว่า หมอลำ หมายถึงบุคคลที่มีความชำนาญในการแสดงศิลปะลีลาในการขับร้องชนิดหนึ่ง ซึ่งกลมกลืนกับดนตรีอย่างเหมาะสม

หมอลำทองมาก จันทะลือ หรือหมอลำอุทา ซึ่งได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปิน

แห่งชาติ ใน พ.ศ. 2529 ได้กล่าวถึงความหมายของหมอลำไว้ว่า “ตอนแรกไม่ได้เรียกว่าหมอลำ เขาเรียกว่าหมอเว้า(พูด) ในสมัยก่อนเขามีการเวียนนิทานในงานประเพณีต่าง ๆ เว้าเล่นแบบเล่น ๆ หัว ๆ เว้าไปเว้ามาก็เลยมีคนเอาแคนมาเป่าใส่ คนก็เลยเห็นว่าเข้าท่า จากการที่เอ็นไปเว้าเล่น เว้าหัว ก็เลยมีคนวานบ้าง จ้างบ้างให้ไปช่วยงานบุญ นานเข้าจึงมีการจ้างงานเป็นเงิน จึงมีการประกอบอาชีพขึ้นมา ที่เรียกว่าหมอเว้าว่าหมอลำ เนื่องจากหมอเว้าเอาเรื่องในหนังสือผูกหรือหนังสือโบราณ ซึ่งในสมัยก่อนโบราณเขา जानลงในไม้ไผ่ มีคำนำหน้าชื่อว่า ลำ เช่น ลำสินไซ ลำกาพย์ พอคนนำเรื่องเข้ามาประกอบแคนจึงเรียกว่า หมอลำ หมอแคน” (พรสรวง เถาว์ทวี, 2543 : 13)

เจริญชัย ชนไฟโรจน์ (2526 : 3) ให้ความหมายไว้ว่า หมอลำ หมายถึง ผู้ชำนาญในการขับร้องเพลงพื้นเมืองชนิดหนึ่งของภาคอีสาน ปกติใช้แคนเป็นเครื่องดนตรีสำหรับการเป่าประกอบ

อุดม บัวศรี (2546 : 4) ให้คำนิยามไว้ว่า หมอลำ คือ ผู้ที่สามารถจำหนังสือกลอนที่เขาจารึกไว้ ใ้ใส่ไว้ระบอกลำไม้ไผ่เป็นจำนวนลำ ๆ เมื่อจำได้เป็นลำ จึงเรียกว่า หมอลำ หรือ หมอลำ คือผู้มีความสามารถในการลำโดยจำกลอนต่าง ๆ ในหนังสือโบราณจะเป็นตัวธรรมหรือตัวไทยน้อยก็ได้ไว้เป็นจำนวนมากๆ หนังสือเหล่านั้นเขาเรียก “ลำ”

สรุปได้ว่า หมอลำ หมายถึง ผู้ที่มีความชำนาญในการขับลำเพลงพื้นบ้านอีสานโดยใช้กลอนลำที่เกิดจากการฝึกฝนจนเกิดความชำนาญและสามารถนำสิ่งที่ได้มาคิดเป็นสำนวนภาษาของหมอลำแล้วถ่ายทอดไปสู่ผู้ฟังได้อย่างไพเราะกลมกลืนกับสภาพต่าง ๆ โดยมีแคนเป็นดนตรีประกอบการลำ

2.2 ประเภทของหมอลำ

การแบ่งประเภทของหมอลำ โดยผู้แบ่งประเภททั้งตามลักษณะและวัตถุประสงค์ของการลำตามทัศนะต่าง ๆ ดังนี้ (กิตศักดิ์ แสนประดิษฐ์, 2552 : 24-25)

ประเภทของหมอลำ มี 2 ประเภทใหญ่ ๆ ตามจุดมุ่งหมายของการขับลำ คือ

2.2.1 การลำเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บ เช่น ลำส่อง ลำทรง ลำผีฟ้า หากลำแบบนี้เกิดจากการเชื่อในอำนาจลึกลับว่าคนให้ตีให้ร้ายแก่มนุษย์ได้จึงมีความเชื่อว่า การป่วย เกิดจากการผีตีจึงมีการลำเพื่ออันเชิญผีลงมารับเครื่องเช่น ไห้ว หมอลำประเภทนี้จะใช้การลำเป็นยา รักษาโรค มีผู้แสดงอยู่คนเดียวทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการติดต่อระหว่างคนป่วยและผี

2.2.2 การลำเพื่อการบันเทิง หรือ ลำเพื่อเพิ่มมหรสพ การลำประเภทนี้แบ่งแยกตามลักษณะการแสดง แบ่งย่อยเป็น 6 ประเภท คือ 1) หมอลำพื้น 2) หมอลำกลอน 3) หมอลำ

ซึ่งผู้ 4) หมอลำหมู่ 5) หมอลำเพลิน และ 6) หมอลำผญา

การลำ หรือ หมอลำ สามารถแบ่งเป็นประเภทตามลักษณะและพัฒนาการของหมอลำ ที่มีอยู่ 6 ประเภท คือ หมอลำพื้น หมอลำผีฟ้า หมอลำส่อง หมอลำทับแก้ว หมอลำกลอน ธรรมดา และหมอลำซิ่งซู้

ธีรรัตน์ ธีลาเลิศสุระกุล (2555 : 90) ได้สรุปไว้ว่า บทบาทของหมอลำที่มีต่อสังคม และวัฒนธรรมอีสาน ตามละเอียด ดังต่อไปนี้

1. บทบาทในด้านพิธีกรรม ความเชื่อ ได้แก่ การลำผีฟ้า หมอลำทรง หมอลำส่อง ซึ่ง มีจุดหมายที่เกี่ยวกับการเจ็บป่วยการหาสาเหตุการรักษา และหมอลำอักษรจะเกี่ยวข้องกับ การเชิญชวนคนฟังให้ไปร่วมทำบุญประเพณี

2. บทบาทในฐานะมหรสพประกอบในงานบุญต่าง ๆ ซึ่งจะมีหน้าที่ให้ความบันเทิง ใจแก่เจ้าภาพ เจ้าของงานและญาติสนิทมิตรสหาย คำร้อง ทำนอง การแสดงประกอบจะ เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของสังคม

3. บทบาทในด้านให้การศึกษา ในท้องถิ่นภาคอีสานจะใช้บทร้องของหมอลำเป็น การให้ความรู้ในเรื่องต่าง ๆ

4. บทบาทในด้านเผยแพร่ศาสนาและปกป้องรักษาบรรทัดฐานของสังคม หมอลำ เป็นกาแสดงที่มีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาเพราะหมอลำเลียนแบบมาจากการเทศน์ โงทย์ ปุจฉา-วิสัชนาของพระสงฆ์

5. บทบาทในด้านสร้างเอกภาพของการเมืองและความคิด จะมีหน้าที่เกี่ยวกับการ นำเสนอข้อมูลที่เป็นบรรทัดฐานสังคมให้คนปฏิบัติตามระเบียบของสังคมและวัฒนธรรม

6. บทบาทในด้านเป็นเครื่องมือสื่อสารให้แก่ชาวบ้าน ในการประชาสัมพันธ์ข้อมูล แนวคิดแนวปฏิบัติต่างๆ

7. บทบาทในด้านผ่อนคลายอารมณ์แก้เบียดและคับข้องใจ

จากการทบทวนวรรณกรรมความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับหมอลำสรุปได้ว่า ประเภทของ หมอลำแบ่งเป็น 3 ประเภทใหญ่ ตามลักษณะและวัตถุประสงค์ของการลำ คือ การลำเพื่อรักษา โรคภัยไข้เจ็บ เช่น ลำส่อง ลำทรง ลำผีฟ้า หมอลำประเภทนี้จะใช้แสดงการลำเป็นยารักษา โรค การลำเพื่อความบันเทิงหรือ ลำเพื่อมหรสพ เช่น หมอลำหมู่ หมอลำเพลิน หมอลำซิ่ง และ การลำเพื่อให้ความรู้ เช่น หมอลำพื้น หมอลำกลอน หมอลำซิ่งซู้ และหมอลำผญา ซึ่งหมอลำใน แต่ละประเภทนั้นจะเป็นสื่อที่ช่วยประชาสัมพันธ์ให้เห็นถึงวัฒนธรรมการเปลี่ยนแปลงของ

สังคมอีสานในทุกยุคทุกสมัย หมอคำจึงถือได้ว่ามีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมอีสานเป็นอย่างยิ่ง

ภูมิปัญญา

ภูมิปัญญา (Wisdom) เป็นคำที่นิยมใช้กันในหมู่นักวิชาการ นักการศึกษาได้ให้ความหมายของคำว่า ภูมิปัญญา ไว้หลายระดับและหลายท่านด้วยกัน มีนักวิชาการ ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาที่สอดคล้องกัน และความหมายคล้ายคลึงกัน ดังนี้

ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ ประสบการณ์ที่สั่งสมมาจากคนรุ่นสู่รุ่น ในเรื่องของการดำเนินชีวิตของผู้คนในท้องถิ่นซึ่งผ่านกระบวนการคิด การปรับปรุง การใช้ประโยชน์ และใช้แก้ปัญหาจนได้แนวทางที่เหมาะสมดังที่พระราชดำรัส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ 9 เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 75 พระพรรษา (2547) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2546:821) สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541 : 45) และประจักษ์ ผลเรือง (2542 : 8) ได้กล่าวถึง ภูมิปัญญาว่า ความรู้ของท้องถิ่น เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเลือกสรร เรียนรู้ และถ่ายทอดสืบกันมา เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิต คำว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หมายถึง องค์ความรู้ของท้องถิ่นอันเป็นผลผลิตที่ได้มาจากกระบวนการวิเคราะห์ สังเคราะห์และทดลองนำปฏิบัติอย่างจริงจัง จนได้ข้อสรุปชัดเจนและเป็นที่ยอมรับเชื่อถือกัน โดยทั่วไปว่าสามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นสุข หรือป้องกันแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น นั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี

นักวิชาการอีกหลายท่านที่ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาที่สอดคล้องกันในลักษณะการให้ความรู้และการสืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษดัง กฤษณา วงษาสันต์ และคณะ (2542 : 56) อุบลรัตน์ กิจไมตรี(2542 : 10) วิโรจน์ ศรีโกศา และคณะ (2544 : 173) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาโดยสรุปว่า ภูมิปัญญานั้นเกิดจากความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับการถ่ายทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษ เกิดจากการเรียนรู้จากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งเป็นสิ่งที่จรรโลงให้อยู่รอดปลอดภัยถึงปัจจุบัน นอกจากภูมิปัญญาจะมีความสอดคล้องในลักษณะของการให้ความรู้ภูมิปัญญายังมีความหมายในลักษณะเป็นรากฐานของการดำเนินชีวิตหรือเป็นปรัชญา ที่เป็นนามธรรมที่มีคุณค่า ตามธรรมชาติของเสรี พงศ์พิศ (2536 : 12) ประเวศ วะสี (2536 : 20) อินทรีา หิรัญสาย (2545 : 19) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญา ภูมิปัญญาเกิดจากการสะสมความรู้ต่าง ๆ มีวัฒนธรรมเป็นฐานความรู้ไม่ใช่วิทยาศาสตร์ ซึ่งมีพื้นฐานของความรู้อาจมาจากชาวบ้าน มีลักษณะเป็นนามธรรม เป็นปรัชญาใน

การดำรงชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตรธรรม ผ่านกระบวนการคิดสร้างสรรค์ ไม่มีตัวตนที่จับต้องได้เป็นความสำนึก ความคิด ความจำ แต่สามารถมองเห็นได้จากการแสดงออกที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เพื่อใช้แก้ปัญหาเชิงพื้นที่ และพัฒนาวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย มีลักษณะเป็นองค์รวมมีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิต (สำลี รักสุทธี. 2553 : 10)

นอกจากความหมายในลักษณะของการให้ความรู้ ฐานในการดำเนินชีวิตที่กล่าวมาข้างต้น ภูมิปัญญายังมีความหมายในฐานะของความเชื่อ จารีต ประเพณี แบบแผนการดำเนินชีวิตที่หลากหลาย ที่มีความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือที่เรียกว่านิเวศวัฒนธรรม ดังเอกวิทย์ ณ ถลาง (2544 : 11-12) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาว่า หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ ดำรงชีพในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สังคม วัฒนธรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ การปรับตัวในการดำรงชีวิตตาม แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่น กับความหลากหลายทางชีวภาพทั้งในด้านการใช้ประโยชน์ และการพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพได้สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งหัวใจสำคัญของการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชน

จากการศึกษาดังกล่าวสรุปได้ว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรู้ ความเชื่อ การดำเนินชีวิตในตัวบุคคลที่เกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ ผ่านกระบวนการเรียนรู้ด้วยวิถีชีวิตของชาวบ้าน และมีการสืบทอดกันมาจากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง มีการนำไปทดลองนำไปปฏิบัติอย่างจริงจังจนได้ข้อสรุปชัดเจนและเป็นที่ยอมรับเชื่อถือกัน โดยทั่วไปว่าสามารถนำไปใช้ในการแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตประจำวันได้

ความสำคัญของภูมิปัญญา

ปัจจุบันปรัชญาตะวันออกได้รับการยอมรับจากทั่วทุกมุม โลก โดยเฉพาะหลังจากที่เกิดวิกฤตเศรษฐกิจที่มีผลกระทบ ไปทั่วโลก ทำให้ทุกประเทศต้องย้อนกลับมาดูประเทศในฝั่งตะวันออก โดยเฉพาะประเทศไทยในเรื่องของการดำรงอยู่ภายใต้ปัญหาต่าง ๆ ที่มีอยู่มากมายที่สามารถก้าวผ่านวิกฤตเศรษฐกิจมาได้ แต่ก่อนนโยบายการพัฒนาประเทศในด้านต่าง ๆ มีการเชื่อมโยงถึงภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน สังคมเมือง ไม่สามารถปรับตัวได้ด้กลางเศรษฐกิจที่แปรเปลี่ยน แต่สังคมชนบทนั้นยังสามารถปรับตัวและอยู่รอดได้ด้กลางกระแสและวิกฤติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น จึงมีหลายหน่วยงานที่ให้ความสำคัญกับท้องถิ่น โดยเฉพาะ

เรื่องภูมิปัญญาในฐานะเป็นรากเหง้าของความรู้ดั้งเดิมของท้องถิ่น ความสำคัญของภูมิปัญญาว่าเป็นทุนทางวัฒนธรรม เป็นทุนทางสังคม เป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิต สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ดังพรรณนาของ ประเวศ วะสี (2536 : 41-67) ได้กล่าวไว้ว่า เพื่อให้การเปลี่ยนแปลงและสร้างคุณค่าที่ดีในสังคมไทยบนพื้นฐาน การอนุรักษ์วัฒนธรรมและเอกลักษณ์ของความเป็นไทย จึงมุ่งเน้นการสร้างสังคมไทยเป็นสังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาว่าเป็นทุนทางวัฒนธรรม เป็นทุนทางสังคมซึ่งเป็นภูมิธรรม ภูมิปัญญาที่บรรพบุรุษได้สั่งสมไว้ สามารถเป็นพลังที่จะสานต่อไปในอนาคตได้ ภูมิปัญญานี้อาจสะท้อนออกมาในรูปศาสนา ประเพณีความเชื่อและแนวทางการประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตและที่สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ

ภูมิปัญญาจึงเป็นเรื่องของวิถีชีวิต เป็นหลักการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ที่มี ความสัมพันธ์กับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างสร้างสรรค์ และทรงคุณค่าทางจิตวิญญาณ ไม่สามารถอธิบายเป็นวิทยาศาสตร์ได้ แต่ก็เป็นหลักความเชื่อทางวิชาการของชาวบ้าน ที่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยการกระทำ ดังพรรณนาของ พนิตนาฏ ลักณาโฆษิต (2535 : 136) ได้กล่าวถึง ความสำคัญของภูมิปัญญาชาวบ้านว่า การศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านให้ลึกซึ้งและถูกต้องตามหลักวิชาการย่อมเป็นผลให้เข้าใจภูมิปัญญาของชาติได้อย่างถูกต้องและชัดเจน ชาวบ้านอธิบายแบบวิทยาศาสตร์ไม่ได้ แต่ชาวบ้านมีความเข้าใจความลึกซึ้งสามารถอธิบายถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น สามารถบอกเหตุและปัจจัยที่เกื้อกูลของธรรมชาติได้อย่างลึกซึ้ง เพราะอยู่ในท้องถิ่นมาเป็นเวลานานทั้งยังสามารถนำภูมิปัญญาไปใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และทรัพยากรวัฒนธรรมของสังคมนั้น ได้อีกด้วย ภูมิปัญญาชาวบ้านจึงเป็นวัฒนธรรมเฉพาะที่เกิดจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์

ทัศนีย์ ทอง โขย (2542 : 23) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีความสำคัญ คือ

1. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีต
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ
3. ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะถ่ายทอดโดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณีวิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ ให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้เกิดความสงบสุขทั้งในชุมชนหมู่บ้านหรือในส่วนตัวของชาวบ้านเอง

4. ภูมิปัญญาท้องถิ่นถ้าคนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม ในการจัดการชุมชนของตนแล้ว จะทำให้คนในชุมชนนั้น ๆ ทราบถึงความต้องการของตนเอง และจะทำให้บุคคลเหล่านั้นเข้าใจตนเองและเป็นการปลูกจิตสำนึกในการรับรู้ในคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น
 5. ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้คนในชุมชนพึ่งตนเองได้ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ประเพณี หรือภูมิปัญญาของชุมชน ในการลดการพึ่งพาจากสังคมภายนอก
 6. ในนโยบายการศึกษาหลักสูตร ได้เปิดโอกาสให้ท้องถิ่น ได้เข้ามามีส่วนร่วม ในการจัดทำหลักสูตรในการพัฒนาหลักสูตร โดยการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาส่งเสริม การเรียนการสอนและพัฒนาเนื้อหาสาระ และกระบวนการเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีให้ครอบคลุมความรู้ที่เป็นวิทยาการสมัยใหม่
 7. ภูมิปัญญาท้องถิ่นทำให้ผู้เรียนสามารถพัฒนา และนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้ ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงการเรียนรู้ระหว่างทฤษฎี และภาคปฏิบัติด้วยการเอานวัตกรรมและเทคโนโลยีมาใช้เป็นการถ่ายโยงความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้สมัยใหม่
 8. ในภาวะปัจจุบัน โลกเข้าสู่ยุคเทคโนโลยีด้านข่าวสาร ผู้มีหน้าที่จัดการศึกษาจะต้องมีความสามารถที่กล้าเผชิญกับสิ่งต่าง ๆ ที่จะทำให้ผู้เรียนได้รับการบริการทางการศึกษาอย่าง สมบูรณ์สามารถทำงานกับเทคโนโลยีได้บนพื้นฐานบนภูมิปัญญาไทย เพราะอดีตที่ผ่านมามุ่ง ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจที่เน้นด้านปริมาณของผลผลิตพื้นฐานอย่างเดียว จนลืมไปว่าผู้ที่อยู่เบื้องหลังแห่งความสำเร็จ คือ ภูมิปัญญาของคนในสังคมหรือท้องถิ่นนั่นเอง
- อานันท์ กาญจนพันธ์ (2544 : 164-166) ได้กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นพลวัตของชุมชน ในมิติทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นพลังทางสังคม มิติทางวัฒนธรรมประกอบไปด้วย 3 ระบบ คือ
1. ระบบคุณค่า หมายถึงศีลธรรมของส่วนรวมและจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ มักแสดงออกในรูปของความคิดที่ให้ความสำคัญกับความเป็นธรรมชาติ ความอุดมสมบูรณ์และความยั่งยืนของธรรมชาติ
 2. ระบบภูมิปัญญา ซึ่งครอบคลุมวิถีคิดของสังคมการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคม และความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับธรรมชาติแวดล้อมปรากฏให้เห็นในกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การผลิตใหม่ และการถ่ายทอดความรู้ผ่านองค์กรทางสังคมในท้องถิ่น
 3. ระบบอุดมการณ์อำนาจ หมายถึง ศักดิ์ศรีและสิทธิความเป็นมนุษย์ เป็นสิทธิตามธรรมชาติที่จะเสริมสร้างความมั่นใจและอำนาจให้กับคนในชุมชนหรือสังคมท้องถิ่น เพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ สร้างสรรค์ผลิตใหม่และถ่ายทอดภูมิปัญญา และอำนาจแสดงถึงศักยภาพของชุมชน

สรุปความสำคัญของภูมิปัญญาได้ว่า ภูมิปัญญาเป็นรากเหง้าของความรู้ดั้งเดิมของท้องถิ่น เป็นการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ เป็นทุนทางวัฒนธรรม เป็นทุนทางสังคม เป็นแนวทางการประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิต สามารถแก้ไขปัญหาค่าต่างได้

ประเภทของภูมิปัญญา

นักวิชาการและผู้สนใจศึกษาเกี่ยวกับประเภทของภูมิปัญญาได้กล่าวถึงประเภทของภูมิปัญญา ที่สอดคล้องกัน ดังนี้ เสรี พงศ์พิศ (2538 : 147) และชาญพงษ์ ถูกจิตร (2542 : 35) กล่าวว่า ภูมิปัญญาหรือภูมิปัญญาชาวบ้าน มี 2 ลักษณะคือ

1. ลักษณะที่เป็นนามธรรม ระดับที่ลึกลงไป เช่น ระบบความคิด ระบบคุณค่า เป็นโลกทัศน์ จีวรทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของสิ่งต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน

2. ลักษณะที่เป็นรูปธรรมที่สังเกตได้จากภายนอก เป็นเรื่องเฉพาะด้านต่าง ๆ ที่เห็นได้ชัดเจน เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะดนตรี ภูมิปัญญาชาวบ้านที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมจะสะท้อน ออกมาใน 5 ลักษณะคือ

2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ

2.2 ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคม หรือในชุมชน

2.3 ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้

2.4 องค์ความรู้ที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติและระบบนิเวศทั้งหมด ทั้งในแง่ความรู้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการอยู่รอดของชุมชน ความรู้ในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาทรัพยากร เพื่อให้เป็นฐานทรัพยากรในชุมชน

2.5 ระบบความคิด ระบบคุณค่า ระบบความเชื่อของชาวบ้าน ในชุมชนที่มีต่อความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมกับชุมชนภูมิปัญญาชาวบ้าน ตามอรรถประโยชน์ เกิดจากความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นองค์รวมรอบด้าน มีอาจแยกออกจากกันได้

ยศ สันตสมบัติ (2542 : 63 -68) และสุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2540 : 34 - 41) แบ่งภูมิปัญญาได้ ดังนี้

1. ภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อการยังชีพ มีขึ้นเพื่อการมีชีวิตอยู่รอด อยู่อย่างมีความสุขสบายตามอรรถภาพ

2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการพิทักษ์ชีวิตและทรัพย์สิน ทุกคนต่างพยายามจะให้ตนมีชีวิตที่ยั่งยืนมั่นคง ท่วมเทำใช้สติปัญญาเพื่อให้บรรลุความต้องการ เช่น การพึ่งตนเอง

3. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการสร้าง พืชพันธุ์ฐานะและอำนาจ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและตำแหน่งหน้าที่เพื่อช่วยในการดำรงชีพ

4. ภูมิปัญญาการจัดการเพื่อสาธารณประโยชน์ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน เช่น การร่วมกันหาเงินบำรุงวัด

5. ภูมิปัญญาที่เป็นการสร้างสรรค์พิเศษ คือสิ่งที่ปัญญาชนชาวบ้านใช้วิสัยทัศน์เฉพาะตัวสร้างสรรค์ขึ้นต่างจากกลุ่มอื่น เช่น นักปราชญ์เป็นทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่ายิ่ง

6. ภูมิปัญญาเป็นเรื่องของอาหารและยา เป็นการบรรเทาอาการเจ็บป่วยเล็ก ๆ น้อยที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน เช่น คนทรง หมอสมุนไพร ผู้ทำการประกอบพิธีกรรม

7. ภูมิปัญญาเป็นความรู้เรื่องระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร ซึ่งมีลักษณะซับซ้อนและพัฒนาจากความรู้พื้นฐานในด้านองค์ความรู้จัดการระบบการผลิต

8. ภูมิปัญญาท้องถิ่น ปรากฏในรูปของความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณี และวิถีปฏิบัติ

9. ภูมิปัญญาท้องถิ่น ในส่วนของวิถีคิดทำให้มององค์ความเชื่อบางประการว่า ไม่ได้เป็นเพียงระบบคุณค่าหรือค่านิยมที่ไร้เหตุผล

นิคม ชมพูทอง (2545 : 25) และสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ

(2545 : 45) ได้แบ่งจำแนกภูมิปัญญาออกเป็น 10 สาขา ดังนี้

1. สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานความรู้ทักษะและเทคนิคทางด้านเกษตรกรรมกับเทคโนโลยี โดยพัฒนาพื้นฐานคุณค่าเดิม ซึ่งสามารถพึ่งพาตนเองได้ในสถานการณ์ต่าง ๆ

2. สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปการผลิต เพื่อชะลอการนำเข้าของตลาด เพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรม อันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางด้านเศรษฐกิจได้ ตลอดจนการผลิตและจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การทอผ้า การจักสานกลุ่มอาชีพต่าง ๆ

3. สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพอนามัยได้

4. สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์ พัฒนาและใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน

5. สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในการจัดการ
การสะสมและบริหารกองทุน และธุรกิจชุมชน
6. สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดการสวัสดิการในการประกัน
คุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม
7. สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตงานด้านศิลปะ สาขาต่าง ๆ เช่น
จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ เป็นต้น
8. สาขาการจัดการ หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการการดำเนินงานด้าน
ต่าง ๆ ทั้งขององค์กร ชุมชน องค์กรทางศาสนา องค์กรทางการศึกษาตลอดจน องค์กรทางด้าน
สังคมอื่น ๆ ในการจัดการศึกษา ตลอดจนการจัดการเรียนการสอน
9. สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถผลิตผลงานเกี่ยวกับด้านภาษา
ทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทยและการใช้ภาษา ตลอดจนวรรณกรรมทุกประเภท
10. สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถประยุกต์และปรับใช้หลักธรรม
คำสอนทางศาสนา ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติ
ให้เกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม

จากการศึกษาดังกล่าวสรุปได้ว่าประเภทของภูมิปัญญาแบ่งเป็น 2 ลักษณะคือภูมิปัญญาที่
เป็นความเชื่อ ซึ่งมีลักษณะที่เป็นนามธรรม เช่น ระบบความคิด ระบบคุณค่า เป็นโลกทัศน์
ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินวิถีชีวิต และภูมิปัญญาที่เกิดจากการประกอบอาชีพลักษณะที่
เป็นรูปธรรมเป็นเรื่องเฉพาะด้านต่าง ๆ ที่เห็น ได้ชัดเจน เช่น การทำมาหากิน การเกษตร
หัตถกรรม ศิลปะดนตรี การแพทย์แผนไทย

รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญา

การสืบทอดมีความสำคัญมากต่อการดำรงอยู่ของ คน กลุ่มคน และสังคม สังคม
ปัจจุบันได้มองเห็นคุณค่าของวัฒนธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิมที่บรรพบุรุษ ได้สร้างขึ้น เห็นควร
ที่จะมีการอนุรักษ์และสืบทอดให้คงอยู่ จำเป็นต้องอาศัยรูปแบบที่มีความเหมาะสมในการสืบทอด
ภูมิปัญญา การสืบทอดภูมิปัญญาที่มีผู้ให้ความหมายและความสำคัญ ไว้ดังนี้

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2542 : 1198) ได้ให้ความหมาย การสืบทอด
ว่า เป็นการรับช่วงปฏิบัติต่อ เป็นการสืบทอดความรู้มาจากบรรพบุรุษ

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2541 : 6-9) การสืบทอด หมายถึงการที่
คนรุ่นหนึ่ง สร้างสรรค์ ส่งเสริม และถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความสามารถ ตลอดจนผลิตผล
จากความรู้ ความคิดนั้น ๆ ต่อไปยังคนรุ่นหนึ่งเพื่อความต่อเนื่องและเจริญก้าวหน้าของเผ่าพันธุ์

กรมศิลปากร (2544 : 160) กล่าวว่า การสืบทอดภูมิปัญญา เป็นการสืบทอดวัฒนธรรม จากบรรพชนในอดีตจนถึงยุคปัจจุบัน คนเฒ่าคนแก่ไม่มีภูมิปัญญาและเทคโนโลยีสมัยใหม่ การเปลี่ยนแปลง

จากการศึกษาดังกล่าว สรุปได้ว่า การสืบทอด คือกระบวนการส่งผ่านความรู้ ทักษะ และกระบวนการทางความคิดจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกคนรุ่นหนึ่ง เพื่อการดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม และวิถีชีวิตของคนในแต่ละยุคแต่ละสมัย

เนื่องจากภูมิปัญญา เป็นองค์ความรู้ที่มีอยู่ทั่วไป เมื่อถูกละเลย ขาดการสืบทอด ในที่สุด ก็จะสูญหายไปจากสังคม จึงจำเป็นที่จะต้องหาแนวทางการดำเนินงานต่าง ๆ เพื่อเป็นการดำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาให้สืบทอดต่อไป มีนักวิชาการ ได้เสนอรูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญา ไว้ ดังนี้

จารุวรรณ ธรรมวัตร (2531 : 12-16) ได้เสนอรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้าน ของชาวอีสานไว้ 2 ลักษณะ คือ วิธีถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านแก่เด็กและวิธีการถ่ายทอด ภูมิปัญญาพื้นบ้านแก่ผู้ใหญ่

1. วิธีถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านแก่เด็ก การถ่ายทอดความรู้ของชาวอีสานที่สืบทอด จากรุ่นหนึ่งมายังคนอีกรุ่นหนึ่งนั้นมีหลายวิธีขึ้นอยู่กับกลุ่มเป้าหมายและเนื้อหาสาระที่ต้องการ สื่อสาร วิธีถ่ายทอดความรู้แก่เด็กมีลักษณะแตกต่างจากผู้ใหญ่ คือ ต้องง่ายไม่ซับซ้อน สนุกสนานและดึงดูดใจ เช่น การละเล่นการเล่านิทาน และการทดลองทำ ตัวอย่างเช่น การเล่น ปริศนาและการเล่านิทาน การเล่นปริศนาเกิดจากวิสัยของมนุษย์ชอบซักถาม

2. วิธีถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านแก่ผู้ใหญ่ เมื่อชีวิตผ่านวัยเด็กเป็นผู้ใหญ่ ซึ่งเป็นวัยทำงาน วัฒนธรรมอีสานมีวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านหลายรูปแบบ เช่น วิธีบอกเล่าพิธีสู่ขวัญ พิธีทางพุทธศาสนา พิธีกรรม ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของชีวิต การประกอบอาชีพ ตลอดจนวิธีอ่านหนังสือ กัดหนังสือและวิธีแสดงมหรสพ การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านด้วย วิธีการบอกเล่าในวัยนี้มีสารประโยชน์ทั้งในด้านการเพิ่มพูนความรู้จากการฟังและเป็นการรวมกลุ่มทางสังคมเพื่อทำงานร่วมกันหรือช่วยเหลือกัน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2545: 15-17) ได้เสนอรูปแบบในการถ่ายทอดภูมิปัญญาไว้ดังนี้

1. การสืบทอดภูมิปัญญาแห่งแรกคือ ภายในครอบครัว จากพ่อ แม่ ลูก เครือญาติ ใกล้ชิดที่ถ่ายทอดให้กันและกัน เพื่อสืบทอดภูมิปัญญา ความรู้หลายอย่างจะมีการเผยแพร่ให้แก่คนอื่น ถือว่าเป็นมรดกของวงศ์ตระกูล เช่น ความรู้เรื่องการรักษาโรค ยาสมุนไพร ส่วนใหญ่จะมีเคล็ดลับที่จะถ่ายทอดให้คนที่ต้องการให้เป็นผู้สืบทอดภูมิปัญญาอันเป็นมรดก ดังกล่าวนั้น

2. การถ่ายทอดภูมิปัญญาที่เด่นชัดที่สุด คือการถ่ายทอดบุคคลผู้รู้ ผู้ชำนาญในเรื่อง ประเด็นหนึ่งให้แก่บุคคลอื่น ๆ อาจเป็นลูกหลานหรืออาจเป็นใครก็ได้ที่มาขอเป็นลูกศิษย์ ส่วนใหญ่มักได้รับการถ่ายทอดมาจากครูของตนเองในลักษณะเดียวกันทำให้มีความเชี่ยวชาญในเรื่องหนึ่งเป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความรู้เฉพาะด้าน ในด้านการรักษาโรคยาสมุนไพร หรือความรู้ในเรื่องศิลปะต่างๆหรือการทำมาหากินต่าง ๆ

สามารถ จันทรสุรีย์ (2545 : 150-152) กล่าวว่าชาวบ้านทุกหมู่เหล่าได้ใช้สติปัญญาของตนสั่งสมความรู้ ประสบการณ์เพื่อการดำรงชีพมาตลอด และสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่งตลอดมา ด้วยวิธีการต่าง ๆ ที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยอาศัยศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อของบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการถ่ายทอดเรียนรู้ สืบทอดต่อกันมาจากบรรพบุรุษในอดีตถึงลูกหลานในปัจจุบัน ซึ่งพอจำแนกได้ดังนี้

1. วิธีถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก เด็ก โดยทั่วไปมีความสนใจในช่วงเวลาสั้น สนใจในสิ่งใกล้ตัว ซึ่งแตกต่างจากผู้ใหญ่ กิจกรรมการถ่ายทอดต้องง่าย ไม่ซับซ้อน สนุกสนาน และดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การลองทำตามตัวอย่าง การเล่นปริศนาคำทาย เป็นต้น วิธีการเหล่านี้เป็นการเสริมสร้างนิสัยและบุคลิกภาพ ซึ่งส่วนใหญ่มุ่งเน้นจริยธรรม ที่เป็นสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ

2. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ ถือว่าเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ ซึ่งเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีการบอกเล่า โดยผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นต่าง ๆ ในพิธีการแต่งงานของทุกท้องถิ่น จะมีขั้นตอนให้มีคำสอนที่ผู้ใหญ่สอนคู่บ่าวสาวทุกครั้งรวมทั้งการลงมือประกอบอาชีพตามอย่างบรรพบุรุษ ก็มีการถ่ายทอดเชื่อมโยงประสบการณ์มา โดยตลอด

3. การถ่ายทอดภูมิปัญญาในรูปของสื่อบันทึก โดยสอดแทรกในกระบวนการและเนื้อหาหรือคำร้องของบันทึก เช่น คำร้องของลูก คำตัด มโนราห์ หนังตะลุง คำร้องเหล่านี้จะกล่าวถึงประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น คติธรรม คำสอนทางศาสนา การเมือง การปกครอง การประกอบอาชีพ การรักษาโรคพื้นบ้าน รวมทั้งการปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีต่าง ๆ

4. การถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยผ่านสื่อสารมวลชน เช่น หนังสือ เอกสาร สิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ และอื่น ๆ

สรุปได้ว่า รูปแบบการสืบทอดภูมิปัญญานั้นมี 2 รูปแบบคือ การถ่ายทอดจากคนสู่คน เช่นการถ่ายทอดให้กับเด็ก หรือผู้ใหญ่ และการถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านสื่อต่าง ๆ เช่น การถ่ายทอดภูมิปัญญาผ่านสื่อสารมวลชน สอดแทรกในกระบวนการและเนื้อหาหรือคำร้องของบันเทิง

ภูมิปัญญาท้องถิ่นในรูปแบบการละเล่นพื้นบ้าน

จากการศึกษา ค้นคว้า เอกสารเกี่ยวกับ ความหมายของคำว่า การละเล่นพื้นบ้าน คำว่า “การเล่นหรือการละเล่น” มีความหมายดังนี้

คำว่า “การเล่น” หมายถึง การกระทำเพื่อสนุกหรือผ่อนคลาย ซึ่งตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า Play หรือ Game ซึ่งมีความหมายต่างกัน คำว่า “Play” มีผู้ให้ความหมายว่า เล่นสนุก เป็นการเล่นคนเดียวก็ได้ หลายคนก็ได้ เล่นโดยสมัครใจไม่มีใครบังคับ ส่วนคำว่า “Game” มีผู้ให้ความหมายไว้มากแต่สรุปได้ว่า เป็นการเล่นที่มีกฎเกณฑ์บังคับ ผู้เล่นต้องเล่นตามกฎเกณฑ์นั้น (ราชบัณฑิตยสถาน. 2546 : 166-169)

ราชบัณฑิตยสถาน (2546 : 90) ให้ความหมายของคำว่า “การละเล่น” ไว้ดังนี้
การละเล่น น. มหรสพต่าง ๆ การแสดงต่าง ๆ เพื่อความสนุกสนานรื่นเริงความหมายของคำว่า “การละเล่นของไทย” หมายถึง การเล่นดั้งเดิมของเด็กและผู้ใหญ่ เพื่อความบันเทิงใจ ทั้งที่เป็นการเล่นที่มีกติกาหรือไม่มีกติกา ไม่มีบทหรือประกอบหรือมีบทหรือประกอบให้จังหวะ บางทีก็มีท่าเต้น ท่ารำประกอบ เพื่อให้งดงามและสนุกสนานยิ่งขึ้นทั้งผู้เล่นและผู้ชมมีส่วนร่วมสนุก ไม่ครอบค้อมไปถึงการละเล่นที่เป็นการแสดงให้ชมโดยแยกผู้เล่นและผู้ดูออกจากกัน ด้วยการจำกัดเขตผู้ดู หรือการสร้างเวทีสำหรับผู้เล่น เป็นต้น (ราชบัณฑิตยสถาน.2546: 166)

เจมชาติ วิริยาภิรมย์ (2524 : 46-47) ได้สรุปคำอธิบาย และความหมายของการเล่นไว้ว่า คือ การกระทำ กิจกรรมที่ผู้เล่นเกิดความต้องการเล่นขึ้นมาเอง ไม่มีสิ่งใดบังคับให้ทำ นั่นคือเป็นอิสระ ไม่มีจุดมุ่งหมายที่เป็นผลตอบแทนใด ๆ นอกจากความพึงพอใจจากการได้ทำสิ่งนั้นก็คือการเล่นกฎเกณฑ์และลำดับการเล่นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นในตัวไม่มีการกำหนดแบบแผนใด ๆ ไว้ล่วงหน้าเป็นสิ่งที่ไม่มีขอบเขตจำกัด หมายถึงการเริ่มต้นหรือสิ้นสุดเมื่อใดก็ได้

สาร สาระทัศนานันท์ (2529 : 2) ได้กล่าวถึง ความหมายของการละเล่นพื้นบ้านไว้ว่า หมายถึง การกระทำหรือกิจกรรมใด ๆ ที่ก่อให้เกิดความสนุกสนาน รื่นเริงบันเทิงใจ ซึ่งมักมีกติกาลเล่น เพื่อการออกกำลังกาย และก่อให้เกิดความสามัคคีได้ทั้งผู้เล่นและผู้ชม การละเล่นพื้นบ้าน เป็นการแสดงใจใด ๆ อันเป็นประเพณีนิยมในท้องถิ่นและเล่นกันใน ระหว่างประชาชน เพื่อความสนุกสนานรื่นเริงตามฤดูกาล

สรุปได้ว่า การละเล่น หมายถึง การเล่นดนตรี การเล่นเพลง การเล่นรำ การเล่นที่ต้องร่วมกันตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป เรียกว่า การละเล่นพื้นบ้านมีความหมายไม่แตกต่างจากการละเล่นแต่จะเป็นสิ่งที่บ่งชี้ให้เห็นถึงสิ่งที่อยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นการแสดงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นที่มีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย ได้แก่ การละเล่นภาคกลางและภาคตะวันออก การละเล่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสาน การละเล่นภาคเหนือ การละเล่นภาคใต้

การละเล่นพื้นบ้านแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ การแสดงพื้นเมือง และ เพลงพื้นเมือง การแสดงพื้นเมือง หมายถึง การละเล่นที่มีการแสดง การรำร่า มีเพลงดนตรีประกอบ ที่ได้วางเป็นแบบแผน และนิยมเล่นหรือถ่ายทอดสืบต่อกันมาจนแพร่หลายการแสดงพื้นเมือง อาจเกิดจากการบูชาบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ขอให้สิ่งที่ดีนั้นนับถือประทานสิ่งที่ดีนั้นปรารถนา หรือขจัดปัดเป่าสิ่งที่ไม่ปรารถนา นอกจากนี้ ก็เป็นการแสดงเพื่อความบันเทิงรื่นเริง เพลงพื้นเมือง หมายถึง เพลงที่ชาวบ้านในท้องถิ่นนั้น ๆ ประดิษฐ์แบบแผนการร้องเพลง ไปตามความนิยม และสำเนียงภาษาพูดในท้องถิ่นของตน นิยมร้องเล่นกันในเทศกาลหรืองานที่มีการชุมนุมรื่นเริง เช่น ตรุษ สงกรานต์ ขึ้นปีใหม่ ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า และในการลงแขกเกี่ยวข้าว นวดข้าว เป็นการละเล่นที่สืบต่อกันมาเพื่อความของเพลงพื้นเมืองที่นิยมร้องกัน มักจะเป็นการเกี่ยวพาราตีระหว่างชายหญิง ปะทะคารมกัน ในด้านสำนวนโวหาร สิ่งสำคัญของการร้องคือ การด้นกลอนสด ร้องแก้กันด้วยปฏิภาณ ไหวพริบ

การละเล่นพื้นบ้านถือเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละท้องถิ่นซึ่งมีส่วนสัมพันธ์ใกล้ชิดกับการดำเนินชีวิตและสภาพแวดล้อมเป็นสำคัญ ในอดีตการละเล่นพื้นบ้านนั้นถือเป็นกิจกรรมผ่อนคลายในยามว่างหรือเป็นการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์อย่างหลากหลายการละเล่นจึงมีลักษณะเป็นกุศโลบายสร้างเสริมความสามัคคีและการเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน (จรัญ หอมเทียนทอง, 2549 : 1-14) การละเล่นพื้นบ้านเป็นสิ่งที่แสดงถึง วัฒนธรรม ซึ่งสืบทอดกันมาในวิถีชีวิตของชาวบ้านตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน และยังเป็นหลักฐานเพื่อการศึกษาค้นคว้า ถึงความเป็นอยู่ของชาวบ้านในสังคมหรือท้องถิ่น นั้น ๆ อีกด้วยการละเล่นเป็นกิจกรรมที่ให้ความสนุกสนาน ร่าเริงและพักผ่อนหย่อนใจควบคู่ไปกับการออกกำลังกายจัดเป็นกิจกรรมที่มีประโยชน์ต่อการพัฒนาร่างกาย อารมณ์ สังคม และจิตใจของคนทุกเพศทุกวัยและยังเป็นสิ่งที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของท้องถิ่นด้วย วิวัฒนาการของการละเล่นพื้นบ้านของไทย ดังที่นักวิชาการได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการละเล่นพื้นบ้านดังนี้

ผอบ ไปยะกฤษณะ และคณะ (2542 : 32-46) ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับ

การเล่นของไทยว่ามีมาตั้งแต่สมัยคึกคักค้ำบรพก่อนประวัติศาสตร์ เมื่อมนุษย์เพิ่งรู้จักเอาดินมาปั้นเป็นภาชนะใช้ในครั้งแรกแล้วจึงเจริญคลี่คลายมาเป็นลำดับ เด็กที่เห็นผู้ใหญ่ทำก็เลียนแบบมาปั้นเล่นบ้าง เช่น การเล่นแตกโพละ คือการเอาดินมาปั้นเป็นรูปกระทงเล็ก ๆ แต่ให้ส่วนที่เป็นก้นมีลักษณะบางที่สุดเท่าที่จะบางได้เพื่อให้แตกเป็นรูโหว่ เพื่อชดใช้เนื้อดินที่โหว่ไป สำหรับการละเล่นพื้นบ้านของไทยสมัยก่อนนั้นสามารถศึกษาได้จากวรรณคดีไทยของแต่ละสมัย ที่สะท้อนให้เห็นสภาพชีวิตของคนไทย ในสมัยนั้นว่า อยู่เย็นเป็นสุข

จรัญ หอมเทียนทอง (2549 : 1-14) กล่าวว่า การเล่นพื้นบ้านไทยนั้นมีรากฐานมาจากการละเล่นของเด็ก ยามที่ว่างจากการเรียน เพื่อพัฒนาทักษะความรู้ จิตใจ สังคม และอารมณ์เป็นหลัก ซึ่งจะพบว่าการเล่นพื้นบ้านไทยหลายชนิดที่เป็นกิจกรรมผ่อนคลายความเครียด ระหว่างงาน หรือยามเสร็จสิ้นภารกิจการงาน เช่น เดินกำรำเคียว แข่งเรือ เป็นต้น ปัจจุบันนี้เป็นที่น่าเคลือบแคลงอย่างยิ่งว่าการเล่นพื้นบ้านไทยนั้น มีไว้เพื่อแสดงโชว์แก่นักท่องเที่ยวทั่วไปเท่านั้น การละเล่นพื้นบ้านไทยที่เคยเป็นวัฒนธรรม กลับถูกกลืนหายไปด้วยนวัตกรรมสมัยใหม่ และ โลกแห่งเทคโนโลยีการสื่อสารจนเด็กรุ่นใหม่แทบจะไม่รู้จักการเล่นพื้นบ้าน ไทย ซึ่งเป็นวัฒนธรรมอันดีงาม ควรจรรโลงไว้ให้อยู่กับชาติไทยต่อไปนานแสนนาน ดังเช่น การละเล่นพื้นบ้านไทยภาคกลาง

สารานุกรมสำหรับเยาวชนไทย โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เล่ม 13 (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 2547 : 193-201) มีการแบ่งเป็นประเภทไว้ดังนี้

1. การละเล่นประเภทแข่งขัน แยกออกเป็นสองฝ่ายให้ฝ่ายหนึ่งเป็นชายล้วน ฝ่ายหนึ่งเป็นหญิงล้วน เมื่อการแข่งขันสิ้นสุดแล้ว ผู้ชนะจะปรับให้ผู้แพ้ร้องรำ จึงเพิ่มความสุขสนุกสนานสามัคคีมากขึ้น เช่น การละเล่นชักขา ช่วงรำ และสระบัวรำ เป็นต้น
2. การละเล่นที่มีบทร้องประกอบ เช่น การเล่น โยนชิงช้า หรือช้านางหงส์ รำโทน เป็นต้น
3. การละเล่นประเภทเพลงพื้นเมือง ได้แก่ เพลงที่เกี่ยวกับงานสงกรานต์ เช่น เพลงแห่ดอกไม้ เพลงพืชมงคล เพลงพวงมาลัย เพลงเหย่ย หรือเพลงพาดผ้า
4. การเล่นสาคน้ำ การเล่นสาคน้ำมีที่มาจากการนำน้ำไปสรงพระพุทธรูปที่วัด โดยใช้รางรองรับน้ำ น้ำที่เหลือในขันก็นำมาประพรมกันสนุกสนาน เพราะเป็นน้ำร้อน ที่ผ่อนคลายด้วยการเล่นสาคน้ำ

และมีการแยกประเภทของการละเล่นพื้นบ้านดังกล่าวนี้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. การละเล่นพื้นบ้านเพื่อความสนุกสนาน เป็นการละเล่นเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ ไม่มี

จุดประสงค์เพื่อการแข่งขัน เน้นที่ความสนุกสนานเพลิดเพลินเป็นสำคัญ สามารถเล่นคนเดียว
ได้ อาจจะมีบทเพลง หรือการพูดประกอบมีหรือไม่มีก็ได้ เช่น เล่นขี้ม้าส่งเมือง ลิงชิงหลัก หมาก
เก็บ อีตัก ไม้หึ่งหรือไม้หุ้ม แอ๊ดตะโพ (แอสสะโป) โป่งแปะ โพงพาง กระ โคคเชือก งูกินหาง
จ้ำจี้ ตบแผละ จับปูดำ เป็นต้น ซึ่งแต่ละชนิดมีคุณค่าควรแก่การศึกษาและนำมาเล่นหรือเผยแพร่
เพื่อมิให้สูญหายไป

2. การละเล่นพื้นบ้านเพื่อการแข่งขัน เป็นการออกกำลังหรือสร้างความสนุกสนาน
ที่มีการเอาแพ้เอาชนะกัน แบ่งผู้เล่นออกเป็นพวกเป็นหมู่หรือเป็นฝ่าย แล้วจึงทำการแข่งขันกัน
ใช้กติกาหรือข้อตกลงร่วมกัน มักไม่มีบทเพลง หรือการพูดประกอบ

สรุปได้ว่า การละเล่นพื้นบ้านจัดเป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่าแก่การรักษา การละเล่นในแต่ละ
ท้องถิ่นนั้นจะมีเอกลักษณ์ที่มีความเด่นชัดแสดงให้เห็นถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนใน
ท้องถิ่นนั้น ๆ การละเล่นนอกจากจะให้ความสนุกกับผู้เล่นยังให้ความบันเทิงกับผู้ที่ได้ชม ทั้งนี้
การละเล่นยังถือเป็นเครื่องมือช่วยส่งเสริมทั้งสุขภาพกาย และสุขภาพจิตของผู้เล่นและผู้ชม

สังคม วัฒนธรรมและการถ่ายทอดวัฒนธรรม

1. สังคม วัฒนธรรม

สรวงสุดา สิงขรอาสน์(2554. 12-13) ได้กล่าวถึงสังคม วัฒนธรรมไว้ดังนี้

เรื่องของสังคมและวัฒนธรรม เป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ เปรียบเสมือนเงินเหรียญ
ที่มีด้านหน้าและด้านหลัง สังคมนั้นหมายถึง กลุ่มคนที่อยู่รวมกัน ในบริเวณใดบริเวณหนึ่งมาช้านาน
จนมีความรู้สึกร่วมกันและมีความหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี และวิถีทางใน
การดำรงชีวิตร่วมกันเป็นแบบอย่างเดียวกันวัฒนธรรมนั้นหมายถึง บรรดาขนบธรรมเนียม
ประเพณี ภาษา และทุกสิ่งทุกอย่างที่คนในสังคมนั้นสร้างขึ้นมาเพื่อดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน
เพราะฉะนั้นถ้าไม่มีสังคมก็ไม่มีวัฒนธรรม ทั้งสองอย่างจึงเป็นของคู่กันแยกไม่ออก

คำว่าสังคมและวัฒนธรรมนั้นเป็นเรื่องค่อนข้างยากเพราะดูเป็นนามธรรมที่ไม่อาจ
กำหนดให้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนได้ อย่างเช่น ถ้าหากสังคมหมายถึงกลุ่มชนแล้ว ก็ไม่มีอะไรมา
กำหนดเป็นกรอบเป็นเกณฑ์ว่ากลุ่มชนขนาดใดถึงจะเป็นสังคม อาจเป็นได้ทั้งกลุ่มคนที่รวมอยู่
ในประเทศเดียวกันลงมาจนถึงเมือง ชุมชน บ้าน และครัวเรือนในระดับภูมิภาคและท้องถิ่น
เป็นสิ่งที่ส่งผลไปถึงวัฒนธรรม ทำให้บางสิ่งเห็นได้อย่างชัดเจนแต่บางสิ่งก็ไม่ชัดเจนการทำ
ความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม จึงเป็นเรื่องที่ไม่เพียงแต่สัมพันธ์กับกลุ่มคนเท่านั้น
หากยังเกี่ยวข้องกับสถานที่และเวลาอีกด้วย ซึ่งผลของความสัมพันธ์เช่นนี้ ทำให้ลักษณะของ

สังคมและวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่ใช่ภาพนิ่งแต่เป็นภาพที่เคลื่อนไหว เพราะฉะนั้นสังคมและวัฒนธรรมจึงมีธรรมชาติที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา จึงทำให้การที่จะเข้าใจในเรื่องนี้เป็นเรื่องที่ต้องมีการวินิจฉัยและวิเคราะห์กันจึงจะแลเห็นและเกิดความเข้าใจได้ แต่ว่าการจะวิเคราะห์ได้ก็ต้องมีแนวคิด ทฤษฎี และวิธีการ ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องทำความเข้าใจเป็นพื้นฐานเสียก่อน

1.1 ความหมายของสังคมวัฒนธรรม

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (2544 : 2-24) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาสังคมและวัฒนธรรม แนวความคิดวิธีวิทยา และทฤษฎี กล่าวถึงเรื่ององค์ประกอบของสังคม และความหมายของวัฒนธรรมสรุปได้ว่า กลุ่มคนที่มีอยู่ร่วมกันมีความสัมพันธ์กันยึดเหนี่ยวมั่นคงไม่แตกแยก มีการปฏิบัติต่อกันตามระเบียบแบบแผน เป็นระบบภายในกลุ่มที่มาอาศัยอยู่ร่วมกันพื้นที่เดียวกันยอมรับแบบแผนของกลุ่มมาปฏิบัติในการดำเนินชีวิต แต่ละสังคมย่อมมีวัฒนธรรมเป็นเครื่องชี้หรือแนวทางแห่งการกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมเป็นวิถีแห่งการดำรงชีวิตที่มนุษย์สร้างขึ้นยอมรับปฏิบัติกันมา มีการอบรม ถ่ายทอดสู่สมาชิกรุ่นต่อมารวมถึงการเปลี่ยนแปลงและสลายไปได้ วัฒนธรรมยังเป็นผลรวมของหลายสิ่งหลายอย่าง จนอาจกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคม สังคมเน้นที่กลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์และติดต่อกันระหว่างกัน ในขณะที่เดียวกันวัฒนธรรมเน้นถึงเรื่องระเบียบแบบแผน หรือวิถีต่าง ๆ แห่งการดำรงชีวิต โดยมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างสังคมกับวัฒนธรรม

เมอมาลย์ ราชภัณฑารักษ์ (2541 : 51) กล่าวในหนังสือมนุษย์กับสังคมไว้ว่า คำว่า “วัฒนธรรม” ตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 หมายถึง “ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญของงานความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน” ความหมายตามรูปศัพท์ “วัฒนธรรม” หมายถึง สภาพอันเป็นความเจริญของงาน หรือเรื่องอันเป็นสิ่งอันดีงาม นอกจากนี้ เมอมาลย์ ราชภัณฑารักษ์ ได้กล่าวถึง Tylor ซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยาและเป็นบิดาของสาขามานุษยวิทยาวัฒนธรรม ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า “วัฒนธรรม” คือ ผลรวมของบรรดาสิ่งต่าง ๆ ที่มีความซับซ้อนที่ประกอบด้วยความรู้ ความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมายประเพณี อุปนิสัย ตลอดจนพฤติกรรมอื่น ๆ ที่มนุษย์แสดงออกในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคมนอกจากนั้น คำว่า วัฒนธรรมที่แตกต่างกันออกไปกว่า 100 ความหมาย โดยส่วนใหญ่จะเน้นถึงระบบความเชื่อ (Belief System) และค่านิยมทางสังคม (Social Values) วัฒนธรรม มิใช่พฤติกรรมที่สังเกตเห็น

ได้ แต่เป็นระบบความเชื่อและค่านิยมทางสังคม ซึ่งอยู่เบื้องหลังพฤติกรรมของมนุษย์
(เฉลิมมาลัย ราชภัฏวารักษ์, 2541 : 51)

สรุปได้ว่า สังคมวัฒนธรรม หมายถึง การที่กลุ่มความสัมพันธ์ของกลุ่มคนที่มีแบบ
แผน มีการปฏิบัติต่อกัน เป็นระบบภายในกลุ่มที่มาอาศัยการอยู่ร่วมกัน ในพื้นที่เดียวกัน ใน
การดำเนินชีวิต ด้วยความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และบรรทัดฐานเดียวกัน ที่สมาชิกในสังคม
นำไปปฏิบัติร่วมกันกลายเป็นกฎเกณฑ์

ส่วนคำว่า วัฒนธรรม นั้นมีผู้ให้ความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” มาจากภาษาอังกฤษ
ว่า Culture เป็นคำที่พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงบัญญัติไว้ โดย
มาจากการรวมกันของสองคำ คือ “วัฒนธรรม” มาจาก “วัฒนธรรม” ในภาษาบาลี หมายถึง ความเจริญ
งอกงาม และ “ธรรม” มาจาก “ธรรม” ในภาษาสันสกฤต หมายถึงสภาพที่เป็นอยู่จริง รวมความ
แล้ว หมายถึง สภาพที่แสดงถึงความเจริญงอกงามหรือความมีระเบียบวินัย (วรวุฑ สุวรรณฤทธิ
และคณะ, 2546 : 45-46)

พระยาอนุমানราชชน ผู้เป็นบิดาแห่งวัฒนธรรมไทย ให้ความหมายของคำว่า
วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มีมนุษย์เปลี่ยนแปลง ปรับปรุงหรือผลิตและสร้างขึ้นเพื่อความเจริญงอกงาม
ในวิถีแห่งชีวิตของส่วนรวม เป็นวิถีทางแห่งชีวิตของมนุษย์ ในส่วนรวมที่ถ่ายทอดกันได้ เรียน
กันได้เอาอย่างกันได้ (บันเทิง พาพิจิตร, 2549 : 2)

สำหรับความสำคัญของวัฒนธรรม มีองค์กรและนักวิชาการ ได้กล่าวถึงความหมายและ
ความสำคัญของวัฒนธรรม อย่างหลากหลายมุมมอง ดังนี้

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2547 : 1-2) กล่าวว่า คำว่า “วัฒนธรรม”
แปลจากคำว่า “Culture” วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ทั้งหมดของสังคม ตั้งต้นแต่ภายใน
จิตใจของคนมีค่านิยม คุณค่าทางจิตใจ คุณธรรม ลักษณะนิสัย แนวความคิด และสติปัญญา
ออกมา จนถึงท่าทีและวิถีปฏิบัติของมนุษย์ต่อร่างกายและจิตใจของคน ลักษณะความสัมพันธ์
ระหว่างมนุษย์ ตลอดจนความรู้ ความเข้าใจ ท่าทีการมอง และการปฏิบัติของมนุษย์ต่อ
ธรรมชาติแวดล้อม ถ้าพูดให้เข้าใจง่ายวัฒนธรรมเป็นทั้งการสั่งสมประสบการณ์ความรู้
ความสามารถ ภูมิธรรม ทั้งหมด ที่ได้ช่วยมนุษย์ในสังคมนั้น ๆ อยู่รอด และเจริญสืบต่อกันมา
ได้และเป็นอยู่อย่างที่เป็นบัดนี้ โดยสรุปวัฒนธรรม คือประสบการณ์ ความรู้ ความสามารถที่
สังคมนั้นมีอยู่หรือเนื้อตัวทั้งหมดของสังคมนั้นเอง

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2547 : 4) ได้ให้ความหมายวัฒนธรรมไว้

2 แบบ คือ

1. ความหมายทั่วไป วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตของคนในสังคม เป็นแบบแผน การประพฤติปฏิบัติ และการแสดงออกซึ่งความรู้สึกรู้สึกนึกคิดในสถานการณ์ต่าง ๆ ที่สมาชิกใน สังคมเดียวกัน สามารถเข้าใจ ซาบซึ้ง ยอมรับและใช้ปฏิบัติร่วมกันอันจะนำไปสู่การพัฒนา คุณภาพชีวิตของคนในสังคมนั้นๆ

2. ความหมายเชิงปฏิบัติการ วัฒนธรรม หมายถึง ความเจริญงอกงาม ซึ่งเป็นผล จากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ จำแนกออกเป็น 3 ด้าน คือ จิตใจ สังคม และวัตถุ มีการสั่งสมและสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกคนรุ่นหนึ่งจากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง จนกลายเป็นแบบแผนที่สามารถเรียนรู้และ ก่อให้เกิดผลิตผลทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม อันควรค่าแก่การวิจัย อนุรักษ์ พัฒนา ถ่ายทอด ส่งเสริม เสริมสร้างเอตทัคคะและแลกเปลี่ยนเพื่อสร้างเสริมคุณภาพแห่ง ความสัมพันธ์ ระหว่างมนุษย์ สังคม และธรรมชาติ ซึ่งจะช่วยให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอย่างมี สันติภาพ สันติสุขและอิสรภาพ อันเป็นพื้นฐานแห่งอารยธรรมของมนุษยชาติ

นียบรรณ วรรณศิริ (2540 : 37) ได้สรุปความหมายของ “วัฒนธรรม” ในมุมมอง ของนักสังคมวิทยาว่า เป็นกระบวนการอบรมปลูกฝัง สั่งสอน เรียนรู้ถึงการดำรงวิถีชีวิตที่เป็น รูปแบบเดียวกันแล้วเก็บไว้เป็นมรดกตกทอดส่งต่อให้สมาชิกรุ่นใหม่ ๆ ของสังคมต่อไป ส่วน ในมุมมองของนักมานุษยวิทยา วัฒนธรรม หมายถึง ความดีงาม ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมของคน หรือสิ่งของจะต้องแสดงออกถึงความดีงาม

ราชบัณฑิตยสถาน (2542 : 1058) ให้ความหมาย “วัฒนธรรม” หมายถึงสิ่งที่ทำ ความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะเช่น วัฒนธรรมไทย วัฒนธรรมเครื่องแต่งกาย วิถีชีวิตของหมู่ คณะเช่น วัฒนธรรมพื้นบ้าน วัฒนธรรมชาวเขา

จันทน์ อคิวัฒนสิทธิ์ และคณะ (2543 : 16) ได้ให้ความหมาย “วัฒนธรรม” ไว้ว่า วัฒนธรรมเป็นแบบแผน การดำเนินชีวิตของกลุ่ม ซึ่งสมาชิกของสังคมหนึ่งได้ยึดถือเป็นแบบ แผนของชีวิตร่วมกัน วัฒนธรรม จึงเป็นเสมือนเครื่องหมายหรือประจำกลุ่มที่คนอื่นเห็นแล้วรู้ ได้ทันทีเช่น มีภาษา เครื่องแต่งกาย ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เหมือน ๆ กันสำหรับในกลุ่มนั้นๆ โดยได้จำแนกวัฒนธรรม ได้เป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่เป็นการกระทำและส่วนที่เป็นความคิด ส่วนที่เป็นการกระทำ เช่น ประเพณีต่าง ๆ และส่วนที่เป็นความคิดที่ไม่สามารถสังเกต ได้โดยตรง แต่สามารถจะดูได้จากการแสดงออก เช่น การแสดงออกทางภาษา การแสดงออกทางการปฏิบัติ ความเชื่อทางลัทธิศาสนาและค่านิยมทางสังคม ซึ่งวัฒนธรรมทั้งสองส่วนมีความสัมพันธ์กันคือ การแสดงออกใด ๆ ทางวัฒนธรรมจะมีความคิดอยู่เบื้องหลังหรือในทางกลับกันความคิดจะ

นำไปสู่การปฏิบัติหรือการแสดงออก แต่ละสังคมมีแนวความคิดและ การปฏิบัติของตน จึงทำให้เกิดวัฒนธรรมของชุมชนขึ้น วัฒนธรรมมีการสืบทอดต่อกันจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งกล่าวถึงลักษณะ โดยทั่วไปของวัฒนธรรมว่า

1. มีการค้นพบสิ่งใหม่ ๆ (Culture Invented) โดยบุคคลสร้างขึ้นใหม่เปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมใหม่
2. มีการเรียนรู้ (Culture Learned) ใช้ชีวิตและเกี่ยวข้องกับอารมณ์มีส่วนร่วมในการสืบทอดจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง
3. เป็นกิจกรรมร่วมทางสังคม (Culture Society Shared) เหตุการณ์ซึ่งมีส่วนร่วมโดยมนุษย์ที่อยู่ในสังคมนั้นกำหนดรูปแบบโดยอิทธิพลของสังคม เช่น ครอบครัว
4. มีลักษณะเฉพาะของแต่ละสังคม (Culture Similar but Different) คือ การที่แต่ละสังคมมีรายละเอียดแตกต่างกัน
5. ก่อให้เกิดความพึงพอใจ และมีลักษณะคงทนต่อเนื่อง (Culture Gratifying and Persistent) คือสามารถตอบสนองความต้องการที่เกิดจากการเรียนรู้ ประพฤติสม่ำเสมอเป็นเวลานาน เกิดความพึงพอใจ จึงถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง
6. มีการปรับตัว (Culture is Adaptive) เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสังคม
7. มีการจัด โครงสร้างและมีการประสมประสาน หรือบูรณาการ (Culture is Organized and Integrated) เพื่อให้มีความเหมาะสม

ศรีศักร วัลลิโภดม (2544 : 32-41) ได้อธิบายความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้านว่าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากอดีต ซึ่งมีความหมายต่อการพัฒนาทางวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก เพราะวัฒนธรรมแต่ละท้องถิ่น แต่ละสังคมนั้นจะมีผลทำให้เกิดความเข้าใจพฤติกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจ ตลอดจนวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชน ได้เป็นอย่างดี เป็นพื้นฐานที่จะวางแผนให้มีการพัฒนาวัฒนธรรมไปใช้ในทางที่ถูกที่ควรในอนาคต วัฒนธรรมเป็นกรอบให้คนในชาติมีจิตวิญญาณของตนเอง ไม่ตกเป็นทาสทางปัญญา และทางวัฒนธรรมของคนชาติอื่น วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือทางการเมืองระหว่างประเทศ เป็นสื่อในการสร้างวัฒนธรรมระหว่างประเทศ

นิคม มูลิกะกามะ (2545 : 4) กล่าวว่า วัฒนธรรมคือวิถีชีวิตของคน เกิดจากกระบวนการอันซับซ้อน ทางสังคมหรือกลุ่มชน โดยรวมเอามิติทางด้านจิตใจ วัตถุ ภูมิปัญญา และอารมณ์ เข้าไว้ด้วยกันจนเป็นรูปแบบเอกลักษณ์ของสังคมนั้น มิใช่เพียงเรื่องของศิลปะและ

วรรณกรรม หากหมายรวมถึงรูปแบบของชีวิต สติพินมนุษย์ขั้นพื้นฐาน ระบบค่านิยม ตลอดจนขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี และความเชื่อต่าง ๆ

พจนานุกรมไทย (2552 : 1020) ได้ให้ความหมาย “วัฒนธรรม” หมายถึงสิ่งที่ทำ ความเจริญงอกงามให้แก่หมู่คณะ เช่นวัฒนธรรมวิถีชีวิตของหมู่คณะที่แสดงออกทาง พฤติกรรม ภาษา และกิจกรรมของสังคม

ทรงคุณ จันทจร (2552 : 3) วัฒนธรรม คือการศึกษาความสัมพันธ์ของศาสตร์ที่ เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเพื่อนำมาประยุกต์และพัฒนาเศรษฐกิจสังคมของชาติ

จากความหมายของวัฒนธรรมที่กล่าวมาแล้วสรุปได้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง ความเจริญงอกงามของแนวทางดำเนินชีวิต ตามแบบแผนของความประพฤติที่มนุษย์กำหนด ขึ้น

1.2 ลักษณะความสำคัญสังคมวัฒนธรรมความสำคัญของวัฒนธรรมโดยรวมได้แก่ วิถีชีวิตของผู้คนที่ดำรงสืบต่อกันมาอย่างมีเอกลักษณ์ มีความเป็นปรักแผ่น มั่นคง ซึ่ง

ทรงคุณ จันทจร (2552 : 3) ได้กล่าวถึงลักษณะของวัฒนธรรมไว้ 3 ลักษณะ ดังนี้

1. เป็นมรดกทางสังคม
2. ได้มาด้วยการเรียนรู้และการสืบทอด
3. สามารถเปลี่ยนแปลงได้

พิศมัย ผลพฤษย์ไพโร (2542 : 131) ได้อธิบายถึงลักษณะของวัฒนธรรมไว้ดังนี้

1. วัฒนธรรมเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ มนุษย์รู้จักคิด มีความสุข สะดวกสบาย รู้จักแก้ไขปัญหา
2. วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคม เนื่องจากมีการถ่ายทอดการเรียนรู้ จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ทั้งโดยทางตรงและโดยทางอ้อม โดยไม่ขาดช่วงระยะเวลา และมนุษย์ใช้ภาษาในการถ่ายทอดวัฒนธรรม
3. วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิต หรือเป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตของมนุษย์ มนุษย์เกิดในสังคมใดก็จะเกิดการเรียนรู้และซึมซับในวัฒนธรรมของสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ ดังนั้นวัฒนธรรมในแต่ละสังคมจึงแตกต่างกัน
4. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่คงที่ มนุษย์มีการคิดค้นประดิษฐ์สิ่งใหม่ ๆ และปรับปรุงของเดิมให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เพื่อความเหมาะสม และความอยู่รอดของสังคมจากลักษณะความสำคัญของวัฒนธรรม จึงสรุปได้ว่าวัฒนธรรมเป็นเอกลักษณ์

ของเผ่าพันธุ์ การรักษาเผ่าพันธุ์คือการทำนุบำรุงรักษาวัฒนธรรม วัฒนธรรมเป็นเครื่องวัดความเจริญก้าวหน้าของเผ่าพันธุ์ผ่านองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งทุกเผ่าพันธุ์ต้องการคุณภาพที่ดีขึ้น

2. การสืบทอดวัฒนธรรม

วัฒนธรรมไทย เป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของสังคมไทย วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มีความสำคัญยังเป็นเครื่องวัดความเจริญ หรือความเสื่อมของสังคม ซึ่งมีผลต่อความก้าวหน้าของประเทศ สังคมที่เจริญนั้นย่อมมีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง วัฒนธรรมไทยนอกจากมีการสืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่นแล้ว ยังมีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาการอยู่ตลอดเวลาเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพสังคมในแต่ละยุคสมัย

2.1 ความหมายของการสืบทอดวัฒนธรรม

การสืบทอดมีความสำคัญมากต่อการดำรงหรือคงไว้ซึ่งภูมิปัญญา ในอดีตจะสืบทอดโดยการสอดแทรกในวิถีการดำเนินชีวิตของชาวบ้านเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้คงอยู่ในชุมชน การสืบทอดนั้นมีผู้ให้ความหมายและความสำคัญดังนี้

สุจริต บัวพิมพ์ (2538 : 11) กล่าวถึงการสืบทอดว่า การสืบทอดเป็นการดำรงเพื่อความคงอยู่โดยเฉพาะมรดกทางสังคม การสืบทอดเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเพราะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้มนุษย์ทราบว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (2547 : 6-9) การสืบทอด หมายถึง การที่คนรุ่นหนึ่ง สร้างสรรค์ ตั้งสม และการถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความสามารถ ตลอดจนผลิตผลจากความรู้ ความคิดนั้นๆ ส่งต่อไปยังคนรุ่นหนึ่งเพื่อความต่อเนื่องและเจริญก้าวหน้าของเผ่าพันธุ์

กรมศิลปากร (2544 : 160) การสืบทอดภูมิปัญญา เป็นการสืบทอดวัฒนธรรมจากบรรพชนในอดีตจนถึงปัจจุบัน จนเผ่าใด ไม่มีภูมิปัญญาและเทคนิควิทยาไม่มีเปลี่ยนแปลง

ปทุมมาศ สุทธิสวัสดิ์ (2549 : 44) ได้กล่าวถึงการสืบทอดหมายถึง การดำรงไว้ซึ่งผลประโยชน์ของสังคมใดสังคมหนึ่งที่คนในสังคมนั้นเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง

ดังนั้นผู้วิจัยจึงขอสรุปความหมายของ การสืบทอด หมายถึง การส่งผ่านภูมิปัญญา ที่ถูกส่งสม จากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง เพื่อความต่อเนื่องและเจริญก้าวหน้าของเผ่าพันธุ์

2.2 ความสำคัญของการสืบทอดวัฒนธรรมไทย

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่อยู่คู่กับสังคม มนุษย์เป็นผู้สร้างวัฒนธรรมขึ้นเพื่อสนอง

ความต้องการ ทางด้านปัจจัยสี่ ในการดำเนินชีวิตเพื่อความอยู่รอดและเป็นวิธีการแห่ง การแก้ปัญหาพื้นฐานต่างๆของมนุษย์ ที่ทุกคนในสังคมต้องการแก้ไขเพื่อให้มีชีวิตอยู่รอด การสืบทอดวัฒนธรรมไทยเกิดจากหลายปัจจัย ดังนี้

1. การประพฤติปฏิบัติจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวัน เช่น การไหว้ การทักทายด้วยคำว่า "สวัสดี" ซึ่งเป็นคำที่ถูกคิดขึ้นและเป็นที่ยอมรับจนกลายเป็นเอกลักษณ์ หนึ่งของสังคมไทย
2. การถ่ายทอดผ่านคนในครอบครัว ในชุมชน และผ่านการเรียนรู้ในสถาบัน การศึกษา เช่น เทคนิคในการทอผ้าที่มีลวดลายประจำถิ่น หรือประจำตระกูล จะได้รับการ สืบทอดเฉพาะคนประจำถิ่นหรือคนในตระกูล เป็นต้น
3. การอนุรักษ์โดยหน่วยงานหรือองค์กรของรัฐและเอกชน เช่น กระทรวง วัฒนธรรม องค์กรส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ซึ่งสนับสนุนการจัดงานประจำปี ประเพณีพื้นบ้าน การจัดงานประกวดในเทศกาลต่าง ๆ เช่น ประกวดลอยกระทง ประกวด การตกแต่งปราสาทผึ้ง การส่งเสริมกีฬาพื้นบ้านของไทย เช่น การแข่งขันกีฬามวยไทย กีฬาตะกร้อ การส่งเสริมให้ชาวต่างชาติเรียนมวยไทย เป็นต้น

ทิพจุฑา สุภิมารส (2550 : 4) ได้กล่าวถึงการสืบทอดวัฒนธรรม ว่าเกิดจากคน หนึ่งไปสู่อีกคนหนึ่งนั้น เกิดขึ้นในครอบครัวและชุมชนมากกว่าในโรงเรียน เพราะชีวิต ในครอบครัวและชุมชนมีลักษณะเป็นธรรมชาติเป็นจริงและเป็นประสบการณ์ตรงที่เด็กได้เรียนรู้ ซึมซับรับเอาได้มากกว่า กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตจริง จึงมีความสำคัญยิ่งต่อ การสืบทอดวัฒนธรรมตั้งแต่เกิดจนตาย โดยเฉพาะบทบาทของบิดามารดา และวงศาคณาญาติ ที่มีต่อ การเลี้ยงดูอบรมสั่ง การถ่ายทอดวัฒนธรรมเป็นการถ่ายทอดจากความรู้ของวงศ์ตระกูล สืบสานกันเป็นสังคม มีการสานต่อความคิด สร้างสรรค์เป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่เป็นมรดกจาก อัจฉริยภาพและภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดกันมาหลายชั่วอายุคน กระบวนการถ่ายทอดทั้งด้านทฤษฎี และปฏิบัติสามารถจะศึกษาได้จากแหล่งความรู้ ผู้ถ่ายทอด วิธีการถ่ายทอด การเปลี่ยนแปลงทาง สังคมและเศรษฐกิจที่มีผลกระทบต่อถ่ายทอด จากองค์ประกอบในการศึกษากระบวนการ การดังกล่าวจึงกล่าวได้ว่าการศึกษากับวัฒนธรรมจึงมีความสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดย เนื้อหาของวัฒนธรรม คือการพัฒนา และโดยเป้าหมายและวิธีการในการพัฒนา คือ การพัฒนา วัฒนธรรมเพื่อสร้างทรัพยากรบุคคล ที่สั่งสมและฝึกฝนให้เกิดภูมิปัญญาของชาติต่อเนื่องกันไป ในวิถีของสังคม

กล่าวโดยสรุปการสืบทอดวัฒนธรรมนั้นมีความสำคัญที่บ่งบอกถึงเอกลักษณ์ของคนในชาติ วัฒนธรรมเป็นเครื่องที่ชี้ให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชาติ แสดงให้เห็นถึงความงดงาม คุณค่า ของแต่ละสังคม การสืบทอดวัฒนธรรมจึงถือเป็นการส่งผ่านวัฒนธรรมที่ดึงมาขอสังคมจากคนรุ่นหนึ่งไปยังกลุ่มคนอีกรุ่นหนึ่ง เพื่อเป็นการสืบสาน อนุรักษ์ สิ่งที่ดีงามไม่ให้สูญหายไปจากสังคม ผู้วิจัยเห็นว่าการสืบทอดวัฒนธรรมจำเป็นต้องมีรูปแบบหรือกระบวนการที่เชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ เกิดจากความร่วมมือของพลังกลุ่มคนถึงจะทำให้การสืบทอดนั้นบังเกิดผลตามเป้าประสงค์

รูปแบบการเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้

1. รูปแบบ

การวิจัยที่ใช้รูปแบบเป็นการวิจัยแนวใหม่ที่กำลังได้รับความสนใจ เพราะการวิจัยที่ใช้รูปแบบจะช่วยให้ได้ความรู้ที่มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เป็นการวิจัยที่ช่วยพัฒนาความรู้ มีความชัดเจน เป็นระบบ ในการศึกษาการพัฒนาในรูปแบบในครั้งนี้ มีลักษณะที่สำคัญ 3 ลักษณะ ได้แก่ ความหมายของรูปแบบ การพัฒนา รูปแบบ และการสร้างรูปแบบ ซึ่งมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1.1 ความหมายของรูปแบบ คำว่ารูปแบบตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า Model (โมเดล) ซึ่งมีผู้ให้ความหมายของรูปแบบที่น่าสนใจเอาไว้ ดังนี้

คีเวส (Keeves . 1988 : 559) รูปแบบ หมายถึง สิ่งที่แสดงโครงสร้างของความสัมพันธ์ของระหว่างชุดของ ปัจจัยหรือตัวแปรต่าง ๆ หรือองค์ประกอบที่สำคัญในเชิงความสัมพันธ์หรือเหตุผลซึ่งกันและกัน เพื่อช่วยเข้าใจข้อเท็จจริงหรือปรากฏการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยเฉพาะ

จอยซ์ และ ไวล์ (Joyce and Weil. 1986 : 1-2) ให้ความหมายของรูปแบบหมายถึง แผน (Plan) หรือแบบ (Pattern) ซึ่งสามารถใช้เพื่อการเรียนการสอนในห้องเรียนหรือการสอนพิเศษเป็นกลุ่มย่อย หรือเพื่อจัดสื่อการสอนซึ่งรวมถึงหนังสือ ภาพยนตร์ และเทปบันทึกเสียง โปรแกรมคอมพิวเตอร์ และหลักสูตร แต่ละรูปแบบจะให้แนวทางในการออกแบบการสอนที่ช่วยให้นักเรียนบรรลุวัตถุประสงค์ต่างๆ

คอซินิ และเอาเออร์บัค (Corsini and Auerbach. 1996 : 573-574) ให้ความหมายของรูปแบบ หมายถึง ชุดของความสัมพันธ์ที่สร้างขึ้นระหว่างปรากฏการณ์ในโลกความจริง และโครงสร้างของสิ่งที่กำลังศึกษา ซึ่งเป็นตัวแทนของปรากฏการณ์ในโลกความจริง

อุทุมพร จามรมาน (2541 : 22) ให้ความหมายของรูปแบบ หมายถึง โครงสร้างของ ความเกี่ยวข้องระหว่างหน่วยต่างๆ หรือ ตัวแปรต่างๆ ดังนั้น โมเดลจึงน่าจะมีมากกว่า 1 มิติ หลายตัวแปร และตัวแปรดังกล่าวต่างมีความเกี่ยวข้อง (เชิงความสัมพันธ์หรือเหตุผล) ซึ่งกัน และกัน

ถวัลย์รัฐ วรเทพพุทธิพงษ์ (2540 : 21-23) รูปแบบ หมายถึง ลักษณะที่พึงปรารถนา ซึ่งมีลักษณะเป็นอุดมคติ หรือเกิดได้ยากในโลกของความเป็นจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่เรา อยากรู้ได้กับความสามารถที่จะหาสิ่งที่ต้องการนั้นแตกต่างกันมาก เช่น เมืองในอุดมคติ

ทิสนา แคมมณี (2545 : 1-6) ให้ความหมายของรูปแบบ หมายถึง สภาพลักษณะ ของการเรียนการสอนที่ครอบคลุมองค์ประกอบสำคัญซึ่งได้รับการจัดไว้อย่างเป็นระเบียบ ตามหลักปรัชญา ทฤษฎี หลักการ แนวคิดหรือความเชื่อต่างๆ โดยประกอบด้วยกระบวนการ หรือขั้นตอนสำคัญในการเรียนการสอนรวมทั้งวิธีสอนและเทคนิคการสอนต่างๆ ที่สามารถ ช่วยให้เห็นภาพการเรียนการสอนนั้นเป็นไปตามทฤษฎี หลักการหรือแนวคิดที่ยึดถือซึ่งได้รับ การพิสูจน์ทดสอบ หรือยอมรับว่ามีประสิทธิภาพ สามารถใช้เป็นแบบแผนในการเรียน การสอนให้บรรลุวัตถุประสงค์เฉพาะของรูปแบบนั้นๆ ดังนั้น รูปแบบจึงจำเป็นต้องมี องค์ประกอบสำคัญๆ 4 ประการ ได้แก่ มีปรัชญา ทฤษฎี หลักการ แนวคิด หรือความเชื่อที่เป็น พื้นฐานหรือเป็นหลักของรูปแบบ การสอนนั้นๆมีการบรรยายและอธิบายสภาพหรือลักษณะ ของการจัดการเรียนการสอนที่ สอดคล้องกับหลักการที่ยึดถือ มีการจัดระบบ คือ มีการจัด องค์ประกอบและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของระบบให้สามารถนำผู้เรียน ไปสู่เป้าหมาย ของระบบหรือกระบวนการนั้นๆ และมีการอธิบายหรือให้ข้อมูลเกี่ยวกับวิธีสอนและเทคนิค การสอนต่างๆ อันจะช่วยให้กระบวนการเรียนการสอนนั้นๆเกิดประสิทธิภาพสูงสุด

บุญชม ศรีสะอาด (2531 : 1-2) คำว่า รูปแบบ (Model) มีความหมายหลายประการ ในที่นี้หมายถึง โครงสร้างที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ หรือตัวแปร ต่าง ๆ ผู้วิจัยสามารถใช้รูปแบบอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ หรือตัวแปร ต่าง ๆ ที่มีในปรากฏการณ์ธรรมชาติหรือในระบบต่าง ๆ อธิบายลำดับขั้นตอนของ องค์ประกอบหรือกิจกรรมในระบบ

มีนักวิชาการบางกลุ่มใช้คำว่า “รูปแบบจำลอง” ซึ่งได้ให้ความหมายไว้ดังนี้

เวบสเตอร์ (Webster. 1983, p.1154) รูปแบบ หมายถึง รูปแบบของจริง รูปแบบที่ เป็นแบบอย่าง และแบบจำลองที่เหมือนของจริงทุกอย่างแต่มีขนาดเล็กลงหรือใหญ่ขึ้นกว่าปกติ

เกษม จันทร์แก้ว (2543 : 233) ได้ให้ความหมาย รูปแบบจำลองสิ่งแวดล้อม หมายถึง เครื่องมือที่ใช้พยากรณ์สถานการณ์สิ่งแวดล้อมในอนาคต เพื่อนำผลไปประยุกต์ใช้ในการวางแผนจัดการระบบการถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม โดยที่แบบจำลองสิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นแบบจำลองที่สร้างองค์ความรู้นำไปถ่ายทอดให้ผู้เรียน โดยผ่านสื่อในการถ่ายทอดความรู้ซึ่งต้องมียุทธศาสตร์ความรู้และวิธีการถ่ายทอดที่แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น เพราะพื้นฐานทางสังคมในแต่ละท้องถิ่นไม่เหมือนกันเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดในการเรียนรู้โดยเรียกแบบจำลองลักษณะนี้ว่า แบบจำลองสิ่งแวดล้อมศึกษาของภูมิสังคม ซึ่งเป็นรูปแบบโครงสร้างองค์ความรู้ที่นำไปถ่ายทอดให้ผู้เรียนได้รับความรู้ ทักษะคิด จิตสำนึก การตอบโต้และทักษะทางสิ่งแวดล้อมให้ยั่งยืน โดยต้องสร้างให้เหมาะสมกับท้องถิ่นหรือแต่ละภูมิสังคมซึ่งแตกต่างกันไปตามลักษณะพื้นฐานทางสังคม

กล่าวโดยสรุป รูปแบบ หมายถึง ขั้นตอน วิธีการที่ครอบคลุมองค์ประกอบสำคัญซึ่งได้รับการจัดไว้อย่างเป็นระบบ ตามหลักปรัชญา ทฤษฎี หลักการ แนวคิดหรือความเชื่อต่างๆ โดยประกอบด้วยกระบวนการหรือขั้นตอนสำคัญซึ่งได้รับการพิสูจน์ทดสอบ หรือยอมรับว่ามีประสิทธิภาพ สามารถใช้เป็นแบบแผนให้บรรลุวัตถุประสงค์

1.2 การพัฒนารูปแบบ มีผู้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

จอยซ์ และ ไวล์ (Joyce and Weil. 1986 : 19-20) ได้สรุปสาระสำคัญของ การพัฒนารูปแบบ ไว้ 4 ประการ ได้แก่ รูปแบบควรต้องมีทฤษฎีรองรับ เมื่อพัฒนารูปแบบแล้ว ก่อนนำไปใช้อย่างแพร่หลายต้องมีการวิจัย เพื่อทดสอบทฤษฎีและตรวจสอบคุณภาพในเชิง การใช้ในสถานการณ์จริงและนำข้อค้นพบมาปรับปรุงแก้ไขอยู่เรื่อยๆ การพัฒนารูปแบบ อาจจะออกแบบให้ใช้ได้กว้างขวาง หรือเพื่อวัตถุประสงค์ เฉพาะเจาะจงอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ และการพัฒนารูปแบบจะมีจุดมุ่งหมายหลักที่ถือเป็นตัวตั้งในการพิจารณาเลือกรูปแบบไปใช้ ตัวอย่างเช่น ถ้าผู้ใช้นำรูปแบบการสอน ไปใช้ตรงกับจุดมุ่งหมายหลักจะทำให้เกิดผลสูงสุด แต่ก็สามารถนำรูปแบบนั้น ไปประยุกต์ใช้ในสถานการณ์อื่น ได้ ถ้าพิจารณาเห็นว่าเหมาะสม แต่ก็ อาจทำให้ได้ผลสำเร็จลดน้อยลงไปตัวอย่างในเรื่องการพัฒนารูปแบบการจัดการศึกษาที่เอื้อต่อการพัฒนาชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ได้แก่ การศึกษาและ ประมวลคุณลักษณะของบุคคลที่เอื้อต่อการพัฒนาชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ การพัฒนารูปแบบการจัดการเรียนการสอนเพื่อเสริมสร้างคุณลักษณะของบุคคลที่เอื้อต่อการพัฒนาชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยการศึกษาหลักสูตรประถมศึกษาที่ใช้ในการจัดการเรียนการสอนของกระทรวงศึกษาธิการที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน วิเคราะห์พฤติกรรม

การจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนประถมศึกษาในหมู่บ้านของกลุ่มตัวอย่าง แล้วพัฒนา รูปแบบการจัดการเรียนการสอนที่สร้างเสริมคุณลักษณะของบุคคลที่เอื้อต่อการพัฒนาชนบท ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และสุดท้ายเป็นการทดลองใช้รูปแบบและประเมินผลการทดลอง

ดังนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุป การพัฒนารูปแบบ หมายถึง กระบวนการดำเนินงานในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ประชาชนซึ่งต้องทำการศึกษาและสร้างแบบแผนการให้ความรู้ที่เหมาะสมกับสภาพสังคมของท้องถิ่นนั้น ๆ เพื่อให้รูปแบบนั้นมีประสิทธิภาพสูงสุด ซึ่งความหมายนี้มีที่มาจากแนวคิดเหล่านี้คือกิจกรรมในวิถีชีวิตหรือการดำรงชีวิตของมนุษย์ เมื่อพัฒนารูปแบบแล้วก่อนนำไปใช้ต้องมีการวิจัยเพื่อทดสอบการพัฒนารูปแบบนั้นๆ

1.3 การสร้างรูปแบบ มีผู้ให้แนวคิดไว้ดังนี้

บอยล์ (Boyle. 1966) กล่าวว่า ในกระบวนการสร้างรูปแบบนั้น มีการจำแนก มโนทัศน์ออกเป็น 2 ประเภทหลัก ๆ คือ มโนทัศน์เชิงทฤษฎี และมโนทัศน์การสังเกต ได้มาจากการพิจารณาองค์ประกอบที่ศึกษา โดยหลักการเหตุผลเชิงตรรกะอันอาจมีฐานมาจากทฤษฎีอื่นหรือผลการวิจัยอื่นที่ผู้พิจารณามีได้มีประสบการณ์ในการสังเกตโดยตรง ส่วนแนวความคิดการสังเกตได้จากการเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยผู้วิจัยพิจารณาเอง

คีฟส์ (Keeves. 1988 : 560) ได้กล่าวถึงหลักการอย่างกว้าง ๆ เพื่อกำกับการสร้างรูปแบบไว้ 4 ประการ ได้แก่ รูปแบบควรประกอบขึ้นด้วยความสัมพันธ์อย่างมีโครงสร้าง (ของตัวแปร) มากกว่าความสัมพันธ์เชิงเส้นตรงแบบธรรมดา อย่างไรก็ตามความเชื่อมโยงแบบเส้นตรงแบบธรรมดาทั่วไปนั้นก็ยังมีประโยชน์โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการศึกษาวิจัยในช่วงต้นของการพัฒนารูปแบบ รูปแบบควรใช้เป็นแนวทางในการพยากรณ์ผลที่จะเกิดขึ้นจากการใช้รูปแบบได้ สามารถตรวจสอบได้โดยการสังเกตและหาข้อสนับสนุนด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ได้ รูปแบบควรจะต้องระบุหรือชี้ให้เห็นถึงผล โทเชิงเหตุผลของเรื่องที่ศึกษา ดังนั้นนอกจากรูปแบบจะเป็นเครื่องมือในการพยากรณ์ได้ ควรใช้ในการอธิบายปรากฏการณ์ได้ด้วย และนอกจากคุณสมบัติต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว รูปแบบควรเป็นเครื่องมือในการสร้างมโนทัศน์ใหม่ และการสร้างความสัมพันธ์ของตัวแปรในลักษณะใหม่ ซึ่งเป็นการขยายองค์ความรู้ในเรื่องที่เรา กำลังศึกษาค้นคว้า

จอยซ์ และ ไวล์ (Joyce and Weil. 1986 : 359-364) ได้แบ่งวิธีการสร้างรูปแบบ ออกเป็นส่วนต่างๆ ได้เป็น 4 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 อธิบายความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ซึ่งเป็นที่มาของรูปแบบ ประกอบด้วย เป้าหมายของรูปแบบ ทฤษฎีและข้อสมมติที่รองรับรูปแบบหลักการ

และมโนทัศน์สำคัญที่เป็น พื้นฐานของรูปแบบ ส่วนที่ 2 ลักษณะรูปแบบ เป็นการอธิบายด้วย รูปแบบซึ่งนำเสนอเป็นเรื่องราว อย่างละเอียดและเน้นการปฏิบัติได้ แบ่งเป็น 4 ประเด็น คือ

1. ขั้นตอนของรูปแบบ เป็นรายละเอียดของรูปแบบนั้นๆ ว่ามีกี่ขั้นตอน โดยจัด เรียงลำดับกิจกรรมที่จะสอนเป็นขั้นๆ แต่ละรูปแบบมีจำนวนขั้นตอนไม่เท่ากัน
2. รูปแบบการปฏิสัมพันธ์ เป็นการอธิบายบทบาทของผู้นำ ผู้เรียนรู้และ ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในแต่ละรูปแบบ บทบาทของผู้นำจะแตกต่างกัน เช่นเป็นผู้นำ กิจกรรม ผู้อำนวยการผู้ให้ความสะดวก ผู้ให้การแนะนำเป็นแหล่งข้อมูล เป็นต้น
3. หลักการแสดงการโต้ตอบ เป็นการบอกถึงวิธีการแสดงออกของผู้นำต่อผู้เรียนรู้ การตอบสนองต่อสิ่งที่ผู้เรียนรู้กระทำ เช่น การปรับปรุงพฤติกรรมโดยการให้รางวัลหรือ การพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ด้วยการสร้างบรรยากาศที่เป็นอิสระ เป็นต้น
4. สิ่งสนับสนุน เป็นการบอกถึงเงื่อนไขหรือสิ่งจำเป็นต่อการใช้รูปแบบการสอน นั้นๆ ให้เกิดผล เช่น รูปแบบการทดลองในห้องปฏิบัติการต้องใช้ผู้นำที่มีการฝึกฝนมาอย่างดี แล้ว เป็นต้น

ส่วนที่ 3 การนำรูปแบบไปใช้ เป็นการแนะนำให้ข้อสังเกตในการนำรูปแบบนั้น ไปใช้ เช่น การใช้กับเนื้อหาประเภทใดจึงจะเหมาะสม จะใช้กับผู้เรียนรู้ระดับใด เป็นต้น นอกจากนั้นยังให้คำแนะนำอื่นๆ เพื่อให้การนำรูปแบบนั้นมีประสิทธิภาพมากที่สุด และส่วน ที่ 4 ผลที่จะเกิดขึ้นกับผู้เรียนรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม รูปแบบแต่ละรูปแบบจะส่งผลต่อผู้ เรียนรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยผลทางตรงเกิดจากกิจกรรมที่จัดตามลำดับขั้นตอนของ รูปแบบส่วนผลทางอ้อมเกิดจากสภาพแวดล้อม ซึ่งถือเป็นผลกระทบที่เกิดจากการสอนตาม รูปแบบนั้นเป็นสิ่งที่คาดคะเนไว้ว่าจะเกิดแฝงไปกับผล สามารถใช้ป็นสิ่งพิจารณาในการเลือก รูปแบบที่ใช้ได้ด้วย

บราวน์ และ โมเบอร์ก (Brown and Moberg, 1980 : 16-17) ได้สังเคราะห์รูปแบบ ขึ้นมาจากแนวคิดเชิงระบบ กับหลักการบริหารตามสถานการณ์ และองค์ประกอบตามรูปแบบ ของบราวน์และ โมเบอร์ก ประกอบด้วย สภาพแวดล้อม เทคโนโลยี โครงสร้างกระบวนการ จัดการ และการตัดสินใจสั่งการ ในส่วนของรูปแบบการศึกษาและการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการ จัดองค์การและการบริหาร ของ บราวน์และ โมเบอร์ก

นอกจากนั้น การพัฒนารูปแบบด้วยการถอดบทเรียนเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นมากต่อ การกำหนดทิศทางและการพัฒนารูปแบบต่างๆ โดยองค์ประกอบการถอดบทเรียนนั้น ดุษฎี อายูวัฒน์ (2550 : 55) ได้เสนอแนวคิดว่ามีอยู่ 4 ประการใหญ่ๆ ดังนี้

1. เนื้อหาของกิจกรรมว่าเกี่ยวข้องกับปัญหาชุมชนในเรื่องใด มีวัตถุประสงค์และผลที่คาดว่าจะได้รับจากการดำเนินกิจกรรมอย่างไรบ้าง และผลจากการดำเนินงานนั้นบรรลุวัตถุประสงค์นั้นๆ หรือไม่ มีปัญหาอุปสรรคหรือข้อจำกัดใดๆ ในการดำเนินกิจกรรมนั้นๆ

2. บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เข้าร่วมกิจกรรมนั้นๆ คือใครบ้าง มีผู้สนับสนุนการดำเนินงาน คือ ใครบ้าง และความหลากหลายของกลุ่มคนในมิติเรื่อง เพศ อายุ สถานภาพของกลุ่มคนมีหรือไม่ เพื่อนำผลการดำเนินกิจกรรมนั้นๆ ว่าที่ผ่านมาผู้เข้าร่วมยังขาดกลุ่มใด และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

3. ความสัมพันธ์ของกลุ่มที่เข้าร่วม หลังดำเนินกิจกรรมเปลี่ยนแปลงหรือไม่อย่างไร

4. กิจกรรมที่ดำเนิน ไปนั้น ได้รับผลผลิต ผลลัพธ์ ผลกระทบต่อชุมชนอย่างไรบ้าง
ดังนั้น

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษาตัวอย่างของรูปแบบจากเอกสารที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ พบว่ารูปแบบนั้น ไม่มีองค์ประกอบที่แน่นอนตายตัวขึ้นอยู่กับการออกแบบของผู้พัฒนาเป็นหลัก ซึ่งอาศัยกระบวนการ หรือทฤษฎีเพื่อเป็นกรอบในการพัฒนารูปแบบ รูปแบบที่ดีต้องสามารถอธิบายความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ซึ่งเป็นที่มาของรูปแบบได้ เน้นการปฏิบัติได้ การนำรูปแบบไปใช้ได้จริง ที่สำคัญรูปแบบต้องส่งผลทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อเป้าหมายที่พัฒนา

2. การเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้

คำว่า “การเรียนรู้” และ “กระบวนการเรียนรู้” ในบางบริบท คำทั้งสองคำนี้ถูกใช้ในฐานะของคำที่มีความหมายแตกต่างกัน และในบางบริบทคำทั้งสองคำนี้ก็ถูกใช้แทนกันในฐานะของคำที่สื่อความหมายอย่างเดียวกัน (สิริลักษณ์ ยิ้มประสาทพร. 2548 : 3 – 14) นักจิตวิทยาและนักการศึกษา ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้อย่างหลากหลาย ซึ่ง อาร์ พันธ์มณี (2534 : 85 – 86) ได้รวบรวมไว้ดังนี้

คิมเบล และการ์เมอซี กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร โดยเป็นผลจากการฝึกฝน เมื่อได้รับการเสริมแรง ไม่ใช่ผลจากการตอบสนองตามธรรมชาติ

ฮิลการ์ด และเบอาเวอร์ กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ทำให้พฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม อันเป็นผลจากการฝึกฝนและประสบการณ์

เพรสซี โรซี่ โรบินสัน และเซอร์รอก ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ว่า เป็นกระบวนการที่บุคคลได้พยายามปรับพฤติกรรมของตนเพื่อเข้ากับสภาพแวดล้อมตามสถานการณ์ต่างๆ จนสามารถบรรลุเป้าหมายตามที่แต่ละบุคคลได้ตั้งเป้าหมายไว้

บลูม อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงเมื่อเกิดการเรียนรู้ว่า เมื่อบุคคลเกิดการเรียนรู้จะเกิดการเปลี่ยนแปลงดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงทางด้านความรู้ ความเข้าใจและความคิด (Cognitive Domain) หมายถึง การเรียนรู้ที่เกี่ยวกับเนื้อหาสาระที่ทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ความเข้าใจ สิ่งแวดล้อมต่างๆ ได้มากขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสมอง
2. การเปลี่ยนแปลงทางด้านอารมณ์ความรู้สึก ทักษะคิด และค่านิยม (Affective Domain) หมายถึง เมื่อบุคคลได้เรียนรู้สิ่งใหม่ ทำให้เกิดความเชื่อ ความสนใจ
3. การเปลี่ยนแปลงด้านความชำนาญ (Psychomotor Domain) หมายถึงการที่บุคคลได้เกิดการเรียนรู้ทั้งในด้านความคิด ความเข้าใจและเกิดความสนใจแล้วนำไปปฏิบัติทำให้เกิดความชำนาญมากขึ้น

ทิสนา เขมมณี และคณะ (2545: 1) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนหรือการใช้วิธีการต่าง ๆ ให้บุคคลเกิดการเรียนรู้

พรพิไล เลิศวิชา(2541: 2) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการอันมีรากฐานอยู่ที่ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การรู้และการปฏิบัติ เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียวกัน โดยกระบวนการเรียนรู้ทำให้มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนา สามารถดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและพึ่งตนเองได้

สมพันธ์ เตชะอธิก(2549: 1) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การแสวงหาความรู้อย่างเป็นระบบขั้นตอนนับตั้งแต่การได้รับข้อมูล การจำแนกข้อมูล การสรุปองค์ความรู้ การจัดการเรียนรู้ ด้วยการปฏิบัติจริง ให้กับผู้อื่น องค์กรอื่น ๆ และการสรุปบทเรียน จนนำไปสู่การจัดระบบชุดความรู้ในภาพรวม

คณะกรรมการสตรี โครงการพัฒนาการศึกษาเพื่อชุมชน(2531: 2) ได้ให้ความหมายกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน คือ การลงมือปฏิบัติจริงของคนในชุมชน เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิต หรือเกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ หรือสภาพความเป็นอยู่ เพื่อปรับปรุงให้ดีขึ้นต่อไป

เสรี พงศ์พิศ (2532 : 1) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนคือ กระบวนการอันมีรากฐานอยู่ที่ประเพณีวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีชีวิต การเรียนรู้และการปฏิบัติมีเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียวกระบวนการดังกล่าวเกิดจากท้องถิ่น ช่วยให้บุคคลและชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้ องค์กรประกอบที่สำคัญคือ ภูมิปัญญาพื้นบ้าน การปฏิบัติตามอย่างของผู้รู้ การอบรมสั่งสอนในบริบทชุมชนวัฒนธรรมที่

เป็นอยู่จริงได้ถูกปรับตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงตามความต้องการและสภาพท้องถิ่นที่
ชาวชุมชนอยู่อาศัย

จากแนวคิดของนักจิตวิทยาและนักการศึกษาที่กล่าวมา แสดงให้เห็นว่าการเรียนรู้
เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้มนุษย์สามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพการณ์ความเปลี่ยนแปลงทาง
สังคมและเศรษฐกิจได้อย่างเหมาะสม การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ซึ่งเป็นผล
เนื่องมาจากประสบการณ์ที่บุคคลที่มีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือจากการฝึกหัดก่อให้เกิด
กระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์อย่างถาวร ซึ่งรวมทั้งกระบวนการเปลี่ยนแปลง
3 ประเภทคือ 1) การเปลี่ยนแปลงทางด้านความคิด 2) ความสนใจ 3) การตัดสินใจ เพื่อให้
สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมรอบตัว โดยกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพนั้นจะต้องเกิด
จากผู้เรียนและผู้รู้ซึ่งเป็นที่เล็งคอยแนะนำให้คำปรึกษาและแลกเปลี่ยนกัน กระบวนการเรียนรู้
ต้องไม่แยกจากชีวิตประจำวันของผู้เรียน จุดเริ่มต้นของการพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียนจะต้อง
เริ่มจากการเรียนรู้ตนเอง เรียนรู้ชุมชน และเรียนรู้สังคม

2.1 การเรียนรู้เชิงโครงสร้างหน้าที่

ชนิดา รักษ์เมืองพล (2534 : 44) กล่าวว่าโครงสร้างหลักของระบบสังคม

ประกอบด้วยสถาบันครอบครัว เศรษฐกิจ การศึกษา และการปกครอง ในแต่ละสถาบันต่างมี
หน้าที่ของตนเอง และในขณะเดียวกันก็มีความสัมพันธ์ระหว่างกันด้วย ในฐานะที่การศึกษา
เป็นสถาบันสังคมหรือเป็นระบบย่อยหนึ่งในสังคม การศึกษาจึงมีความสัมพันธ์ทั้งในเชิง
โครงสร้างและการทำหน้าที่กับระบบใหญ่ การศึกษาจึงต้องทำหน้าที่ตามกฎ “ข้อจำเป็นแห่ง
หน้าที่” โดยตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของสังคม 4 ประการ

1. การแสวงหาวิถีทางบรรลุดุติประสงค์ คือ การดำเนินการต่างๆ โดยวิธีการ
จัดลำดับความสำคัญของจุดประสงค์ต่างๆ ของระบบ และสรรหาทรัพยากรเพื่อทำให้บรรลุถึง
จุดหมายปลายทาง หรือเป้าหมายสุดท้าย โดยที่ไม่ขัดกับมูลเหตุจูงใจ หรือความประสงค์และ
ความสามารถของสมาชิกอย่างรุนแรง เพื่อให้การทำหน้าที่รักษาระบบใหญ่

2. การปรับตัวหรือการปรับให้เข้ากับสถานการณ์ คือ กระบวนการรวบรวม
สรรพวิธีและสิ่งจำเป็นต่างๆ จากสถานะแวดล้อม แล้วแจกแจงสิ่งจำเป็นเหล่านี้ให้เข้ากับระบบ
เพื่อช่วยให้การดำเนินงานต่างๆ บรรลุจุดหมาย เช่น การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ การใช้ความคิด
อย่างมีเหตุมีผล

3. การบูรณาการหรือการประสานกลมกลืนกัน คือ การแสวงหาวิถีทางสร้าง
ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในระบบและทำการสานระบบย่อยๆ ที่แตกต่างกันให้สามารถ

อยู่ได้ภายในระบบใหญ่ รวมทั้งการทำให้สมาชิกแต่ละคนกลมกลืนเข้ากันได้ในระบบอย่างมีประสิทธิภาพ

4. กฎระเบียบหรือการขัดเกลาและการควบคุมสังคม คือ การดำรงรักษาแบบแผนภายในเกี่ยวกับค่านิยมร่วมของสังคมนอกจากนี้แล้ว

หากพิจารณามิติของการเรียนรู้ตามหลักการสื่อสารความหมายแล้วสามารถจำแนกได้เป็น 2 มิติ คือ มิติการเรียนรู้ระหว่างบุคคล และ มิติการเรียนรู้ภายในบุคคล

1. มิติการเรียนรู้ระหว่างบุคคล หมายถึง การถ่ายทอดความรู้ ค่านิยม ความชำนาญในลักษณะข้อมูลข่าวสาร ระหว่างคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปหรืออาจจะเป็นการถ่ายทอดข่าวสารข้อมูลดังกล่าวจากคนรุ่นหนึ่ง ไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งก็ได้ ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นในลักษณะของการสื่อสารทางเดียวที่ผู้ให้มีแต่ให้ข้อมูลแก่ผู้รับ หรืออาจจะเกิดขึ้นในลักษณะของการสื่อสารสองทาง ที่มีการโต้ตอบข่าวสารข้อมูลเกี่ยวกับความรู้ที่เป็นประโยชน์ระหว่างบุคคลทั้งสองฝ่าย

2. สำหรับการเรียนรู้ภายในบุคคลนั้น เป็นการนำเอาข่าวสารข้อมูล หรือความรู้ ค่านิยม ความชำนาญที่เก็บเกี่ยวจากบุคคลหนึ่งมาพิจารณา โดยผ่านกระบวนการโต้แย้งและการใช้เหตุผลที่เหมาะสมภายในตัวบุคคลนั้น เพื่อหาข้อสรุป ตัดสินใจว่าจะยอมรับหรือปฏิเสธข้อมูลนั้นความหมายของการเรียนรู้จึงเป็นเรื่องของบุคคลหรือชุมชนที่พยายามเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากข้อมูลข่าวสาร ไม่ว่าจะเป็นการถ่ายทอดจากบุคคลอื่นในรูปแบบวิธีใด ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ และทั้งการใช้สื่อที่ทันสมัยก้าวหน้าหรือล้าหลังก็ตามเพราะเป้าหมายของการเรียนรู้คือความพยายามสร้างศักยภาพให้ตนเองสามารถประยุกต์ใช้ข้อมูลที่ได้รับให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองหรือชุมชนให้มากที่สุด

โดยธรรมชาติแล้วคนหรือชุมชนย่อมเกิดการเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต แม้ว่าจะไม่มีการนำเอาระบบการศึกษาจากภายนอกชุมชนเข้าไปเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดความรู้ หากพิจารณาในเชิงของสังคมวิทยาแล้ว สถาบันต่างๆ ในสังคมต่างมีบทบาทในการให้โอกาสการเรียนรู้แก่บุคคลและชุมชน ความรู้หรือประสบการณ์ดั้งเดิมของบุคคลในแต่ละท้องถิ่นได้รับการสืบต่อกันจากสถาบันต่างๆ ในชุมชน เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สถาบันปกครองส่วนท้องถิ่น ที่มีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมและความจำเป็นในการดำรงชีวิต เช่น การประยุกต์ใช้พลังคน สัตว์ และธรรมชาติ การเรียนรู้ของคนและชุมชนสามารถถ่ายทอดสืบต่อไม่เฉพาะแต่เพียงในชุมชนเดียวเท่านั้น แต่ถ้ายังถ่ายทอดไปยังชุมชนและข้ามชาติได้ด้วยซึ่งเรียกว่าเครือข่าย (อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2535 หน้า 3-5)

2.2 การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543, หน้า 188) กล่าวว่า การเรียนรู้ที่มีประสิทธิผลในการพัฒนา คือ การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานจริง ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย โดยเฉพาะกลุ่มเป้าหมายมีการเรียนรู้ร่วมกัน ไม่แยกการเรียนรู้ออกจากชีวิตจริง

สุมณฑา พรหมบุญ และคณะ (2541, หน้า 33 – 43) ได้กล่าวถึง แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมไว้ว่า หนทางที่จะนำไปสู่มิติแห่งการศึกษาตลอดชีวิต และ “สังคมแห่งการเรียนรู้” ได้ โดยการให้ผู้เรียนสามารถแสวงหาความรู้ได้ด้วยตนเองและลงมือปฏิบัติกิจกรรมที่หลากหลายและยืดหยุ่นแม้ว่างานของสุมณฑา พรหมบุญ และคณะ จะมีฐานจากการศึกษาในระบบ แต่ก็มีสาระที่นำมาพิจารณาประยุกต์เพื่อจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการทำงานกับชุมชน ได้หลายประเด็น โดยเฉพาะเหตุผลที่นำมาสนับสนุนการจัดการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ได้แก่

1. ความรู้และความจริงที่เกี่ยวกับสิ่งต่างๆ โดยถูกค้นพบใหม่เสมอๆ การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ในสังคมเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา ทุกคนต้องเรียนรู้วิถีแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง
2. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม ช่วยเตรียมสมาชิกของชุมชนให้พร้อมที่จะเผชิญกับชีวิตจริง เพราะลักษณะของการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเปิด โอกาสให้ผู้รับผิดชอบต่อการเรียนรู้ของตน ได้ลงมือปฏิบัติ ได้ทำกิจกรรมกลุ่ม ได้ฝึกฝนทักษะการเรียนรู้ ทักษะการบริหารจัดการ การเป็นผู้นำ- ผู้ตาม และที่สำคัญเป็นการเรียนรู้ที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องกับชีวิตจริงมากที่สุดวิธีหนึ่ง
3. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมช่วยเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่ดี ฝึกฝนความเป็นประชาธิปไตย ฝึกฝนการช่วยเหลือเกื้อกูล และการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขต่อชุมชน
4. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมช่วยลดความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ทุกคนได้รับการยอมรับ ได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ เกิดความสุขในการอยู่ร่วมกันเพราะฉะนั้นจะเห็นได้ว่า การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมช่วยให้สมาชิกได้รับประสบการณ์ที่สำคัญกับชีวิตจริง รับการฝึกทักษะการแสวงหาความรู้ ทักษะการบันทึกความรู้ทักษะการคิด ทักษะการจัดการความรู้ ทักษะการแสดงออก ทักษะการสร้างความรู้ใหม่ๆ และทักษะการทำงานกลุ่ม สิ่งเหล่านี้ช่วยให้สมาชิกได้รับการพัฒนาไปสู่การเป็นคนเก่ง ดี และมีความสุข

2.3 ชุมชนแห่งการเรียนรู้

ประเวศ วะสี (2538 : 8 – 20) ได้เสนอความสำคัญในการเสริมสร้างการเรียนรู้

ให้แก่ชุมชนให้เกิดปัญหา ว่าเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของสังคมทั้งหมดร่วมกัน ความเข้มแข็งทางปัญญาเกิดจากลักษณะ 5 ประการ คือ 1) สถิติปัญญาของคนทั้งหมด 2) โครงสร้างของสมอง 3) กระบวนการเรียนรู้ที่สร้างความเข้มแข็งทางปัญญา 4) การเรียนรู้ อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต 5) ความสามารถในการสร้างความรู้ใหม่ และได้เสนอยุทธศาสตร์ทาง ปัญญาไว้ 8 ประการมีดังนี้

1. ยุทธศาสตร์ญาณวิทยา ที่เน้นการเรียนรู้ 3 ระดับ กล่าวคือ ความรู้ที่รู้ ความจริง แล้วเกิดปัญหาที่เชื่อมโยงความรู้ต่างๆ ได้ และเกิดจิตสำนึก เพราะความเข้าใจตนเอง ที่สัมพันธ์กับสรรพสิ่งทั้งหลาย

2. ยุทธศาสตร์ครอบครัว จำเป็นต้องส่งเสริมและสนับสนุนครอบครัวให้มี สถานภาพทางเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม รวมทั้งการศึกษา เพื่อพัฒนาศักยภาพของแต่ละบุคคล อย่างเหมาะสม โดยให้ครอบครัวเป็นฐานที่สำคัญทางสติปัญญาของชาติ และเป็นฐานทาง ศีลธรรมของสังคม

3. ยุทธศาสตร์เครือข่ายการเรียนรู้ ควรส่งเสริมสนับสนุนให้มีการเรียนรู้ของ ชุมชน หรือขององค์กรชาวบ้าน องค์กรชุมชนจะเป็นองค์กรในการจัดการของชาวบ้าน ซึ่งเป็น การจัดการในเรื่องของตนเอง รวมทั้งการจัดการเรื่องสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติใน ปริมาณพลของชุมชน และในชุมชน มีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย

4. ยุทธศาสตร์การปฏิรูปการเรียนรู้ในสถานการศึกษา หลักการปฏิรูป การเรียนรู้ในด้านความรู้และปัญญาและกระบวนการเรียนรู้ จะต้องมีการพัฒนามิติทางสังคม จิตและปัญญา ซึ่งเกิดจากการศึกษา จากการศึกษาความจริง ศึกษาจากความคิด และศึกษาจาก การเจริญสติ

5. ยุทธศาสตร์การเรียนรู้ในองค์กรและบทบาทของกองทัพ กองทัพควรปรับ บทบาทให้เป็นสถาบันเพื่อการพัฒนาคน ไปพร้อมกับการดำรงสมรรถนะทางการรบ เนื่องจาก ทหารที่เกณฑ์เข้ามาล้วนเป็นคนจน มีการศึกษาน้อย และเป็นผู้ที่เสียเปรียบทางสังคมหาก กองทัพให้การศึกษา และนำสื่อทั้งทางวิทยุ และโทรทัศน์มาใช้ในการพัฒนาการศึกษา ก็จะเป็นการพัฒนาสติปัญญาของคนในชาติได้อีกทางหนึ่ง

6. ยุทธศาสตร์สื่อมวลชน เนื่องด้วยสังคม สื่อทุกชนิดมีบทบาทในการสื่อสาร ระหว่างกัน หากมีการบริหารจัดการสื่อและการพัฒนาคุณภาพของสื่อให้มีสาระและสร้างสรรค์ เป็นหนทางหนึ่งที่จะพัฒนาสติปัญญาของผู้คนในสังคมได้อย่างกว้างขวาง และก้าวกระโดด

7. ยุทธศาสตร์การวิจัย สังคมปัจจุบันเป็นสังคมที่มีความเชื่อมโยง และเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ดังนั้นการสร้างความรู้ใหม่ จะทำให้เข้าใจสังคม ได้ ด้วยเหตุนี้ ประเทศจะต้องมีความเข้มแข็งทางด้านการวิจัย

8. ยุทธศาสตร์การจัดการเพื่อความเข้มแข็งทางปัญญา การทำให้ยุทธศาสตร์ ทั้ง 7 ประสบความสำเร็จได้นั้น ต้องอาศัยการจัดการที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับระดับนโยบาย มีการประสานความร่วมมือกัน ทำแผนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องหลายฝ่าย มีกลไกในการประเมินผล มีการทดลอง และรัฐควรสนับสนุนระบบการเงินสำหรับการศึกษาและการวิจัย เพื่อสนับสนุนให้เกิดการสร้างพลังทางปัญญาสังคม

2.4 เครื่องมือการเรียนรู้

การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยต่างๆ การเรียนรู้จึงเริ่มต้นที่ตนเอง หรือการเรียนรู้จากตัวเองเพื่อให้รู้จักตัวเอง การเรียนรู้จากกลุ่มคนเพื่อให้รู้จักคนอื่น และการเรียนรู้จากเครือข่ายเพื่อให้เกิดความร่วมมือ มีผู้รู้หลายท่านได้ให้ความหมายของเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ไว้ดังนี้

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2537 : 36) ได้เสนอว่าเครือข่ายในการเรียนรู้ หมายถึง ชุมชน องค์กร หน่วยงานหรือสถาบันใดๆ ได้ตกลงร่วมกันที่จะประสานเชื่อมโยงแลกเปลี่ยน ประสพการณ์ ถ่ายทอดความรู้ ภายใต้วัตถุประสงค์หรือข้อตกลงอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันอย่างเป็นระบบ โดยมีจุดหมายที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้เพื่อประโยชน์ของชุมชน องค์กร หน่วยงานหรือสถาบันนั้นๆ องค์กรประกอบที่สำคัญของเครือข่าย คือ

1. การรับรู้มุมมองร่วมกัน สมาชิกเครือข่ายมีความรู้สึกร่วมกัน รับรู้ถึงเหตุผล เข้าใจถึงสภาพปัญหาและมีสำนึกในการแก้ปัญหาาร่วมกัน มีประสพการณ์ร่วมกัน
2. การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน เป็นการมองจุดมุ่งหมายในอนาคตอย่างรับรู้และเข้าใจในทิศทางเดียวกัน มีเป้าหมายที่จะไปด้วยกันช่วยให้กระบวนการเคลื่อนไหวมีพลังเกิดเอกภาพและช่วยบรรเทาความขัดแย้ง

3. การมีผลประโยชน์และสนใจร่วมกัน

4. การมีส่วนร่วมของสมาชิกอย่างกว้างขวาง สถานะของสมาชิกในเครือข่ายควรเป็นไปในลักษณะของความเท่าเทียมกัน เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบที่เท่าเทียมกันแทนความสัมพันธ์ในแนวตั้ง การรวมตัวกันระหว่างชุมชน หน่วยงานของรัฐก็ต้องวางสถานะในฐานะสมาชิกที่เท่าเทียมกัน

5. เสริมสร้างซึ่งกันและกัน องค์ประกอบที่จะทำให้เครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ก็คือการที่สมาชิกของเครือข่ายก็ต้องเสริมสร้างซึ่งกันและกัน โดยที่จุดแข็งของอีกฝ่ายหนึ่งไปช่วยแก้ไขจุดอ่อนอีกฝ่ายหนึ่ง

6. การพึ่งพิงร่วมกัน เครือข่ายจะดำรงอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาซึ่งกันและกัน ระหว่างสมาชิกในเครือข่าย เพื่อให้เกิดการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน

7. การปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน สมาชิกในเครือข่ายต้องทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ มีการติดต่อ มีการพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

ประเวศ วะสี (2538 : 1) ได้เสนอเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนว่าการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนทำให้เกิดการรวมตัวกันทำกิจกรรม มีการจัดการ ทำให้คนได้เรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาต่างๆ การเรียนรู้ในที่นี้ไม่ใช่การท่องหนังสืออย่างที่เรามอง แต่จะต้องมีการใช้ธรรมะ ซึ่งเป็นธรรมะที่ทรงพลังมากที่สุด อาศัยมิติต่างๆ เข้ามาเชื่อมโยง บางทีเราพูดธรรมะแบบแยกส่วนก็ไม่มีพลัง เช่น อยากให้คนเป็นคนดีแต่ภาวะเศรษฐกิจที่บีบคั้นมากจะทำให้คนดีไปไม่ไหว เพราะเวลาอายุงานมากจะเครียด การแก้ปัญหาทุกอย่างพร้อมกัน จึงเป็นธรรมะแบบบูรณาการพร้อมกันหมดทุกอย่าง ธรรมะความรู้ การจัดการทุกสิ่งทุกอย่างเข้ามาเชื่อมโยงเป็นมหาบูรณาการจึงเป็นพลังของการพัฒนาที่เป็นระบบที่มองเรื่องทั้งหมดเชื่อมโยงเป็นระบบ กล่าวคือ

1. เครือข่ายระดับปฏิบัติของประชาชนหรือชุมชนที่เป็นพื้นฐานที่สุด
2. เครือข่ายนักพัฒนาต่างๆ ทั้งที่เป็นนักพัฒนาเอกชน นักธุรกิจที่จะเข้าไปส่งเสริมตัวประชาชน ฉะนั้นการฝึกอบรมของนักพัฒนาเป็นเรื่องสำคัญที่ควรจะต้องเชื่อมโยงเข้ามาหากัน
3. เครือข่ายระดับจังหวัดจะเป็นความร่วมมือเบญจภาคีเช่นเดียวกันทั้งชุมชนราชการ นักวิชาการ NGO ธุรกิจ เข้ามาเชื่อมโยงกัน
4. เครือข่ายระดับภาคซึ่งเป็นเครือข่ายของวิชาชีพต่างๆ ที่จะเข้าไปหนุนชุมชนเป็นเครือข่ายของภาคเอกชน เครือข่ายนักวิชาการ เครือข่ายพระ เครือข่ายแพทย์
5. สื่อมวลชนควรจะทำความเข้าใจเรื่องต่างๆ และเชื่อมโยงไปสู่นโยบาย ทั้งสภาการศึกษา สภาพัฒนาฯ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และคณะกรรมการประสานงานระหว่างภาครัฐและเอกชน
6. เครือข่ายของผู้อาวุโส วัฒนธรรมของไทยจะเคารพผู้อาวุโส และผู้อาวุโส

บางคนมีความรู้ มีประสบการณ์ มีความเชี่ยวชาญ มีคุณธรรม มีความอดทน ผู้อาวุโสช่วยทำให้เกิดความสามัคคีมากขึ้น ลดความแตกร้างได้ โดยจะต้องมองเป็นภาพรวมที่ไม่ยึดติดอยู่กับส่วนตัวของเรา หรือชุมชนของเราชุมชนเดียว ต้องรักคนอื่น ต้องสนใจคนอื่น ที่จะเข้ามาทำงานร่วมมือกัน เชื่อมโยงกับทั้งหมดดังนั้นกระบวนการเรียนรู้จึงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งที่จะทำให้สังคมมนุษย์สามารถดำรงอยู่ได้

กล่าวโดยสรุปการเรียนรู้เป็นเครื่องมือให้มนุษย์ปรับตัวเองเพื่อให้เข้ากับสภาพแวดล้อมได้ สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ การเรียนรู้ทำให้มนุษย์พัฒนาตนเองทั้งทางด้านสติปัญญาและทางด้านกายภาพ การเรียนรู้ไม่จำเป็นต้องอยู่ในระบบเท่านั้นการเรียนรู้เกิดขึ้นได้ทุกที่ เครื่องมือการเรียนรู้จะช่วยสนับสนุนให้ผู้เรียนได้เกิดทักษะทางสังคม ช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เกิดการแลกเปลี่ยนแบ่งปันความรู้ระหว่างเครือข่ายและตัวผู้เรียน

2.5 องค์การการเรียนรู้และการจัดการความรู้

วิจารณ์ พานิช (2552 : 1- 20) ได้กล่าวถึงองค์การการเรียนรู้และการจัดการความรู้ไว้ดังนี้

2.5.1 ความเป็นองค์การการเรียนรู้ (Learning Organization) และการจัดการ

ความรู้ (Knowledge Management) เป็นเสมือน 2 หน้าของเหรียญเดียวกัน คืออาจมองว่าเป็นเรื่องเดียวกันก็ได้ มองว่าเป็นคนละเรื่องแต่เกี่ยวข้องกัน ส่งเสริมเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ก็ได้ ที่แน่ๆ ก็คือ ในการดำเนินการจัดการความรู้ จะต้องนำหลักการและวิธีการขององค์การเรียนรู้มาประยุกต์ใช้ และในการพัฒนาองค์การให้เป็นองค์การเรียนรู้ก็จะต้องนำเอาวิธีการจัดการความรู้มาประยุกต์ใช้ องค์การเรียนรู้คือ องค์การที่มีความสามารถสูงต่อการรับรู้และเรียนรู้ หมายความว่า มีความไวในการเปิดรับ จับกระแส ของสภาพแวดล้อมขององค์การอยู่ตลอดเวลา มีความสามารถในการรับรู้การเปลี่ยนแปลง ทั้งการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมภายนอก และเป็นการเปลี่ยนแปลงภายในขององค์การ และเอาใจใส่ข้อมูลเหล่านั้น นำมาใช้ปรับตัวหรือเปลี่ยนแปลงตัวองค์การเอง องค์การเรียนรู้มีผลผลิตอย่างน้อย 4 ประการ ได้แก่

- 1) ผลสัมฤทธิ์ของงานสูง ในการมองผลสัมฤทธิ์ของงาน ควรมองที่องค์ประกอบ 4 ด้าน คือ (1) ผลงานตอบสนองหรือตรงตามความต้องการของลูกค้า (Responsiveness), (2) เป็นผลงานหรือกระบวนการทำงานที่มีนวัตกรรม (Innovation), (3) มีการสร้างขีดความสามารถขององค์การ และของพนักงาน Competency), และ (4) มีการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ (Efficiency) ซึ่งหมายความว่า Output สูง โดยที่ Input ต่ำ

2) เกิดการพัฒนาคน ซึ่งหมายถึงพนักงานเกิดการเรียนรู้ เพิ่มพูนความรู้ และประสบการณ์จากการทำงาน และเกิด 2 ทักษะในการเรียนรู้ ที่เรียกว่าเป็น บุคคลเรียนรู้ (Learning Person)

3) มีการพัฒนาความรู้ ทำให้ความรู้เพิ่มพูนขึ้นในองค์กร และในพนักงาน

4) องค์กรมีศักยภาพสูงขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศักยภาพในการรับรู้และเรียนรู้อันนำไปสู่ศักยภาพในการปรับตัว หรือการเปลี่ยนแปลงตนเอง ซึ่งหมายถึง เป็นองค์กรเรียนรู้ นั่นเอง มีผู้ใช้คำในภาษาไทย ว่า "องค์กรแห่งการเรียนรู้" แต่ผู้เขียนมีความเห็นว่า ควรใช้ "องค์กรเรียนรู้" มากกว่า คือเน้นการเรียนรู้ขององค์กร ซึ่งประกอบด้วย การรับรู้ เรียนรู้ และปรับตัว ขององค์กร คือใน Learning Organization ต้องมี Organization Learning ถ้าใช้คำ "องค์กรแห่งการเรียนรู้" อาจมีผู้เข้าใจผิดว่า สถาบันการศึกษาทั้งหลาย ต่างก็เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ทั้งสิ้น เพราะมีนักเรียนนักศึกษาเข้ามาเรียนรู้ เป็นกิจกรรมประจำขององค์กร แต่ในความเป็นจริง สถาบันการศึกษาส่วนใหญ่ในประเทศไทยไม่เป็นองค์กรเรียนรู้ และครู อาจารย์ส่วนใหญ่ก็ไม่เป็นบุคคลเรียนรู้

2.5.2 การจัดการความรู้

การจัดการความรู้เป็นเครื่องมือ (Means) ไม่ใช่เป้าหมาย (End) การจัดการความรู้ไม่ใช่การเอาความรู้มาจัดระบบ หรือจัดการเพื่อให้ผู้อื่นนำไปใช้ แต่เป็นการดำเนินการ เพื่อให้การปฏิบัติงานมีการประยุกต์ใช้ความรู้อย่างเข้มข้น และทำให้งานมีผลสัมฤทธิ์สูงตามที่กล่าวข้างต้น โดยที่ความรู้ที่นำมาประยุกต์ใช้นั้น ได้มาจากหลากหลายทาง ได้แก่ การ "คว้า" (Capture) มาจากภายนอกองค์กร การ "ควัก" เอามาจากองค์ความรู้ภายในองค์กร โดยที่อาจเป็น "ความรู้ในคน" (Tacit Knowledge) และ "ความรู้ในกระดาษ" (Explicit Knowledge) ความรู้ดังกล่าวต้องนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมต่อกาลเทศะ หรือบริบท ขององค์กร และเมื่อมีการประยุกต์ใช้ความรู้ในการทำงาน ก็มีการนำประสบการณ์จากการทำงานของพนักงานมาร่วมกัน "ตกผลึก" หรือกลั่นกรองเป็นความรู้ใหม่ นั่นคือ ในกระบวนการจัดการความรู้ จะมีการสร้างความรู้ ทั้งที่เป็นการสร้างความรู้ก่อนการปฏิบัติงาน สร้างความรู้ระหว่างปฏิบัติงาน และสร้างความรู้หลังจากงานสำเร็จหรือเสร็จสิ้น จะต้องมีกระบวนการดำเนินการให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างพนักงานอย่างเข้มข้น ทำให้ความรู้ของบุคคลถูกปรับไปเป็นความรู้ขององค์กร มีการจัดเก็บความรู้ขององค์กรให้อยู่ในสภาพที่ค้นหาใช้งานได้ง่าย ที่เรียกว่า "การจัดการความรู้แบบจับพลัน" (Just in Time Knowledge Management)

การจัดการความรู้เป็นกระบวนการ (Process) ที่ดำเนินการร่วมกันโดยผู้ปฏิบัติงานในองค์กรหรือหน่วยงานย่อยขององค์กร เพื่อสร้างและใช้ความรู้ในการทำงานให้เกิดผลสัมฤทธิ์ที่ดีขึ้นกว่าเดิมการจัดการความรู้ในความหมายนี้จึงเป็นกิจกรรมของผู้ปฏิบัติงาน ไม่ใช่กิจกรรมของนักวิชาการหรือนักทฤษฎี แต่นักวิชาการหรือนักทฤษฎีอาจเป็นประโยชน์ในฐานะแหล่งความรู้ (Resource Person) หรือผู้อำนวยการความสะดวกในการจัดการความรู้

การจัดการความรู้เป็นกระบวนการที่เป็นวงจรต่อเนื่อง เกิดการพัฒนางานอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ เป้าหมายคือ การพัฒนางานและพัฒนาคน โดยมีความรู้เป็นเครื่องมือ มีกระบวนการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า การจัดการความรู้เป็น "การเดินทาง" (Journey) ไม่ใช่ "จุดสิ้นสุด" (Destination) ของการเดินทางความรู้ 2 ยุค ความรู้ที่เราคุ้นเคยกันเป็น "ความรู้ยุคที่ 1" แต่ความรู้ที่เน้นในเรื่องการจัดการความรู้เป็น "ความรู้ยุคที่ 2" ความรู้ยุคที่ 1 เป็นความรู้ที่สร้างขึ้นโดยนักวิชาการ มีความเป็นวิทยาศาสตร์ เน้นความเป็นเหตุผล พิสูจน์ได้โดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์หรือวิชาการ มีการจำแนกแยกแยะเป็นความรู้เฉพาะสาขาวิชาการ เป็นความรู้ที่เน้นความลึก ความเป็นวิชาการเฉพาะด้าน (Specialization) เน้นความรู้ในกระดาษ

ความรู้ยุคที่ 2 เป็นความรู้ที่ผูกพันอยู่กับงานหรือกิจกรรมของบุคคลและองค์กร เป็นความรู้ที่ใช้งานและสร้างขึ้นโดยผู้ปฏิบัติงานหรือกลุ่มผู้ปฏิบัติงานเอง โดยอาจสร้างขึ้นจากการเลือกเอาความรู้เชิงทฤษฎีหรือความรู้จากภายนอกมาปรับแต่งเพื่อการใช้งาน หรือสร้างขึ้นโดยตรงจากประสบการณ์ในการทำงาน ความรู้เหล่านี้มีลักษณะบูรณาการและมีความจำเพาะมีต่อบริบทของงาน กลุ่มผู้ปฏิบัติงาน หน่วยงานและองค์กรนั้น ๆ ความรู้ยุคที่ 2 เน้นความรู้ในคน (Tacit Knowledge)

2.5.3 เป้าหมายของการจัดการความรู้

การจัดการความรู้มีเป้าหมาย 3 ประการใหญ่ ๆ ได้แก่

- 1) เพื่อพัฒนางาน ให้มีคุณภาพและผลสัมฤทธิ์ยิ่งขึ้น
- 2) เพื่อการพัฒนาคน คือ พัฒนาผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งในที่นี้คือ พนักงานทุกระดับ แต่ที่จะได้ประโยชน์มากที่สุดคือ พนักงานชั้นผู้น้อย และระดับกลาง
- 3) เพื่อการพัฒนา "ฐานความรู้" ขององค์กรหรือหน่วยงาน เป็นการเพิ่มพูนทุนความรู้หรือทุนปัญญาขององค์กร ซึ่งจะช่วยให้องค์กรมีศักยภาพในการฝ่าความยากลำบากหรือความไม่แน่นอนในอนาคตได้ดีขึ้น

ความรู้คืออะไร

เป็นการยากมากที่จะให้นิยามคำว่า “ความรู้” ด้วยถ้อยคำสั้น ๆ ยิ่งใน
ความหมายที่ใช้ในศาสตร์ด้านการจัดการความรู้ คำว่า “ความรู้” ยังมีความหมายหลายนัย และ
หลายมิติ

1. ความรู้คือ สิ่งที่เมื่อนำไปใช้ จะไม่หมดหรือสึกหรอ แต่จะยิ่งอกเงยหรือ
งอกงามขึ้น

2. ความรู้คือ สารสนเทศที่นำไปสู่การปฏิบัติ

3. ความรู้เป็นสิ่งที่คาดเดาไม่ได้

4. ความรู้เกิดขึ้น ณ จุดที่ต้องการใช้ความรู้

5. ความรู้เป็นสิ่งที่ขึ้นกับบริบทและกระตุ้นให้เกิดขึ้นโดยความต้องการ

ในยุคแรก ๆ ของการพัฒนาศาสตร์ด้านการจัดการความรู้ มองว่าความรู้มา
จากการจัดระบบและตีความสารสนเทศ (Information) ตามบริบท และสารสนเทศก็มาจากการ
ประมวลข้อมูล (Data) ความรู้จะไม่มีประโยชน์ถ้าไม่นำไปสู่การกระทำหรือการตัดสินใจ
ในการจัดการสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคแห่งสังคมที่ใช้ความรู้เป็นฐาน (Knowledge-

based Society) มองความรู้ว่าเป็นทุนปัญญา หรือทุนความรู้สำหรับใช้สร้างคุณค่าและมูลค่า
(Value) การจัดการความรู้เป็นกระบวนการนำทุนปัญญาไปสร้างคุณค่าและมูลค่า ซึ่งอาจเป็น
มูลค่าทางธุรกิจหรือคุณค่าทางสังคมก็ได้ เพื่อความเข้าใจความหมายของคำว่า “ความรู้” ให้
ลึกซึ้งขึ้น ขอเสนอความรู้ 4 ระดับ คือ Know-what, Know-how, Know-why, และ Care-why

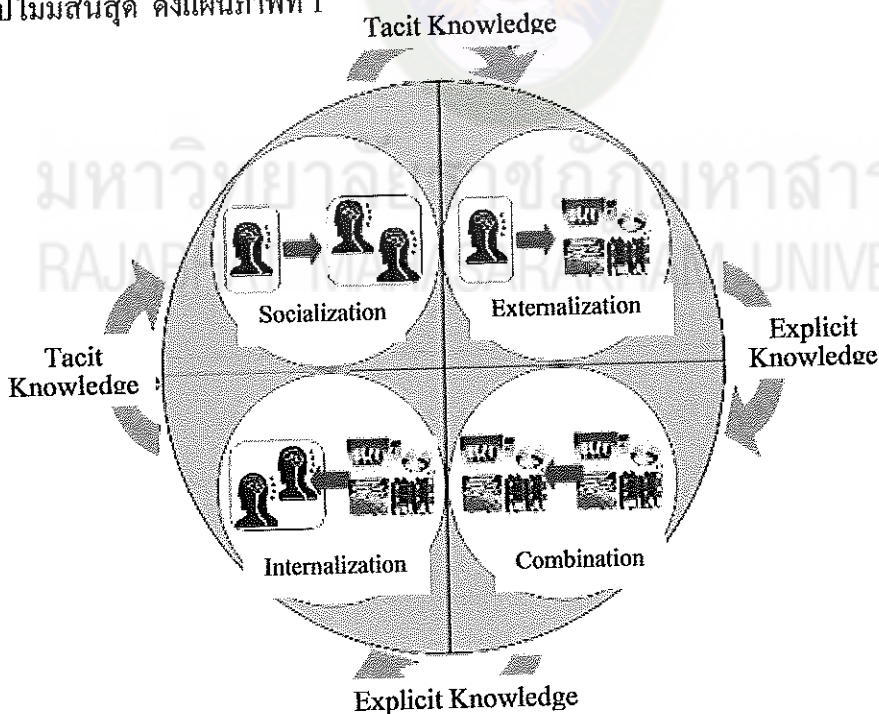
Know-what เป็นความรู้เชิงทฤษฎีล้วน ๆ เปรียบเสมือนความรู้ของผู้จบ
ปริญญาตรีมาหมด ๆ เมื่อนำความรู้เหล่านี้ไปใช้งาน ก็จะได้ผลบ้าง ไม่ได้ผลบ้าง

Know-how เป็นความรู้ที่มีทั้งเชิงทฤษฎี และเชิงบริบท เปรียบเสมือนความรู้
ของผู้จบปริญญาและมีประสบการณ์การทำงานระยะหนึ่ง เช่น 2-3 ปี ก็จะมีความรู้ในลักษณะที่
รู้จักปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมหรือบริบท

Know-why เป็นความรู้ในระดับที่อธิบายเหตุผลได้ ว่าทำไมความรู้นั้น ๆ จึงใช้
ได้ผลในบริบทหนึ่ง แต่ใช้ไม่ได้ผลในอีกบริบทหนึ่ง

Care-why เป็นความรู้ในระดับคุณค่า ความเชื่อ ซึ่งจะเป็นแรงขับเคลื่อนมาจาก
ภายในจิตใจ ให้ต้องกระทำสิ่งนั้น ๆ เมื่อเผชิญสถานการณ์ ท่านผู้อ่านอาจนึกถึงความรู้อื่น ๆ
เช่น Know-who, Know-where, Know-when แต่จะไม่กล่าวถึง ณ ที่นี้

เกี่ยวกับความรู้ SECI ที่เสนอโดยโนนากะและทาเกอูจิ เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการยกระดับความรู้ และนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ โดยเริ่มจาก Socialization คือ การจัดให้คนมาปฏิบัติสัมพันธ์ (Socialize) กันในรูปแบบต่าง ๆ ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ในคน (Tacit Knowledge) หรือประสบการณ์ ตามมาด้วย Externalization ซึ่งเป็นกระบวนการสื่อความรู้จากประสบการณ์ในการทำงานออกมาเป็นภาษาพูดหรือภาษาเขียน เท่ากับเป็นการเปลี่ยนความรู้ในคน ออกมาเป็นความรู้ในกระดาษ (Explicit Knowledge) หรือความรู้ที่เข้ารหัส (Codified Knowledge) ซึ่งเป็นความรู้ที่สามารถแลกเปลี่ยนกันได้โดยง่ายผ่านวิธีการด้านเทคโนโลยี สื่อสารและสารสนเทศ กระบวนการผนวกรวมหรือสังเคราะห์ความรู้ในกระดาษเข้าด้วยกัน เรียกว่า Combination ก็จะได้ความรู้ในกระดาษที่กว้างขวางและลึกซึ้งขึ้น กระบวนการสุดท้ายในวงจร SECI คือ Internalization ซึ่งเป็นการ “จารึก” ความรู้ในกระดาษไปเป็นความรู้ที่ฝังลึกในตัวตน หรือฝังเข้าไปในผลิตภัณฑ์หรือกระบวนการทำงาน ซึ่งผลิตภัณฑ์หรือกระบวนการนี้จะไปสัมพันธ์กับลูกค้าหรือผู้ใช้ผลิตภัณฑ์ และเกิด “ข้อมูล” ความพึงพอใจหรือประสบการณ์ในการใช้ผลิตภัณฑ์หรือใช้กระบวนการทำงานนั้น เป็นข้อมูลใหม่หรือเพิ่มเติม เข้ามาในกระบวนการจัดการความรู้ ยกระดับเกี่ยวกับความรู้ขึ้นไปอีก วงจร SECI จะดำเนินการต่อเนื่องเรื่อยไปไม่มีสิ้นสุด ดังแผนภาพที่ 1

แผนภาพที่ 1 เกี่ยวกับความรู้ SECI Model

ที่มา : http://psdg.anamai.moph.go.th/main.php?filename=KM_main

ความรู้ 5 กลุ่ม

กล่าวถึงความรู้ 2 กลุ่ม คือ ความรู้ชัดแจ้ง (Explicit หรือ Codified Knowledge) ซึ่งเป็นตระกูล "ความรู้ในกระดาษ" กับความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) ซึ่งเป็นตระกูล "ความรู้ในคน" David Snowden แห่งศูนย์พัฒนาศาสตร์ด้านการจัดการความรู้ชื่อ Cynefin Centre (Cynefin อ่านว่า คุนเฟวิน) ของบริษัท ไอ บี เอ็ม ได้เสนอให้จำแนกความรู้ออกเป็น 5 กลุ่มคือ

Artifact หมายถึง วัตถุซึ่งห่อหุ้มความรู้หรือเทคโนโลยีไว้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง มีความรู้ฝังอยู่ใน

Skills หมายถึง ทักษะในการปฏิบัติงานหรือกระทำการต่าง ๆ อันเป็นผลจากการได้ฝึกฝึกทำหรือทำงานจนเกิดเป็นทักษะ

Heuristics หมายถึง กฎแห่งสามัญสำนึก หรือเหตุผลพื้น ๆ ทั่ว ๆ ไป

Experience หมายถึง ประสบการณ์จากการได้ผ่านงานหรือกิจการเช่นนั้น

มาก่อน

Talent หรือ Natural Talent หมายถึง พรสวรรค์ อันเป็นความสามารถพิเศษ

เฉพาะตัวที่มีมาแต่กำเนิด

หลักการ 4 ประการของการจัดการความรู้

1. ให้คนหลากหลายทักษะ หลากหลายวิธีคิด ทำงานร่วมกันอย่างสร้างสรรค์การจัดการความรู้ที่มีพลังต้องทำโดยคนที่มีพื้นฐานแตกต่างกัน มีความเชื่อหรือวิธีคิดแตกต่างกัน (แต่มีจุดรวมพลังคือ มีเป้าหมายอยู่ทำงานด้วยกัน) ถ้ากลุ่มที่ดำเนินการจัดการความรู้ประกอบด้วยคนที่คิดเหมือนกัน ๆ กัน การจัดการความรู้จะไม่มีพลังในการจัดการความรู้ ความแตกต่างหลากหลาย (Heterogeneity) มีคุณค่ามากกว่าความเหมือน (Homogeneity)

2. ร่วมกันพัฒนาวิธีทำงานในรูปแบบใหม่ ๆ เพื่อบรรลุประสิทธิผลที่กำหนดไว้ หรือฝันว่าจะได้ ในการจัดการสมัยใหม่ ประสิทธิภาพประกอบด้วยองค์ประกอบ 4 ประการคือ

2.1 การตอบสนองความต้องการ (Responsiveness) ซึ่งอาจเป็นความต้องการของลูกค้า ความต้องการของสังคม หรือความต้องการที่กำหนดโดยผู้บริหารองค์การ

2.2 นวัตกรรม (Innovation) ซึ่งอาจเป็นนวัตกรรมด้านผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ หรือวิธีการใหม่ ๆ ก็ได้

2.3 ชีตความสามารถ (Competency) ของพนักงาน และขององค์การ

2.4 ประสิทธิภาพ (Efficiency) ในการทำงาน

3. ทดลองและเรียนรู้ เนื่องจากกิจกรรมการจัดการความรู้เป็นกิจกรรมสร้างสรรค์ ซึ่งหมายความว่าต้องคิดแบบ “หลุดโลก” จึงต้องมีวิธีดึงกลับมาสู่ความเป็นจริงในโลก หรือในสังคม โดยการทดลองทำเพียงน้อย ๆ ซึ่งถ้าล้มเหลวก็ก่อผลเสียหายไม่มากนัก ถ้าได้ผลไม่ดีก็ยกเลิกความคิดนั้น ถ้าได้ผลดีจึงขยายการทดลองเป็นทำมากขึ้น จนในที่สุดขยายเป็นวิธีทำงานแบบใหม่ หรือ ได้ Best Practice ในใหม่นั้นเอง

4. นำเข้าความรู้จากภายนอกอย่างเหมาะสม โดยต้องถือว่าความรู้จากภายนอกยังเป็นความรู้ที่ยัง “ดิบ” อยู่ ต้องเอามาทำให้ “สุก” ให้พร้อมใช้ในบริบทของเรา โดยการเติมความรู้เชิงบริบทลงไป การจัดการความรู้เป็นทักษะ ไม่ทำ-ไม่รู้มีคนจำนวนไม่น้อย ที่เฝ้าหาทางเรียนรู้เรื่องการจัดการความรู้ ด้วยการอ่านหนังสือหรือฟัง “ผู้รู้” บรรยาย การกระทำ เช่นนั้นจะไม่มีทางช่วยให้รู้จักการจัดการความรู้ได้เลย เนื่องจากการจัดการเป็นทักษะ (Skill) ไม่ใช่ความรู้เชิงทฤษฎี หรือกล่าวให้ชัดเจนขึ้น การจัดการความรู้มีส่วนที่เป็นทักษะสืบส่วน และส่วนที่เป็นทฤษฎีเพียงส่วนเดียว (คล้ายพุทธศาสนา) การเรียนรู้โดยการท่องทฤษฎีจึงแทบจะไม่มีประโยชน์ ต้องลงมือทำ จึงจะทำได้และเกิดความรู้ความเข้าใจ

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

1. ความหมาย

สุภางค์ จันทวานิช (2548 : 3) คือ การแสวงหาความรู้โดยการพิจารณาปรากฏการณ์ สังคมจากสภาพแวดล้อมตามความเป็นจริงในทุกมิติ เพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์กับสภาพแวดล้อม วิธีการนี้จะสนใจข้อมูลด้านความรู้สึกนึกคิด ความหมาย ค่านิยมหรืออุดมการณ์ ของบุคคลนอกเหนือ ไปจากข้อมูลเชิงปริมาณมักใช้เวลานานในการศึกษาติดตามระยะยาว ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการเป็นวิธีการหลักในการเก็บข้อมูล และเน้นการวิเคราะห์ข้อมูล โดยการตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย

ชาย โพธิ์สิตา (2549: 2) เป็นการศึกษาโลกแห่งความเป็นจริง ภายใต้สถานการณ์ที่เป็นไปตามธรรมชาติ เปิดกว้างด้วยแนวการวิเคราะห์แบบอุปนัยให้ความสำคัญแก่การทำความเข้าใจอย่างเป็นองค์รวม ภายในบริบทของสิ่งที่ศึกษาโดยนักวิจัยมีการติดต่อแบบมีส่วนร่วม โดยตรงกับประชากรกลุ่มเป้าหมาย เพื่อมุ่งทำความเข้าใจพลวัตของปรากฏการณ์ ให้ความสำคัญแก่การศึกษาเฉพาะกรณีทั้งหมดที่เป็นไปได้ เพราะมีการออกแบบการวิจัยที่ยืดหยุ่นได้ และมีตัวนักวิจัยเป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการวิจัย

ศุภกิจ วงศ์วิวัฒน์นุกิจ (2550 : 4) กล่าวว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) หมายถึง การวิจัยที่มุ่งทำความเข้าใจ ทัศนคติ และให้ความหมายแก่ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับความรู้อีกคิด ความเชื่อ เจตคติ พฤติกรรม และวัฒนธรรมของมนุษย์ โดยมีวิธีการเก็บข้อมูลหลาย ๆ วิธีในทุกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น การสัมภาษณ์ การสังเกต นักวิจัยอาจแฝงตัวเองเข้าไปคลุกคลีอยู่กับประชากรในชุมชนหรือท้องถิ่นที่ต้องการศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูล ไม่นับการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลที่เป็นตัวเลข แต่ให้ความสำคัญกับการตีความและสังเคราะห์ข้อค้นพบบนพื้นฐานของข้อเท็จจริงที่เก็บได้ แล้วนำเสนอข้อค้นพบในรูปแบบ การบรรยาย หรืออาจสร้างออกมาเป็นทฤษฎีที่ใช้อธิบายพฤติกรรมทางวัฒนธรรมของมนุษย์ หรือปรากฏการณ์ทางสังคมได้ หรือช่วยสร้างสมมติฐานเพื่อใช้ประโยชน์ในการวิจัยต่อไป ตัวอย่างการวิจัยเชิงคุณภาพ ได้แก่ การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา การวิจัยเชิงประวัติศาสตร์

เกียรติสุดา ศรีสุข (2552: 2) กล่าวว่า การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการวิจัยที่มีการรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นหลัก ซึ่งอาจได้แก่ คุณลักษณะ พฤติกรรม สภาพการณ์ หรือปรากฏการณ์ต่าง ๆ เป็นต้น การวิเคราะห์ข้อมูลเหล่านี้ต้องอาศัยประสบการณ์หรือความเชี่ยวชาญของผู้วิจัยในเรื่องนั้น ๆ เป็นอย่างมากในการที่จะวิเคราะห์ ให้ความหมาย วิพากษ์วิจารณ์ข้อมูลที่ได้รับรวมได้ ได้อย่างถูกต้อง ละเอียดลึกซึ่ง

สมิตร สุวรรณ (2552 : 4) เป็นการแสวงหาความรู้โดยการพิจารณาปรากฏการณ์สังคมจากสภาพแวดล้อมตามความจริงในทุกมิติ สนใจข้อมูลด้านความรู้สึกรู้สึก การให้ความหมายหรือคุณค่ากับสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนค่านิยมหรืออุดมการณ์ของบุคคล เน้นการเข้าไปสัมผัสกับข้อมูลหรือปรากฏการณ์โดยตรง มักใช้เวลานานในการศึกษาติดตามระยะยาว ไม่เน้นการใช้สถิติตัวเลขในการวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การสังเกตและการสัมภาษณ์เป็นวิธีหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลโดยการตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (Inductive)

อารีย์วรรณ ชุ่มตานี (2552) เป็นการวิจัยที่แสวงหาความจริงในสภาพที่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ (Naturalistic Inquiry) ซึ่งเป็นการสอบสวน มองภาพรวมทุกมิติ (Holistic Perspective) ด้วยตัวผู้วิจัยเอง เพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ที่สนใจกับสภาพแวดล้อมนั้น โดยให้ความสำคัญกับข้อมูลที่เป็นความรู้สึกรู้สึก คุณค่าของมนุษย์ และความหมายที่มนุษย์ให้ต่อสิ่งแวดล้อมต่างๆรอบตัว เน้นการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (Inductive Analysis)

John W. Creswell (1998 :15 อ้างใน ชาย โพรสิตา, 2549: 25) เป็นกระบวนการค้นคว้าวิจัยเพื่อหาความเข้าใจบนพื้นฐานของระเบียบวิธีอันมีลักษณะเฉพาะที่มุ่งการค้นหา

ประเด็นปัญหาทางสังคม หรือปัญหาของมนุษย์ในกระบวนการนี้ นักวิจัยสร้างภาพหรือข้อมูลที่ซับซ้อน เป็นองค์รวม วิเคราะห์ข้อความ รายงานทัศนระของผู้ให้ข้อมูลอย่างละเอียด และดำเนินการศึกษาในสถานการณ์ที่เป็นธรรมชาติ

Patton (1985 อ้างใน Merriam. Sharan B: 6) เป็นการวิจัยที่มุ่งทำความเข้าใจกับสถานการณ์ที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของบริบทต่างๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์กัน

Merriam. Sharan B (1988 : 6) เป็นการวิจัยที่สนใจ ให้เกิดความเข้าใจ ในความหมายของโครงสร้างของมนุษย์ ในด้านความรู้สึกนึกคิด และประสบการณ์ต่างๆ การวิจัยมุ่งอธิบายให้ความสนใจโดยตรงกับประสบการณ์ ในด้านชีวิตความเป็นอยู่ ความรู้สึก และประสบการณ์ที่ประสบความเปลี่ยนแปลง

สรุปได้ว่า วิจัยเชิงคุณภาพ เป็นการศึกษาสถานการณ์ที่เป็นไปตามธรรมชาติ โลกแห่งความเป็นจริง ในทุกมิติ มุ่งการค้นหาคำตอบประเด็นปัญหาทางสังคม หรือปัญหาของมนุษย์ เพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์กับสภาพแวดล้อม มีการออกแบบการวิจัยที่ยืดหยุ่นได้ และมีตัวนักวิจัยเป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการวิจัย ใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและการสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการเป็นวิธีการหลักในการเก็บข้อมูล และเน้นการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการตีความสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย

2. ลักษณะสำคัญของการวิจัยเชิงคุณภาพ (สุภางค์ จันทวานิช , 2548 : 13 - 14) ดังนี้

2.1 เน้นการมองปรากฏการณ์ให้เห็นภาพรวม โดยการมองจากหลายแง่มุมการศึกษาปรากฏการณ์สังคมจะต้องกระทำโดยศึกษาปรากฏการณ์นั้นจากแง่มุม หรือแนวคิดทฤษฎีที่มีความหลากหลายมากกว่ายึดแนวคิดอันใดอันหนึ่งเป็นหลัก นอกจากนั้นไม่พิจารณาปรากฏการณ์อย่างเป็นเสี่ยงเดียว ด้านในด้านหนึ่ง

2.2 เป็นการศึกษาติดตามระยะยาวและเจาะลึก เพื่อให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์สังคมซึ่งมีความเป็นพลวัต

2.3 ศึกษาปรากฏการณ์ในสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เพื่อให้เข้าใจความหมายของปรากฏการณ์ มักมีการวิจัยสนาม (Field Research) ไม่มีการควบคุมและทดลองในห้องปฏิบัติการ เพราะทำให้ผู้วิจัยไม่เห็นปรากฏการณ์ในบริบททางสังคมและวัฒนธรรม

2.4 คำนึงถึงความเป็นมนุษย์ของผู้ถูกวิจัย ด้วยเหตุที่การศึกษาปรากฏการณ์สังคมเป็นการศึกษามนุษย์ จึงให้ความสำคัญและเคารพผู้ถูกวิจัยในฐานะเพื่อนมนุษย์ จะเข้าไปสัมผัสสร้างความสนิทสนมและความไว้วางใจ เชื่อใจ เข้าใจ ไม่มีแบ่งเขาแบ่งเรา ไม่นำข้อมูลของผู้ถูก

วิจัยไปในทางที่เสื่อมเสีย ไม่ฝืนใจเมื่อผู้ถูกวิจัยไม่เต็มใจตอบ นักวิจัยจะเข้าไปสัมผัสมากกว่าจะใช้เครื่องมือวิจัยอื่นใดเป็นสื่อกลาง

2.5 ใช้การพรรณนาและการวิเคราะห์แบบอุปนัย เป็นการนำข้อมูลรูปธรรมย่อยๆ หลากๆ กรณีมาสรุปเป็นข้อสรุปเชิงนามธรรม โดยพิจารณาาร่วมที่พบ จะเน้นการวิเคราะห์แบบอุปนัยมากกว่าใช้สถิติตัวเลข

2.6 เน้นปัจจัยหรือตัวแปรด้านความรู้สึกรู้สึกนึกคิด จิตใจ ความหมาย ในปรากฏการณ์สังคม นักวิจัยเชิงคุณภาพเชื่อว่า องค์ประกอบด้านจิตใจ ความคิดและความหมาย คือสิ่งที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรมมนุษย์และเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ที่แสดงออกมา

3. กระบวนทัศน์(Paradigm) ในการวิจัยเชิงคุณภาพ

กระบวนทัศน์ หมายถึง โลกทัศน์ คือแนวความคิดทั่วไป วิธีการที่คนใช้ในการทำความเข้าใจโลกแห่งความเป็นจริงอันซับซ้อน เป็นสิ่งที่ฝังลึกอยู่ในกระบวนการศึกษาอบรมของหมู่คนที่ยึดถือและปฏิบัติตาม โลกทัศน์นั้น กระบวนทัศน์จะบอกคนที่ยึดถือและปฏิบัติว่า อะไรสำคัญ อะไรถูกต้องและมีเหตุผล เป็นบรรทัดฐานที่ช่วยชี้ให้เห็นว่า ควรจะทำอะไร อย่างไร โดยไม่ต้องเสียเวลาไปถามหรือค้นหาคำตอบ ช่วยให้ทำอะไร ไม่ต้องลังเล

4. การออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ

ออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ คือ แผนที่ทางความคิดของนักวิจัยที่จะบอกว่าในการทำวิจัยเพื่อบรรลุถึงคำตอบที่เขาสนใจนั้น เขาต้องทำอะไรบ้าง จะทำอย่างไร จะทำอะไรก่อนหลัง และจะเกี่ยวข้องกับใครบ้าง แผนที่ทางความคิดนี้เหมือนกับแผนที่ของนักเดินทางตรงที่มันทำหน้าที่ให้แนวทางในการทำวิจัยเพื่อไปให้ถึงคำตอบที่ต้องการเท่านั้น นักวิจัย (ซึ่งเปรียบเหมือนนักเดินทาง) อาจจะปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการทำงานให้ต่างออกไปจากที่ออกแบบไว้แต่แรกก็ได้ ถ้าเห็นว่ามีเหตุผลอันสมควร คุณสมบัติอีกอย่างหนึ่งของแผนที่ทางความคิดสำหรับการทำวิจัยคือ แต่ละขั้นตอนแต่ละองค์ประกอบใน”แผนที่การวิจัย” (การออกแบบ) นี้ต่างก็มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ชนิดที่เมื่อมีการปรับเปลี่ยนในองค์ประกอบอันหนึ่ง ก็จะมีผลกระทบต่อองค์ประกอบที่เหลืออื่นๆ ไม่โดยตรงก็โดยอ้อมความแตกต่างระหว่างการออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพต่างกับการวิจัยเชิงปริมาณ ตรงที่ระดับความเข้มงวดในโครงสร้าง กล่าวคือ การวิจัยเชิงปริมาณแผนดำเนินการที่วางไว้จะมีความยืดหยุ่นน้อยหรือไม่ ยืดหยุ่นเลย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องแนวความคิด การเลือกประชากรในการศึกษา วิธีที่ใช้ในการเก็บข้อมูล หรือวิธีวิเคราะห์ข้อมูลก็ตาม เมื่อได้วางแผนในตอนเริ่มต้นแล้วจะดำเนินการตามนั้น การปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์แทนที่จะเป็นสิ่งดี อาจจะให้ผลในทางลบแก่การวิจัยโดยรวม

ดังนั้นลักษณะสำคัญของการออกแบบการวิจัยเชิงปริมาณ คือ การมีโครงสร้างที่เข้มงวด แต่การวิจัยเชิงคุณภาพจะออกแบบยืดหยุ่นได้ตามความจำเป็นในแทบทุกขั้นตอน แต่ต้องเกิดจากความจำเป็นจากหลักการหรือแนวคิดทฤษฎี ไม่ใช่ความจำเป็นตามความสะดวกของผู้ทำการวิจัยองค์ประกอบของการออกแบบการวิจัย Lincoln and Guba (1985 อ้างใน ชาย โพธิ์สิตา, 2549 : 108) ดังต่อไปนี้

4.1 ประเด็นสำคัญ (Focus) ในการศึกษา ประเด็นสำคัญอาจได้แก่ ปัญหาเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือเป็นประเด็นที่จะต้องประเมิน (ถ้าเป็นการวิจัยเพื่อประเมินผล) หรือประเด็นเชิงนโยบายก็ได้

4.2 กระบวนการที่สอดคล้องกับประเด็นสำคัญในการศึกษา หมายถึงการเลือกจุดขึ้นทางกระบวนการที่จะดำเนินการวิจัยด้วยกระบวนการที่แบบไหน จะเลือกแบบปฏิฐานนิยมหรือแบบกระบวนการที่เลือก

4.3 รูปแบบการทำวิจัยที่เหมาะสมกับทฤษฎีที่เลือกมาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย

4.4 ประชากรเป้าหมายและสถานที่ที่จะเก็บข้อมูล

4.5 ขั้นตอนต่างๆ ในการเก็บข้อมูล

4.6 เครื่องมือในการเก็บข้อมูล

4.7 แผนการเก็บข้อมูลและวิธีการบันทึกข้อมูล

4.8 แผนการวิเคราะห์ข้อมูล

4.9 การจัดการทั่วไป เช่น ติดต่อกลุ่มเป้าหมายสำหรับการเก็บข้อมูล หาสถานที่พักในภาคสนาม และวางแผนงานที่จะทำระหว่างเก็บข้อมูลในสนาม เป็นต้น

5. วิธีการวิจัย (Method) คือ สิ่งที่เราจะลงมือทำจริงๆ ในการวิจัย วิธีการหลักๆ ของการวิจัยเชิงคุณภาพ มี 6 รูปแบบ คือ

5.1 การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณา (Ethnographic Study)

5.2 การวิจัยแนวปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology Study)

5.3 การศึกษาเฉพาะกรณี (Case Study Method)

5.4 การวิจัยชีวประวัติบุคคล (Biographical Study)

5.5 การวิจัยแบบสร้างทฤษฎีจากข้อมูล (Grounded Theory Study)

5.6 การวิจัยแบบสนทนากลุ่ม (Focus Group Study)

6. วิธีการเก็บข้อมูล

ในการวิจัยเชิงคุณภาพมีวิธีการเก็บข้อมูลหลายแบบให้เลือกตามความเหมาะสมของข้อมูลที่ต้องการและตามลักษณะของประชากรเป้าหมายในการเก็บข้อมูล จะใช้วิธีเดียวหรือหลายวิธีได้ ที่ใช้กันเช่น การรวบรวมเอกสาร การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก (แบบไม่มีโครงสร้างเคร่งครัด) การสัมภาษณ์เป็นกลุ่ม และการสนทนากลุ่ม ซึ่งรายละเอียดจะกล่าวการสนทนากลุ่ม ในรูปแบบการวิจัย โดยรายละเอียดพอสังเขป ดังนี้

6.1 การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร เป็นการรวบรวมขึ้นแรกเมื่อเริ่มทำการวิจัย โดยนักวิจัยจะต้องศึกษาผลงานที่เกี่ยวข้องอย่างละเอียด เพื่อนามาประกอบการวิจัย การศึกษาเอกสารจะช่วยให้การกำหนดประเด็นและตัวแปรที่จะศึกษา กำหนดแนวคิดนา รวมทั้งนำมาใช้ในการวิเคราะห์ ถ้าไม่ทำการศึกษาจากเอกสาร

6.2 การสังเกต (Observation) การสังเกตในวิจัยเชิงคุณภาพมี 2 แบบ คือ

6.2.1 การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Participation Observation) คือ การสังเกตที่ผู้สังเกตเข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับกลุ่มคนที่ศึกษา มีการกระทำกิจกรรมด้วยกันจนกระทั่งเข้าใจความรู้สึกนึกคิดและความหมายที่คนเหล่านั้นให้ต่อปรากฏการณ์ทางสังคมที่ผู้วิจัยศึกษา ซึ่งเมื่อสังเกตแล้วจะต้องมีการซักถามและการจดบันทึกข้อมูล (Notetaking) ด้วย

6.2.2 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participation Observation) คือ การสังเกตที่ผู้สังเกตไม่ได้เข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับหรือกิจกรรมกับกลุ่มคนที่ศึกษา โดยไม่ต้องทำให้ผู้ถูกสังเกตรู้สึกอึดอัดหรือหวาดกลัวเพราะอาจทำให้พฤติกรรมผิดไปจากปกติได้ ซึ่งอาจใช้ในระยะเวลาแรกของการวิจัยแล้วใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในระยะหลัง การสังเกตโดยปกติมีสิ่งที่จะต้องสังเกตอยู่ 6 ประการ ได้แก่

- 1) การกระทำ คือ การใช้ชีวิตประจำวัน การรับประทานอาหาร การปฏิบัติภารกิจอื่น ๆ ในชีวิตประจำวัน
- 2) แบบแผนการกระทำ คือ การกระทำหรือพฤติกรรมที่เป็นกระบวนการ มีขั้นตอนจนเป็นแบบแผน ซึ่งให้เห็นสถานภาพ บทบาทและหน้าที่ของสมาชิก
- 3) ความหมาย คือ การให้ความหมายของการกระทำหรือแบบแผนพฤติกรรมนั้น
- 4) ความสัมพันธ์ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนหรือสังคม

นั้น

5) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของสมาชิก คือ การที่บุคคลยอมรับร่วมมือ
ในกิจกรรมนั้น ๆ

6) สภาพสังคม คือ ภาพรวมทุกแง่ทุกมุมที่สามารถประเมินได้

6.3 การสัมภาษณ์ (Interview) การสัมภาษณ์เป็นการเจาะลึกประเด็นต่าง ๆ ที่ผู้วิจัย
สนใจ อาจใช้สัมภาษณ์เป็นรายบุคคลหรือเป็นกลุ่มก็ได้ มีหลายประเภท อาจแบ่งได้ดังนี้

6.3.1 การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ (Formal Interview) หรือการสัมภาษณ์
แบบมีโครงสร้าง เป็นการสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยได้เตรียมคำถามและข้อกำหนดไว้แน่นอนตายตัว
โดยปกตินักวิจัยเชิงคุณภาพมักจะไม่ใช้วิธีการนี้เป็นหลัก เพราะไม่ได้ช่วยให้ได้ข้อมูลที่ลึกซึ้ง
และครอบคลุมเพียงพอ โดยเฉพาะในแง่ของวัฒนธรรม ความหมายและความรู้สึกนึกคิด

6.3.2 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) มักจะใช้ควบคู่
ไปกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้เห็นภาพและเข้าใจปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรม โดย
เตรียมคำถามกว้าง ๆ มาล่วงหน้า การสัมภาษณ์แบบนี้อาจแบ่งออกได้อีก คือ การสัมภาษณ์โดย
เปิดกว้าง ไม่จำกัดคำตอบ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In Depth Interview) การตะล่อมถล่อม
เกลา (Probe) เป็นการซักถามที่ล้วงเอาส่วนลึกของความคิดออกมา และการสัมภาษณ์ผู้ให้
ข้อมูลสำคัญ (Key Informant Interview) โดยกำหนดตัวผู้ตอบบางคนแบบเจาะจงเพราะมีข้อมูล
ที่ดี ลึกซึ้ง กว้างขวางเป็นพิเศษ รวมถึงการเงี่ยหูฟัง (Eavesdropping) จากคำสนทนาของผู้อื่น
โดยผู้วิจัยไม่ต้องตั้งคำถามเองก็เป็นเทคนิคของการวิจัยเชิงคุณภาพอีกอย่างหนึ่ง ตลอดจน
การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) โดยการจัดกลุ่มสนทนา ประมาณ 8 - 12 คน ที่มี
คุณลักษณะบางประการคล้ายคลึงกัน ในการสัมภาษณ์มีขั้นตอนที่สำคัญ คือ การแนะนำตัว
การสร้างความสัมพันธ์ การบันทึกคำตอบ การใช้ภาษา ตลอดจนเวลาและสถานที่ที่ใช้
สัมภาษณ์ การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามในการวิจัยเชิงคุณภาพ นอกจากจะใช้วิธีการสังเกต
และสัมภาษณ์แล้ว ยังมีวิธีอื่น ๆ ที่ประยุกต์มาจากวิธีสังเกตและสัมภาษณ์ เช่น เทคนิค Life
History Collection และเทคนิค Focus Group Discussions

1) Life History Collection เป็นเทคนิคในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัย
เชิงคุณภาพที่พัฒนามาจากการสัมภาษณ์ การทำ Life History Collection แตกต่างจากการทำ
อัตชีวประวัติที่จะเล่าไปอย่างอิสระตามเวลา ตามลำดับเหตุการณ์ แต่จะมีประเด็นที่น่าสนใจใน
แต่ละกรณีศึกษา ที่ศึกษาแล้วเราก็เข้าไปสัมภาษณ์พูดคุยในเรื่องต่าง ๆ เข้าไปศึกษาหลาย ๆ
กรณีศึกษา ยิ่งมากยิ่งขึ้น ถ้าเวลาน้อยจะศึกษาโดยเลือกจาก Key Informant ซึ่งจะมีที่คนก็ได้ การ
ให้เขาเล่าในในรอบแรกจะ让他เล่าให้ฟัง นักวิจัยจะฟังอย่างเดียว เมื่อผ่านไปประมาณครึ่ง

ชั่วโมงจึงค่อยตะล่อมเข้าเรื่อง และประเด็นที่ต้องการ (โดยสัมภาษณ์และใช้วิธีบันทึกเทปไว้) แล้วเอาสิ่งที่บันทึกไว้ทั้งหมด มาสรุปเป็นประเด็นที่สำคัญ บรรยายภาพของการใช้เทคนิคนี้ต้องไม่เป็นทางการมากที่สุด เป็นธรรมชาติมากที่สุด

2) Focus Group Discussions เป็นเทคนิคซึ่งประยุกต์มาจากการสัมภาษณ์ ที่นิยมนำมาใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ มักเป็นการสัมภาษณ์ในประเด็นเกี่ยวพันกับข้อเท็จจริง หรือเรื่องทั่ว ๆ ไป จุดประสงค์เพื่อกระตุ้นให้เกิดการอภิปรายขนาดของกลุ่มมักจะมีประมาณ 5-6 คน เพราะถ้ากลุ่มเล็กเกินไป จะไม่สามารถกระตุ้นให้เกิดการอภิปราย แต่ถ้ากลุ่มใหญ่เกินไปก็อาจจะกระทำไม่ได้ทั่วถึง ประเด็นที่อภิปรายจึงมักมีจำนวนไม่มากเกินไป ผู้ดำเนินการ (Moderator) จะมีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นให้คนในกลุ่มพูดในประเด็นที่กำหนด ข้อสำคัญคือ กลุ่มที่เราเลือกทำ Focus Group Discussions ควรทราบเรื่องนั้นจริง ๆ สถานภาพของสมาชิกในกลุ่มน่าจะใกล้เคียงกัน ผู้ดำเนินการควรปล่อยให้กลุ่มสรุปประเด็นของการสัมภาษณ์ หรือยืนยันในข้อมูลที่ให้ก่อนการจบการสนทนา

7. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการนำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้มาเก็บให้เป็นระบบระเบียบ

ให้ความหมายกับข้อมูล จัดหมวดหมู่ ความหมายของข้อมูล วิเคราะห์และสรุปรวบรวม ความหมาย ซึ่งก่อนวิเคราะห์ ควรมีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ เรียกว่า “การตรวจสอบข้อมูลสามเส้า” (Triangulation)

7.1 การตรวจสอบสามเส้า แบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่

7.1.1 การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล (Data Triangulation) จะเน้นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้มาจากแหล่งต่างๆ นั้นมีความเหมือนกันหรือไม่ ซึ่งถ้าทุกแหล่งข้อมูลพบว่าได้ข้อค้นพบมาเหมือนกัน แสดงว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มา มีความถูกต้อง

7.1.2 การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย (Investigator Triangulation) จะเน้นการตรวจสอบจากผู้วิจัยหรือผู้เก็บข้อมูลต่างคนกันว่า ได้ค้นพบที่เหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร ซึ่งถ้าผู้วิจัยหรือผู้เก็บข้อมูลทุกคนพบว่าข้อค้นพบที่ได้มา มีความเหมือนกัน แสดงว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มา มีความถูกต้อง

7.1.3 การตรวจสอบสามเส้าด้านทฤษฎี (Theory Triangulation) จะเน้นการตรวจสอบว่าถ้ามีการใช้ทฤษฎีที่หลากหลายแล้ว ข้อมูลที่ได้มาเป็นไปในทิศทางเดียวกันหรือไม่ ถ้าผู้วิจัยพบว่าไม่ว่าจะนำทฤษฎีใดมาใช้ ได้ข้อค้นพบที่เหมือนกัน แสดงว่าข้อมูลที่ผู้วิจัยได้มา มีความถูกต้อง

7.2 การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพดำเนินการ ดังนี้

7.2.1 จัดระบบสิ่งที่ผู้วิจัยได้เห็น ได้ยินและได้อ่าน เพื่อให้เข้าใจความหมาย ในสิ่งที่ได้เรียนรู้ ในการจัดการข้อมูล นักวิจัยใช้วิธีบรรยาย อธิบายตั้งสมมติฐาน สร้างทฤษฎี และเชื่อมโยงสิ่งที่ศึกษาไปยังเรื่องอื่นๆ ในการที่จะทำเช่นนั้น ได้นักวิจัยจะต้องจัดประเภท สังเคราะห์ ค้นหาแบบแผน และตีความข้อมูลที่รวบรวมมา

7.2.2 การวิเคราะห์ข้อมูลไม่ใช่ขั้นสุดท้ายของกระบวนการวิจัย และไม่ได้ เป็นขั้นตอนหนึ่งที่แยกออกมาจากขั้นตอนอื่นๆ ในกระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพนักวิจัยจึงต้อง วิเคราะห์ข้อมูลตลอดทุกขั้นตอนของการวิจัย และต้องวิเคราะห์ย้อนกลับไปกลับมาหลายครั้ง จนกว่าจะได้สิ่งที่ต้องการศึกษาครบถ้วนจนสามารถนำเสนอผลการวิจัยได้

7.3 เทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ

การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ เป็นการนำข้อมูลที่ได้จากเครื่องมือที่ใช้ใน การวิจัยเชิงคุณภาพ เช่น แบบสอบถามปลายเปิด การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ มาทำการ วิเคราะห์โดยการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ มีเทคนิคที่สำคัญ ดังนี้

7.3.1 การจำแนกและจัดระบบข้อมูล (Typology and Taxonomy) เป็น การนำข้อมูลที่ได้นามาจากแนกและจัดหมวดหมู่ออกให้เป็นระบบ เช่น ข้อมูลหมวดบุคลากร ข้อมูลหมวดงบประมาณ ข้อมูลหมวดวัสดุอุปกรณ์ ข้อมูลหมวดงบประมาณ เป็นต้น

7.3.2 การวิเคราะห์สรุปอุปนัย (Analytic Induction) เป็นการนำข้อมูลที่ ได้ จากเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น มาวิเคราะห์เพื่อหาบทสรุปร่วมกันของเรื่องนั้น

7.3.3 การเปรียบเทียบเหตุการณ์ (Constant Comparison) เป็นการนำข้อมูลที่ ได้มาไปเทียบเคียงหรือเปรียบเทียบกับเหตุการณ์อื่น เพื่อหาความเหมือนและความแตกต่างกัน ที่เกิดขึ้น เช่น เปรียบเทียบหน่วยงานหนึ่งกับอีกหน่วยงานหนึ่งที่ประสบผลสำเร็จทางการ บริหาร เป็นต้น

7.3.4 การวิเคราะห์ส่วนประกอบ (Componential Analysis) เป็นการนำ ข้อมูลที่ได้มาทำการวิเคราะห์ออกให้เห็นเป็นส่วนๆ เช่น วิเคราะห์การบริหารงานขององค์กร ออกเป็น 7 หมวด ตามกรอบของ PMQA เป็นต้น

7.3.5 การวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร (Content Analysis) เป็นการนำเอกสาร หรือหลักฐานต่างๆ มาวิเคราะห์ให้เห็นว่า มุ่งพรรณนาและอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น วิเคราะห์การปกครองสมัย พ.ศ.2475 จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น

7.3.6 การวิเคราะห์สาเหตุและผล (Cause and Effect Analysis) เป็นการนำข้อมูลที่ได้อะไรมาวิเคราะห์ให้เห็นว่าจากผลมาจากเหตุ คือ วิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้น ย้อนกลับมาให้เห็นว่าเกิดมาจากเหตุปัจจัยใดบ้าง หรือวิเคราะห์เหตุไปหาผล คือ วิเคราะห์จากเหตุไปหาผล คือ วิเคราะห์ให้เห็นว่าเมื่อเหตุนี้เกิดขึ้น ได้นำไปสู่ผลที่เกิดขึ้นอะไรบ้าง

7.3.7 การสร้างจินตนาการเชิงสังคมวิทยา (Sociology Imaginary) เป็นการนำข้อมูลที่ได้อะไรมาวิเคราะห์โดยเปลี่ยนมุมมองการวิเคราะห์ไปยังมุมมองอื่นๆ เพื่อดูผลการวิเคราะห์ที่เกิดขึ้นว่าเป็นเช่นใด เช่น เปลี่ยนมุมมองการวิเคราะห์จากมุมมองค่านิยม มาเป็นการวิเคราะห์มุมมองด้านวัฒนธรรม เป็นต้น

ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ไม่ว่าจะเป็นการใช้เทคนิคใด ก่อนที่จะมีการนำเทคนิคทั้ง 7 เทคนิคมาใช้นั้น จำเป็นอย่างมากที่จะต้องมีการตรวจสอบข้อมูล เพื่อให้ผู้วิจัยเกิดความมั่นใจว่าข้อมูลที่ได้เก็บรวบรวมมานั้นมีความถูกต้องก่อน ทั้งนี้เพราะการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพเน้นการใช้ อัจฉริยะ (Subjectivity) ไม่เหมือนกับการเก็บข้อมูลเชิงปริมาณที่เน้นการใช้วัตถุวิสัย (Objectivity)

8. การวิจัยคุณภาพแนวปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology Study)

ภูมิหลังและลักษณะสำคัญ (ชาย โพรทิสตา, 2549 : 189-191)

การวิจัยแนวปรากฏการณ์วิทยา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพรูปแบบหนึ่งที่อาศัยแนวความคิดและโลกทัศน์จากปรัชญาปรากฏการณ์วิทยาเป็นเครื่องมือในการศึกษาปรากฏการณ์และประสบการณ์ของมนุษย์ ปรากฏการณ์วิทยาเป็นปรัชญาหรือทัศนคติต่อภาวะการมีอยู่ ดำรงอยู่ของมนุษย์ ไม่ใช่วิธีการวิจัย แต่ถูกนักวิจัยนำมาใช้เสมือนว่าเป็น “วิธีการ” เพื่อศึกษาปรากฏการณ์ที่ชีวิตที่บุคคลได้ประสบมา (Lived Experience) การวิจัยแบบนี้มุ่งทำความเข้าใจความหมายประสบการณ์ชีวิตที่บุคคลได้ประสบมาเป็นหลัก ปรากฏการณ์หรือเหตุการณ์ในชีวิตที่นักวิจัยแนวปรากฏการณ์วิทยาศึกษาเป็นอะไรก็ได้ที่นักวิจัยเห็นว่ามีความน่าสนใจหรือมีประโยชน์ในเชิงปฏิบัติการต่างๆ เช่น การได้เป็นแม่ (มีครรภ์ มีบุตร) การใช้ชีวิตของนักบวช การใช้ชีวิตเป็นทหารเกณฑ์ การเจ็บป่วย การถูกกระทำทางเพศ ฯลฯ ฯลฯ โดยสรุปคือ เป็นเรื่องธรรมดา หรือไม่ธรรมดาในชีวิตของคน อาจสะท้อนอารมณ์ (เศร้า เหงา โกรธ เสียใจ) หรือประสบการณ์ที่ทำให้ผิดหวัง สูญเสีย หรือสมหวัง หรือเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ (แต่งงาน หย่า พักพิรอก ฯลฯ)

การวิจัยนี้ให้ความสนใจคือ ความหมายในทัศนะของผู้ที่ได้ประสบการณ์นั้น เป้าหมายสำคัญของการวิจัยแบบนี้ คือการหาคำตอบ สำหรับคำถามว่า “การได้ประสบกับ

เหตุการณ์นั้น มีความหมายอย่างไรสำหรับผู้ที่ได้ประสบมัน หรือประสบการณ์ในเรื่องนั้นมี ความหมายอย่างไรสำหรับผู้ที่ได้ประสบมันมาแล้วหรือกำลังประสบมันอยู่” การวิจัยแนว ปรัชญาปรากฏการณ์วิทยา อาศัยแนวคิดและทัศนะจากปรัชญาปรากฏการณ์วิทยา(Phenomenology) โดย ปรากฏการณ์วิทยา หมายถึง การศึกษาว่าคนเรารบอกหรือบรรยายเกี่ยวกับปรากฏการณ์ ต่างๆ ที่ตนประสบได้ด้วยการวิเคราะห์ การรับรู้ และความหมายของสิ่งที่เราประสบ ซึ่งเป็น ตัวกระตุ้นความตระหนักรู้ของเรา ประสบการณ์ที่เราได้สัมผัสนั้นต้องถูกบรรยาย(คือบอก รายละเอียด) อธิบาย และตีความ เราจึงจะเกิดความเข้าใจ ประสบการณ์ชนิดเดียวกันย่อมมี แก่นแท้ อันเดียวกัน แก่นแท้เหล่านี้ก็คือ ความหมายที่คนเข้าใจร่วมกันหรือเข้าใจตรงกัน ในการวิเคราะห์ นักวิจัยจะเปรียบเทียบประสบการณ์ของคนหลายๆ คน เพื่อหาลักษณะร่วมกัน ของประสบการณ์

8.1 วิธีการดำเนินการวิจัย

Moustakas (1994 อ้างใน ชาย โพธิ์สิตา,2549 : 194) ได้กล่าวถึงการ ดำเนินการวิจัยดังนี้

8.1.1 กำหนดหัวข้อ และคำถามในการวิจัยที่เหมาะสมกับวิธีการศึกษาแนว

ปรากฏการณ์วิทยา

8.1.2 ทบทวนองค์ความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่ศึกษา

8.1.3 กำหนดเกณฑ์สำหรับเลือกบุคคลและปรากฏการณ์สำหรับศึกษา

ใช้มิติของเวลาและสถานที่

8.1.4 ให้ข้อมูลที่จำเป็นแก่ผู้ที่ถูกเลือกมาศึกษา รวมทั้งจัดการกับประเด็น ที่เกี่ยวกับจริยธรรมในการวิจัย

8.1.5 กำหนดประเด็นหรือแนวคำถามสำหรับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก นักวิจัยบางท่านใช้การสังเกตร่วมด้วย

8.1.6 ทำการสัมภาษณ์และบันทึกการสัมภาษณ์อย่างละเอียด อาจจำเป็น ต้องการสัมภาษณ์ซ้ำหลายครั้ง

8.1.7 เตรียมข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์ และดำเนินการวิเคราะห์

9. การวิจัยคุณภาพแบบสนทนากลุ่ม (Focus Group Study)

ความหมาย ความเป็นมา และลักษณะสำคัญ

Focus Groups คำสำคัญในภาษาอังกฤษ หรือ กลุ่มเจาะจง นิยามได้ว่า คือกลุ่ม คนที่ถูกจัดขึ้นมา เพื่อการสนทนาหรืออภิปรายกัน โดยมีจุดมุ่งหมายเจาะจง เพื่อจะหาข้อมูลที่

ถูกต้องตรงประเด็น สำหรับตอบคำถามการวิจัยเรื่องใดเรื่องหนึ่ง โดยเฉพาะ กลุ่มนี้จะถูกเจาะจงเลือกมา โดยถือคุณสมบัติเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของการวิจัย กิจกรรมที่กลุ่มทำนั้น โดยหลักๆ คือ การอภิปรายกันเกี่ยวกับประเด็นคำถามที่เจาะจงชุดหนึ่ง ซึ่งนักวิจัยยกขึ้นมาเป็นหัวข้อสนทนา การอภิปรายถกเถียงกันนั้น อาจจะเกี่ยวกับเนื้อหาหรือประเด็นของสิ่งที่นักวิจัยแสดงให้ผู้ร่วมสนทนาได้ดูฟังก่อนการสนทนา แต่ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมอะไรก็ตาม วัตถุประสงค์ของการจัดสนทนากลุ่มที่เจาะจงเช่นนั้นเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ลึกที่สุด ตรงตามจุดมุ่งหมายของการศึกษา โดยผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันของสมาชิกในวงสนทนา ซึ่งเน้นความสำคัญของพลวัตกลุ่ม (Group Dynamics) ข้อมูลที่ดีจากการสนทนากลุ่มควรจะมาจากการอภิปรายที่สมาชิกมีการโต้ตอบกัน ในหัวข้อที่ผู้ดำเนินการยกมาเป็นประเด็นในการสนทนา ไม่ใช่ การให้สมาชิกกลุ่มตอบคำถามของนักวิจัยเป็นรายคน คุณสมบัติข้อนี้จึงเรียกว่า “การอภิปรายกลุ่มแบบเจาะจง” (Focus Group Discussion : FGD) เพราะการดำเนินไปของการสนทนากลุ่มที่ถูกต้องตามหลักการนั้น ไม่ใช่เป็นแบบเดียวกับการดำเนินการสัมภาษณ์แบบตัวต่อตัว หรือสัมภาษณ์เป็นกลุ่มการสนทนากลุ่มต่างจากเทคนิคการเก็บข้อมูลกลุ่มที่เรียกว่า “กลุ่มแต่เพียงในนาม” (Nominal Group Technique) และ “กลุ่มเดลฟาย” (Delphi Technique) “กลุ่มแต่เพียงในนาม” ความจริงไม่ใช่กลุ่ม เพียงแต่เป็นผู้จำนวนหนึ่งซึ่งนักวิจัยกำหนดให้เป็นผู้ที่จะให้ข้อมูล โดยดำเนินการสัมภาษณ์คนใดคนหนึ่งก่อน แล้วนำประเด็นสำคัญไปสัมภาษณ์คนที่สอง สรุปประเด็นสำคัญไปถามคนที่ สาม คนซ้ำเช่นนี้จนมั่นใจว่าจะไม่ทำให้เกิดความแตกต่าง ส่วนดีที่ทำให้แต่ละคนแสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่ โดยไม่มีอิทธิพลของสมาชิกกลุ่มคนอื่นมาเกี่ยวข้อง “กลุ่มเดลฟาย”(Delphi) ก็ไม่ใช่กลุ่มในความหมายที่ทุกคนมารวมกันทำกิจอย่างใดอย่างหนึ่งพร้อมกัน แต่เป็นกลุ่มที่ผู้เชี่ยวชาญที่ถูกเชิญให้แสดงความคิดเห็นต่อข้อมูลเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ขั้นตอนสำคัญของการดำเนินการวิจัยแบบสนทนากลุ่ม

1. กำหนดปัญหาการวิจัย
2. กำหนดกรอบการเลือกตัวอย่าง
3. กำหนดผู้ดำเนินการสนทนากลุ่ม
4. สร้าง/ทดสอบแนวคำถาม
5. เลือกกลุ่มตัวอย่าง
6. จัดสนทนากลุ่ม
7. จัดระเบียบข้อมูล
8. วิเคราะห์ข้อมูล

9. เขียนรายงาน

บุคคลที่สำคัญที่สุดในการทำการสนทนากลุ่ม คือ ผู้ดำเนินการ (Moderator) ซึ่งเป็นผู้ที่จะช่วยให้ผู้เข้าร่วมยอมพูดคุยและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น สถานการณ์เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อการสนทนากลุ่ม โดยสถานที่ต้องเป็นอิสระจากความวุ่นวายและมีความเป็นกลางให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ การสนทนากลุ่มเป็นกระบวนการหาข้อเท็จจริงทางสังคมที่ลึกซึ้ง ผู้ดำเนินการสนทนาซักไซ้ไล่เรียงผู้เข้าร่วมได้อย่างเต็มที่ และมีค่าใช้จ่ายน้อย สามารถทำได้อย่างรวดเร็ว

10. จริยธรรมและจรรยาบรรณ ในการวิจัยเชิงคุณภาพ จริยธรรมในขั้นตอนต่างๆ ของการวิจัยควรเป็นดังนี้

10.1 ขึ้นกำหนดหัวข้อเรื่องที่จะทำการวิจัย ควรเป็นเรื่องเกี่ยวกับประเด็นสำคัญของมนุษย์ ซึ่งถ้าได้ความรู้มาแล้วจะยังประโยชน์แก่สังคมโดยรวม ไม่ควรเป็นเรื่องที่มุ่งหาความรู้เพื่อสนองความอยากรู้ของนักวิจัย หรือเพื่อความก้าวหน้าของศาสตร์เพียงอย่างเดียว นั่นคือ ต้องสามารถบอกได้ว่าเรื่องที่จะศึกษาจะเป็นประโยชน์แก่มนุษย์และสังคมอย่างไร

10.2 ขึ้นการออกแบบการวิจัย ในการวางแผนกลุ่มตัวอย่างที่จะเก็บข้อมูล ควรคำนึงว่าสำหรับกลุ่มตัวอย่างที่จะเลือกมาศึกษานั้น จะทำการขอความยินยอมเพื่อให้เข้าร่วมมือในการศึกษาอย่างไร จะรักษาความลับของเขาอย่างไร และจะป้องกันไม่ให้เกิดผลกระทบที่อาจจะมีอันเนื่องมาจากการที่เขาให้ความร่วมมือในการศึกษาอย่างไร

10.3 ขึ้นการเก็บข้อมูล ระหว่างเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ หรือการสังเกต เป็นต้น นักวิจัยมีแผนที่จะไม่ให้เป็นการรบกวนชีวิตและการทำงานตามปกติของแหล่งข้อมูล หรือรบกวนน้อยที่สุดได้อย่างไร ควรหลีกเลี่ยงวิธีการที่จะก่อให้เกิดความเครียดหรือ ความวิตกกังวลแก่ผู้ให้ข้อมูล ควรคำนึงถึงระดับความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างนักวิจัยกับผู้ให้ข้อมูล

10.4 ขึ้นการจดบันทึกและการถอดเทปการสัมภาษณ์ การจดบันทึกและการถอดเทปสัมภาษณ์ ต้องคำนึงถึงการรักษาความลับ ต้องเคารพในผู้ให้ข้อมูล โดยไม่ใส่อะไรที่ไม่ใช่สิ่งที่ผู้ให้ข้อมูลกล่าวในบทบันทึกหรือบทสัมภาษณ์ในระหว่างการถอดเทป

10.5 ขึ้นการวิเคราะห์ ประเด็นทางจริยธรรมในขั้นการวิเคราะห์ข้อมูล เป็นเรื่องเกี่ยวกับคำถามที่ว่า นักวิจัยจำเป็นจะต้องทำการวิเคราะห์ข้อมูลอย่าง “ละเอียดลึกซึ้ง” เพียงใด และเพื่อไม่ให้เกิดการตีห่างไกลจากความเป็นจริงเกินไป ควรจะให้ผู้ให้ข้อมูลมีส่วนร่วมในการตีความข้อมูลด้วยหรือไม่ มากน้อยเพียงใด

10.6 ขั้นการตรวจสอบความถูกต้องของการวิเคราะห์ เป็นความรับผิดชอบของนักวิจัยที่จะเผยแพร่เฉพาะความรู้ที่ผ่านการตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือเท่านั้น ผลการศึกษาใดที่ยังคลุมเครือหรือยังไม่ได้ตรวจสอบอย่างรอบคอบ ไม่ควรเปิดเผยเพราะอาจก่อให้เกิดผลเสียแก่แหล่งข้อมูลได้

10.7 ขั้นรายงานผล ในขั้นนี้ควรพิจารณาว่า รายงานผลการวิจัยควรเปิดเผยข้อมูลที่เป็นความลับ เป็นเรื่องส่วนตัว หรือเป็นเรื่องที่ทำให้ผู้อ่านรู้ว่าผู้ให้ความร่วมมือในการวิจัยนั้นเป็นใครหรือมีการตัดสินใจในเรื่องนี้ ควรยึดผลประโยชน์ของประชาชนผู้ให้ความร่วมมือเป็นสำคัญ

11. ประเด็นปัญหาทางคุณธรรมจริยธรรมในการวิจัยทางสังคมศาสตร์

การวิจัยทางสังคมศาสตร์ เป็นการวิจัยเกี่ยวกับมนุษย์และสังคม วัฒนธรรม ดังนั้นย่อมมีความซับซ้อนในแง่มุมต่างๆ มากมาย ทั้งด้านคน องค์กร และสังคมเฉพาะที่ ปัญหาทางคุณธรรมจริยธรรมในการวิจัย ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติการวิจัยเป็นการพิจารณาในเรื่องของการควรปฏิบัติ หรือ ไม่ควรปฏิบัติ มากกว่าการชี้ถูกชี้ผิด หากคนส่วนใหญ่ที่อยู่ในสังคมนั้นมีได้สนใจในปัญหาที่เกิดขึ้น หรือมิได้ปกป้องสิทธิส่วนบุคคลก็ย่อมเป็นสิ่งสะท้อนถึงปัญหาทางคุณธรรมจริยธรรมที่ถูกละเลยในการทำวิจัย หากปล่อยไว้ก็อาจเกิดความเสียหายเกินแก้ไขได้ประเภทปัญหาทางจริยธรรมในการวิจัยทางสังคมศาสตร์ แบ่งเป็น ประเภท คือปัญหาระดับบุคคล ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยส่วนใหญ่ปัญหาจริยธรรมเกี่ยวข้องกับบุคคลที่มีส่วนร่วมในการวิจัยในความสัมพันธ์ระหว่างผู้ศึกษาวิจัย (Investigation) กับบุคคลผู้ถูกศึกษา (Subject) หรือผู้ให้ข้อมูลในการวิจัย ความสัมพันธ์ระหว่างคนสองกลุ่มนี้ ส่วนใหญ่ผู้ศึกษาวิจัยเป็นเหมือนผู้มีอำนาจมากกว่าผู้ถูกศึกษา เพราะเป็นผู้กำหนดวิธีการวิจัย โดยส่วนใหญ่มักมาจากกลุ่มคนที่มีการศึกษา มีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมดีกว่าผู้ถูกศึกษา ซึ่งมักเป็นกลุ่มชนที่มีเศรษฐกิจสังคม หรือวิถีชีวิตที่ด้อยกว่า เมื่อบุคคลสองกลุ่มเข้ามามีปฏิสัมพันธ์กันในการวิจัยจึงเปรียบเสมือนเป็นหุ้นส่วนซึ่งกันและกัน ต่างก็คาดหวังในคุณค่าและความคิดการประพจน์ปฏิบัติในการกระทำ ทั้งความรู้สึกรู้สึก ความผูกพัน การพึงพิงทางใจ ความรู้สึกถึงบุญคุณต่างๆ ย่อมเกิดขึ้นได้ แต่ผู้ที่ตกอยู่ในฐานะผู้ถูกศึกษาวิจัย มักจะเสี่ยงต่อเรื่องดังนี้

1. ความเสียหายและการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นทางด้านร่างกาย จิตใจ บุคลิกภาพและความรู้สึกเกี่ยวกับตนเอง

2. ความตึงเครียด กังวลในฐานะผู้ถูกวิจัย

3. ความรู้ที่ก้ำกัวยอันเกิดจากการซักถามข้อมูลส่วนตัว ทั้งความสัมพันธ์
ส่วนตัว การกระทำผิดกฎหมาย

4. อาจรู้สึกขมขื่นถ้าจะต้องเล่าเรื่องที่ตนเองอยากลืม หรือเรื่องที่ไม่พึงประสงค์
จะเปิดเผย

ดังนั้น ผู้ศึกษาวิจัย ซึ่งอยู่ในฐานะหรือสภาพที่เหนือกว่า จะต้องมีความ
รับผิดชอบต่อผู้ถูกศึกษา โดยยึดหลักจรรยาบรรณ ดังนี้

1. ต้องแจ้งวัตถุประสงค์การวิจัย และขอความสมัครใจในการเข้าร่วม โครงการ
และขอคำยินยอมจากผู้ถูกศึกษาค้ำย หากเป็นเด็กหรือผู้เยาว์ต้องได้รับการอนุญาตจาก
ผู้ปกครองเสียก่อน

2. ต้องแจ้งกระบวนการวิจัยในขั้นตอนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับผู้ถูกศึกษา รวมทั้ง
ความเสี่ยง และ/หรือผลประโยชน์ที่อาจจะเกิดขึ้น

3. ให้โอกาสถอนตัวจากกระบวนการวิจัย รวมทั้งแจ้งเหตุผลการได้รับเลือก
เป็นตัวแทนในการให้ข้อมูล ผู้ทำวิจัยและหน่วยงานที่สนับสนุนการวิจัย

4. ผู้วิจัยต้องสัญญาว่าจะปกปิดความลับ และปกป้องความเป็นส่วนตัวของ
ผู้ให้ข้อมูล เนื่องจากการเปิดเผยข้อมูลที่เป็นความลับ อาจก่อให้เกิดความอับอายหรือเสี่ยงต่อ
การเสียหายทั้งจิตใจ สังคม เศรษฐกิจ จึงควรใช้รหัสแทนข้อมูล

โดยสรุป จริยธรรมและคุณธรรมทางการวิจัยทางสังคม เป็นเรื่องละเอียดอ่อนและยัง
หาข้อสรุปให้ชัดเจนไม่ได้ จรรยาบรรณเป็นเรื่องของความเห็นพ้องต้องกันของนักวิชาการ เป็น
เรื่องที่สังคมส่วนรวมต้องให้ความสำคัญ และเพิ่มความกดดันให้มีมาตรฐานเกิดขึ้น โดยการ
หันหน้าปรึกษาหารือกันระหว่างนักวิชาการ ในการหามาตรฐานร่วมกันให้ได้ มิฉะนั้นมาตรการทาง
กฎหมายจะเข้ามามีบทบาทเป็นผู้ชี้ขาดแทนจรรยาบรรณในวิชาชีพ วิชาชีพใดสังคมใดที่ขาด
จริยธรรม คุณธรรม คงไว้แต่การเอารัดเอาเปรียบ และเข้าสู่ภายิตที่ว่า “มือใครยาวสาวได้สาว
เอา” ที่เกี่ยวข้องกับผลประโยชน์

วิธีวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม(Participatory Action Research)

เป็นการวิจัยที่มีคุณลักษณะหลายประการแตกต่างไปจากการวิจัยแบบปกติทั่วไป เช่น
กระบวนการที่ใช้สามารถปรับเปลี่ยนไปตามสถานการณ์มีพันธะกรณีระหว่างนักวิจัยกับชุมชน
กรอบของการดำเนินงานกำหนดขึ้นโดยกลุ่มบุคคลในพื้นที่วิจัย จุดเน้นของการวิจัยเริ่มที่คน
เป็นหลัก โดยทำให้คนมีคุณค่ามีความภูมิใจในการกระทำ เป้าหมายของการวิจัยสามารถ

ปรับเปลี่ยนได้ตามความต้องการของกลุ่มคนในพื้นที่ตามเงื่อนไขที่เหมาะสมและตามความจำเป็น เน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนถึงแม้ว่าแต่ละคนจะแตกต่างกันในด้านพื้นฐาน ทักษะ และโครงสร้างทางสังคม แต่นักวิจัยเชื่อมั่นในความสามารถที่จะเรียนรู้ได้ของคน จึงต้องการให้คนเหล่านั้นมีส่วนร่วมโดยนักวิจัยจะไม่กำหนดกรอบตายตัว แต่ผ่อนสั้นผ่อนยาวตามลักษณะของชุมชน ใช้วิธีการดำเนินการที่เรียบง่ายซึ่งคนในชุมชนรู้จักคุ้นเคยและมีทางเลือกหลากหลาย นักวิจัยมองชุมชนอย่างองค์รวมในลักษณะประสานสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่างๆ ตามมาตรฐานเฉพาะพื้นที่นั้น ๆ ข้อมูลที่ศึกษา มีลักษณะเป็นนามธรรม ค่านิยม ความรู้สึก และความพอใจของคนในชุมชน การดำเนินการใช้หลักประชาธิปไตยโดยให้กลุ่มคนในพื้นที่มีการตัดสินใจร่วมกัน มีการสร้างกำลังและอำนาจในการคิดและการต่อรองให้ได้รับความสำเร็จในสิ่งที่คนในชุมชนอยากทำส่งเสริมวัฒนธรรมการพึ่งตนเอง ผู้ได้รับผลประโยชน์ต้องเป็นผู้ลงมือกระทำหรือมีส่วนร่วมในโครงการประสบผลสำเร็จ ผลลัพธ์ที่ได้ไม่เน้นวัตถุ แต่เน้นความสามารถของคนในชุมชน เน้นการเรียนรู้และความพอใจของผลที่ได้รับ (พันธุ์ทิพย์ ราสุตร. ม.ป.ป. : 60-63)

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีประวัติความเป็นมาที่ยาวนานในการวิจัยทาง

สังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน สังคม ระบบอุตสาหกรรม และองค์กรต่าง ๆ แต่มีน้อยมากในงานด้านการศึกษา ซึ่งมีอยู่บ้างเมื่อครูแต่ละคนทำการแก้ปัญหาในชั้นเรียนหรือปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นภายในโรงเรียนของตนเอง การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมต้องมีการทำความเข้าใจที่ชัดเจนร่วมกับชุมชนและสังคม และมีจุดเน้นของการวิจัยที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนมีความเป็นอิสระหรือมีส่วนร่วมกับการเปลี่ยนแปลงในสังคม การวิจัยในลักษณะนี้มักจะเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพและอาจจะเก็บข้อมูลเชิงปริมาณร่วมด้วยก็ได้ (Creswell, 2002 : 609) จะเห็นได้ว่าการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้นำแนวคิดของการวิจัยเชิงคุณภาพประยุกต์ใช้โดยผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการวิจัยมีส่วนร่วมกันแสวงหารูปแบบหรือวิธีการแก้ปัญหาของตนเน้นการพัฒนาความสำนึกในการวิเคราะห์วิจารณ์ของผู้ที่เกี่ยวข้อง เพื่อปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่และชีวิต ตลอดจนเปลี่ยนแปลงสภาพโครงสร้างและความสัมพันธ์พื้นฐานในสังคมของตนให้ดีขึ้น และเป็นรูปแบบหนึ่งของการทำวิจัยเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนโดยยึดประชาชนเป็นศูนย์กลาง และเป็นการคืนอำนาจการตัดสินใจให้กับประชาชนอย่างสมบูรณ์แบบ เจ้าหน้าที่ของรัฐหรือองค์กรจากภายนอกทำหน้าที่เป็นเพียงที่ปรึกษาหรือเป็นผู้ประสานงานเพื่อให้การดำเนินการต่าง ๆ บรรลุเป้าหมายตามที่คนในสังคมนั้นต้องการและเกิดความพึงพอใจ

1. จุดมุ่งหมายของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีจุดหมายเพื่อปรับปรุงคุณภาพองค์การประชาชน ชุมชน และชีวิตครอบครัว (Creswell, 2002 : 609) โดยมีสาระที่สำคัญ คือการใช้กระบวนการวิจัยเพื่อส่งเสริมจุดมุ่งหมายของความเสมอภาคและความเป็นประชาธิปไตยที่เปิดกว้างให้ผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยเกิดความร่วมมือในการตัดสินใจ มีความเห็นร่วมกันทั้งในฐานะผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับองค์การและเป็นผู้ร่วมกระทำกิจกรรมการวิจัยบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน นอกจากนี้ในทางการเมืองการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมยังมีจุดเน้นที่การกระจายอำนาจทางการเมืองไปสู่ประชาชนให้มีส่วนร่วมในการออกแบบและกำหนดวิธีการปฏิบัติในโครงการวิจัยนั้น การร่วมกันปฏิบัติในการดำเนินการวิจัยเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของการวิจัยรูปแบบนี้ ดังนั้นการมีส่วนร่วมของแต่ละบุคคลในการวิจัยจะทำให้คนส่วนใหญ่เกิดความเข้าใจที่ดีในรายละเอียดและทำให้เกิดข้อปฏิบัติที่ชัดเจน ซึ่งจะนำไปสู่การควบคุมวิถีชีวิตในส่วนที่เกี่ยวข้องตลอดจนวิธีการที่จะต้องปฏิบัติทั้งหมด (Merriam, 2002 : 138-139)

เมื่อพิจารณาบทบาทของนักวิจัยจะพบว่า นักวิจัยมีบทบาทเป็นสมาชิกในบางด้านขององค์การ เป็นผู้มีส่วนร่วมตลอดกระบวนการของวิจัยในองค์การนั้น โดยมีเป้าหมายเพื่อทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในองค์การ นักวิจัยจะเป็นผู้มีส่วนร่วมในกิจกรรม ทั้งในสถานะภาพของสมาชิกในองค์การและการเป็นนักวิจัย บทบาทเหล่านี้จะกำหนดให้นักวิจัยต้องพัฒนาข้อสรุปที่ถูกต้องตรงตามความเป็นจริง (Valid Conclusions) เพื่อนำไปสู่การสร้างความเข้าใจลักษณะเฉพาะของกลุ่มคนในองค์การ และเกิดความพอใจต่อการเปลี่ยนแปลงนั้น (Schutt, 1996 : 432,584)

2. ลักษณะของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีรูปแบบที่แตกต่างกันและมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน เช่น การวิจัยโดยมีชุมชนเป็นฐาน (Community-based Inquiry) การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมือ (Collaborative Action Research) การวิจัยปฏิบัติการเพื่อการเปลี่ยนแปลง (Critical Action Research) เป็นต้น คุณค่าของการวิจัยแบบนี้คือ กระบวนการของความร่วมมือ (Creswell, 2002 : 609) ลักษณะของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย 1) การวางแผน 2) การปฏิบัติ 3) การสังเกต 4) การสะท้อนผลการปฏิบัติ และ 5) การปรับปรุงแผนเพื่อนำไปปฏิบัติในวงจรต่อไป จนกว่าจะได้รูปแบบงานที่พึงพอใจ ซึ่งต้องมีความยืดหยุ่นสูงและไม่ควรกำหนดเวลาในการวิจัยหรือกิจกรรมไว้ล่วงหน้า รวมทั้งตระหนักถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านว่า

มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าภูมิปัญญาของนักวิชาการ (สมอาจ วงศ์ชมทอง. 2536 : 5 ;
อ้างถึงใน ประพิน วัฒนกิจ. 2542 : 140)

เคมมิส และวิลคินสัน(Creswell. 2002 : 609-610) ได้สรุปลักษณะที่สำคัญของการวิจัย
ปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไว้ 6 ประการคือ

1. เป็นกระบวนการทางสังคมที่นักวิจัยมีเจตนาขยายความสัมพันธ์ของบุคคลแต่ละ
บุคคลกับบุคคลอื่น ๆ เพื่อทำความเข้าใจว่าแต่ละบุคคลสร้างความสัมพันธ์หรือพฤติกรรมผ่าน
ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมอย่างไร

2. รูปแบบของการวิจัยเน้นการมีส่วนร่วม หมายความว่าแต่ละคนจะเกิดความเข้าใจ
ในสิ่งที่ตนทำ แล้วเสนอความรู้และความคิดเห็นต่อบุคคลอื่น รวมทั้งผลักดันให้เกิดการกระทำ
ร่วมกัน

3. เป็นความร่วมมือในการปฏิบัติร่วมกัน เพราะการวิจัยจะมีความสมบูรณ์ต้องเกิด
จากการกระทำของผู้อื่นที่เกี่ยวข้อง มีการปฏิบัติเพื่อขยายผลไปสู่ชุมชน หรือสร้างความรู้
ให้กับองค์กรทางสังคม เพื่อลดความไม่สมเหตุสมผล ความล้มเหลว และความไม่ยุติธรรม
ในการปฏิบัติ หรืออาจปฏิสัมพันธ์ที่ไม่น่าพอใจ

4. การดำเนินงานไม่มีการบังคับ ทุกคนมีอิสระจากกฎเกณฑ์ที่ไม่มีเหตุผลและ
โครงสร้างที่ไม่ยุติธรรม ซึ่งเป็นข้อจำกัดในการพัฒนาตนเอง

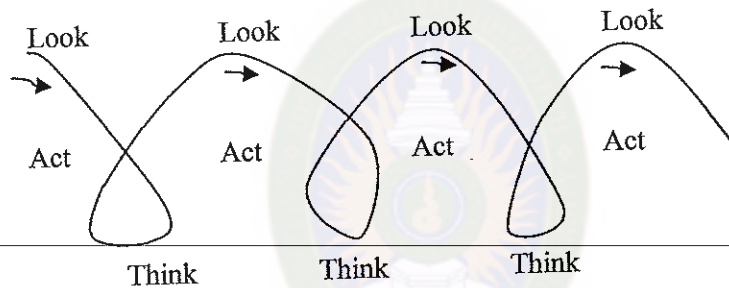
5. ช่วยให้ผู้คนที่เกี่ยวข้องมีความเป็นอิสระในตัวเองจากข้อกำหนดต่าง ๆ เช่นสื่อ
ภาษาและกระบวนการทำงาน เป็นต้น

6. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสามารถเกิดขึ้นซ้ำ ๆ กันได้อีกโดยการพิจารณา
ผลที่สะท้อนกลับและเหตุผลที่เหมาะสม เพราะเป็นกระบวนการที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำการ
เปลี่ยนแปลงไปสู่การปฏิบัติ

3. วิธีการดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

วิธีการดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับการวิจัยปฏิบัติการหลาย
ประการจึงขอสร้างความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับการวิจัยปฏิบัติการ ดังนี้การวิจัยปฏิบัติการ
(Action Research) เป็นรูปแบบของการแสวงหาความรู้ความจริงอย่างเป็นระบบโดยผู้ที่ปฏิบัติ
มีส่วนเกี่ยวข้องการใช้เทคนิคกระบวนการวิทยาศาสตร์เพื่อปรับปรุงการดำเนินงานของตน
(Gall Others. 1999 : 468) ลักษณะของการวิจัยมีจุดมุ่งหมายเพื่อหาคำตอบของปัญหาทั่วไป
ในระดับย่อยหรือระดับท้องถิ่น โดยอาจศึกษาจากกลุ่มเฉพาะเล็ก ๆ ซึ่งการวิจัยลักษณะนี้ไม่
เคร่งครัดในกฎเกณฑ์และรูปแบบเหมือนกับวิธีการวิจัยตามปกติการวิจัยเป็นสิ่งที่มิประ โยชน์

เป็นงานวิจัยที่มีเป้าหมายเพื่อเชื่อมโยงสิ่งที่ได้จากข้อค้นพบที่มีคุณภาพจากข้อมูลการวิจัยเข้ากับ ประสิทธิภาพของระบบที่เกี่ยวข้องในกระบวนการวิจัยนั้น (Fryer Feather. 1994 : 230) และใช้ ข้อค้นพบนั้นไปปรับปรุงหรือแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการพิจารณากระบวนการวิจัยปฏิบัติการ จะพบว่า มีลักษณะเป็นเกลียวของการคิดการพิจารณาและการกระทำซึ่งเรียกว่า “เกลียว ปฏิสัมพันธ์(Interacting Spiral)” ซึ่งเสนอไว้โดยสตริงเกอร์(Creswell. 2002 : 610) ประกอบด้วย 3 ระยะ คือ คว้ามีปัญหาอะไร(Look) คิดพิจารณา(Think)และลงมือปฏิบัติ (Act)ซึ่งรูปแบบลักษณะนี้จะนำไปสู่การปฏิบัติที่ไม่จำเป็นต้องเป็นแนวเส้นตรง กระบวนการ ทั้งหลายสามารถเกิดขึ้นได้ซ้ำอีกและจะมีการปรับปรุงกระบวนการและการให้ความหมายใน ขั้นตอนต่อไป ดังขั้นตอนที่แสดงในแผนภาพที่ 2

แผนภาพที่ 2 เกลียวปฏิสัมพันธ์ (Interacting Spiral)

แหล่งที่มา: Creswell. 2002 : 610

เครสเวลล์(Creswell. 2002 : 614)ได้สรุปลักษณะสำคัญของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับการวิจัยปฏิบัติการดังนี้

1. มีจุดเน้น ไปสู่การนำไปปฏิบัติ
2. การดำเนินการวิจัยมีการปฏิบัติร่วมกันระหว่างนักวิจัยและผู้ที่เกี่ยวข้อง
3. เป็นความร่วมมือกันระหว่างนักวิจัยและผู้เข้าร่วมการวิจัย
4. เป็นกระบวนการที่เป็นพลวัต(Dynamic Process) ของเกลียวปฏิสัมพันธ์ ที่มี

กระบวนการย้อนกลับและนำไปสู่การพัฒนาขั้นต่อไป(Back and Forth) จากผลสะท้อนของสิ่งที่ เป็นปัญหา การเก็บรวบรวมข้อมูล และการปฏิบัติ

แม้ว่าการวิจัยปฏิบัติการและการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะมีลักษณะร่วมกัน หลายประการแต่มีข้อแตกต่างที่สำคัญคือ การวิจัยปฏิบัติการมีวัตถุประสงค์เบื้องต้นเพื่อนำ

ความรู้ไปใช้ปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ต่อประชาชนในการดำรงชีวิตประจำวัน ดังนั้นระเบียบวิธีวิจัยจึงต้องการมาตรฐานทางทฤษฎีที่มากเพียงพอต่อการนำไปใช้และการนำไปปฏิบัติ ส่วนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์เบื้องต้นเพื่อสร้างความรู้และกระตุ้นประชาชนธรรมดา ซึ่งกระบวนการนี้มีการประยุกต์ใช้อย่างกว้างขวางในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการมีอำนาจและการไร้อำนาจของบุคคลในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มผู้ยากจนและกลุ่มผู้ด้อยโอกาส เพื่อส่งเสริมให้บุคคลเหล่านี้มีสิทธิมีเสียงในการกำหนดนโยบายหรือมีส่วนร่วมในการตัดสินใจเพื่อการดำเนินงานในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตนเองโดยเน้นความร่วมมือที่ทุกคนมีอำนาจอย่างเท่าเทียมกันทั้งตัวผู้วิจัย ผู้ให้ข้อมูล และผู้ที่เกี่ยวข้องทุกคนกระบวนการของการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่มีลักษณะเป็นพลวัต มีความยืดหยุ่นในการดำเนินการสูง และเป็นกระบวนการที่ต้องอาศัยความร่วมมือของทุก ๆ คนที่เกี่ยวข้องซึ่งพันธุทิพย์ รามสูตร (มปป. : 42-43) ได้เสนอกระบวนการของการวิจัยแบบมีส่วนร่วมที่ประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้

1. การเตรียมชุมชน เพื่อให้จะให้ชุมชนมีความพร้อมในการเข้ามีส่วนร่วมในการวิจัยในระดับที่เสมอภาคกัน
2. อบรมนักวิจัยร่วมจากชุมชน เพื่อเตรียมนักวิจัยในท้องถิ่นให้มีความรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ในท้องถิ่น บทบาทของผู้ทำหน้าที่เป็นนักวิจัยท้องถิ่น การจัดองค์การชุมชน รูปแบบของผู้นำการสนับสนุนและมนุษยสัมพันธ์
3. กำหนดรูปแบบการวิจัย โดยกลุ่มนักวิจัยท้องถิ่นจะร่วมกันกำหนดรูปแบบการวิจัยเช่นการพิจารณารายละเอียดปัญหาทั่วไปที่ชุมชนได้เลือกขึ้นมา การจำแนกออกเป็นปัญหาย่อย ๆ เพื่อที่จะสามารถทำการวิจัยเพื่อแก้ปัญหาได้ที่ละส่วน กำหนดวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ต้องการเครื่องมือที่จะใช้ รูปแบบคำถาม วิธีการถาม กลุ่มและขนาดของตัวอย่าง เป็นต้น
4. ลงมือเก็บรวบรวมข้อมูล
5. ประมวลผลวิเคราะห์ข้อมูล กลุ่มนักวิจัยท้องถิ่นจะร่วมกันประมวลผลและสรุปข้อมูลให้ข้อสังเกตหรือข้อวิจารณ์สิ่งที่พบ วิเคราะห์ว่าเหตุใดจึงได้ข้อมูลเช่นนั้น เขียนสรุปสิ่งที่พบออกอย่างกว้าง ๆ พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะประกอบ
6. หารือข้อค้นพบกับชุมชน เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเสนอคืนต่อชุมชน ให้มีโอกาสตรวจสอบและแก้ไขให้เกิดความถูกต้อง ตลอดจนทำการวิเคราะห์ สรุปประเด็นหรือชี้แนะประเด็นสำคัญให้แก่กลุ่มนักวิจัย

7. วางแผนชุมชน โดยการอบรม กลุ่มที่ทำหน้าที่วางแผนให้สามารถเขียนโครงการได้รวมทั้งมีความสามารถในการจัดองค์การชุมชนด้วย โครงการที่กลุ่มวางแผนเขียนขึ้นนี้จะต้องนำมาปรึกษาหารือกับชุมชน ให้ชุมชนตรวจสอบแก้ไขและรับรองก่อนนำไปเสนอขอรับการสนับสนุนจากองค์การที่เกี่ยวข้อง

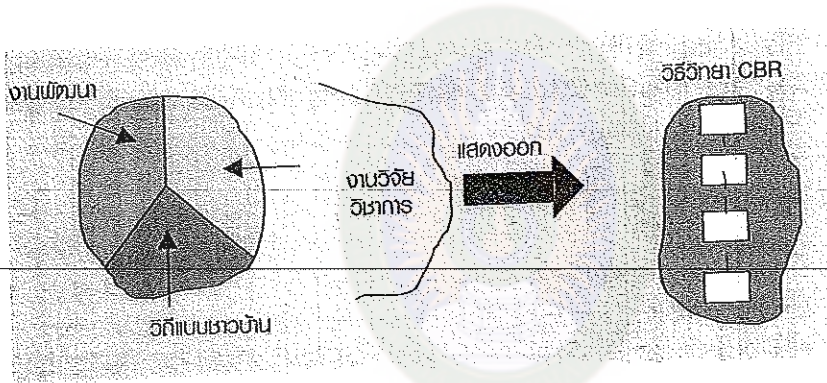
8. นำแผนไปปฏิบัติโดยการระดมทรัพยากรต่างๆ ตลอดจนองค์การประชาชนต่างๆ ในชุมชนมาร่วมปฏิบัติตามแผนที่จัดวางขึ้น จากพื้นฐานข้อมูลที่เป็นผลมาจากการศึกษา ร่วมกัน

9. ติดตามกำกับและประเมินผลในชุมชน โดยกลุ่มนักวิจัยร่วมกับชุมชนข้อควรพิจารณาในการเลือกชุมชนเป้าหมายควรมีเกณฑ์ที่ชัดเจนในการคัดเลือก มีการพิจารณาศักยภาพของชุมชน และศึกษาข้อมูลที่สำคัญของชุมชนนั้นมาก่อน การเข้าสู่ชุมชนต้องทำความเข้าใจชุมชนหาความร่วมมือจากผู้ที่เกี่ยวข้อง สร้างความคุ้นเคยกับบุคคลผู้นำชุมชน และกลุ่มต่างๆ ในชุมชนการเลือกทีมนักวิจัยท้องถิ่นที่สามารถเข้าร่วมกระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้ตลอดโครงการ จากนั้นนักวิจัยร่วมกับนักวิจัยท้องถิ่นจะทำการเก็บข้อมูลพื้นฐานต่างๆ ที่จำเป็นหลังจากทำการวิเคราะห์และสรุปผลข้อมูลเสร็จแล้ว ต้องนำข้อมูลเหล่านั้นเสนอให้ชุมชนรับทราบ มีการแนะนำกระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมให้แก่ประชาชนทำการพัฒนาทัศนคติของประชาชนให้รู้จักการทำงานร่วมกัน และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน จัดลำดับความสำคัญของปัญหาที่ต้องการทำการวิจัย จัดกิจกรรมการวิจัยขนาดเล็กเพื่อให้ประชาชนได้เรียนรู้ทักษะในการทำการวิจัยซึ่งทุกคนจะต้องเกี่ยวข้องตลอดกระบวนการในการพัฒนาเลือกปัญหาที่จะทำการวิจัยซึ่งปัญหานั้นต้องสามารถหาคำตอบมาแก้ปัญหาได้ จากนั้นจึงหาทางเลือกและวิธีการต่างๆ มาใช้ในขั้นตอนต่อไปจะมีการวางแผนการวิจัย การวางแผนการปฏิบัติ การกำกับดูแล ติดตามความก้าวหน้า การประเมินผล การเขียนรายงานการวิจัย ถ้าการดำเนินการประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ประชาชนในชุมชนนั้นสามารถนำกระบวนการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกลับมาใช้ใหม่ โดยไม่ต้องมีนักวิจัยจากภายนอกมาช่วยดำเนินการและเป็นการเริ่มต้นวงจรต่อไปของกระบวนการพัฒนาอย่างต่อเนื่องของชุมชนนั่นเอง

วิธีวิทยางานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น

กาญจนา แก้วเทพ (2553. 1 – 62) ได้กล่าวถึงการวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นของสังคมไทยปัจจุบัน หรือที่เรียกว่า CBR ไว้ดังนี้

CBR มาจากคำว่า “คุณลักษณะ”(Attribute) และ “วิธีวิทยา”(Methodology) ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community Based Research) ซึ่งถือเป็นรูปแบบพัฒนาการล่าสุดของงานวิจัยในสังคมไทย ซึ่งครอบคลุมใน 9 ประเด็นคือ การท่องเที่ยว เกษตร สุขภาพ ศิลปวัฒนธรรม/ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เศรษฐกิจชุมชน การบริหารจัดการท้องถิ่น เด็ก/เยาวชน การศึกษาชุมชน และชุมชนกับการจัดการทรัพยากร โดยทั้ง 9 ประเด็นนี้เป็นปัญหาพื้นฐานของ “ท้องถิ่น” หากเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยกับลำน้ำแล้ว “วิธีวิทยา” นี้จะเป็นส่วนของ “กลางน้ำ” โดยมี “ต้นธาร” คือลักษณะและธรรมชาติของ CBR เป็นตัวกำหนดทิศทาง ส่วน “ปลายน้ำ” นั่นก็คือผลทั้งหลายอันเกิดขึ้นจากการใช้วิธีวิทยา เมื่อจะกล่าวถึง “วิธีวิทยา” ของ CBR เราจึงต้องเดินทวนน้ำขึ้นไปที่ต้นธารกันก่อน ดังแผนภาพที่ 3

แผนภาพที่ 3 สายธารแห่งการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

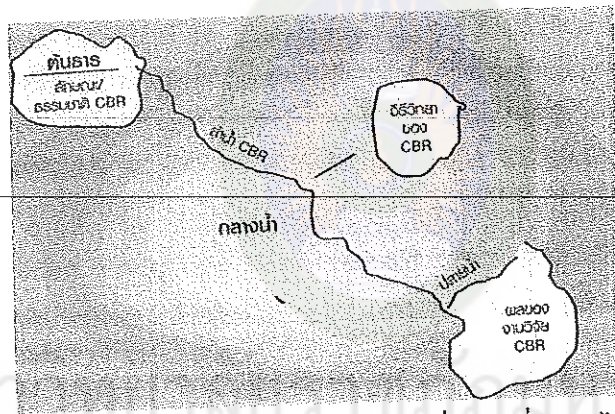
ที่มา : คุณลักษณะและวิธีวิทยา. สกว, หน้า 14

พัฒนาการและจุดกำเนิดของการวิจัยแบบ CBR

กระบวนการ วิธีการแสวงหาความรู้/สัจจะ/ข้อมูลข้อเท็จจริงนั้น มีอยู่กับมนุษย์มาแต่บรรพกาล เช่น ขั้นตอน ทูคั สมุทัย นิโรธ มรรค หรือที่เรียกว่า “อริยะสัจสี่” ของพุทธศาสนา ในราวศตวรรษที่ 16 เริ่มมีการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ธรรมชาติในยุโรป เริ่มมี “วิธีการวิจัยแบบวิทยาศาสตร์” ที่มีระบบระเบียบ มีขั้นตอนที่แน่นอน มีการสังเกต การจดบันทึก มีการวิเคราะห์/สังเคราะห์ มีการทดลองซ้ำ ที่เราเรียกว่าเป็นการใช้ “วิธีการทางวิทยาศาสตร์” (Scientific Method) ซึ่งต่อมาได้แพร่ขยายเข้าไปในสาขาวิชาการต่าง ๆ เช่น สังคมศาสตร์ จิตวิทยา ภาษาศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ฯลฯ ระหว่างศตวรรษที่ 18-19 การพัฒนาความรู้ด้านคณิตศาสตร์ทำให้เกิดการวิจัยเชิงปริมาณ และงานวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อแก้ข้อจำกัดของการวิจัยเชิงปริมาณในศตวรรษที่ 20 ในช่วง 3-4 ทศวรรษสุดท้ายของศตวรรษที่ 20 ในแวดวงวิชาการ

ได้รู้จักกับงานวิจัยแบบใหม่ ๆ เช่น งานวิจัยเชิงนโยบาย งานวิจัยประเมินผล งานวิจัยแบบมีส่วนร่วมเชิงปฏิบัติการ (Participatory – Action– Research) และในช่วง พ.ศ. 2541 – 2551 สังคมไทยก็ได้เริ่มคุ้นเคยกับสายพันธ์ใหม่ของงานวิจัยรุ่นล่าสุดคือ “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น”

วิธีการวิจัยนั้นเป็นกระบวนการที่น่าเชื่อถือในการแสวงหาความรู้/ความจริง ซึ่งมีระเบียบ กระบวนการวิจัย ที่เข้มงวด ต้องมีการอ่านงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ต้องมีการสร้างเครื่องมือเพื่อเก็บข้อมูล ต้องเขียนรายงานการวิจัย ทำให้งานวิจัยจำกัดวงอยู่แต่ในสถาบันการศึกษา และนักวิชาการ โจทย์ของ CBR จึงมีอยู่ว่า “หากกระบวนการวิจัยเป็นวิธีการที่ดีมีประสิทธิภาพภายในการแสวงหาความรู้ ทำอย่างไรจึงจะคิดตั้งกระบวนการนี้ให้แก่ประชาชน/ชาวบ้านทั่วไปได้” วิธีวิทยาของ CBR จึงมีที่มาจาก 3 แหล่งคือ งานวิจัยวิชาการ งานพัฒนา และวิถีแบบชาวบ้าน ซึ่งแสดงดังแผนภาพที่ 4

แผนภาพที่ 4 แหล่งกำเนิดของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นของไทย

ที่มา : คุณลักษณะและวิธีวิทยา. สกว, หน้า 14

ความหมายของวิธีวิทยากับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

งานวิจัยประเภทต่าง ๆ มีพัฒนาการปรับเปลี่ยนแตกตัวออกซึ่งส่วนประกอบที่เปลี่ยนแปลงไปจะมี 2 ส่วนหลัก ๆ ส่วนแรกคือ เป้าหมาย/โจทย์การวิจัย ส่วนที่ 2 คือ วิธีวิทยา

วิธีวิทยาเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยวิธีการแสวงหาความรู้หรือศาสตร์ที่ว่าด้วย “ชุดของวิธีการ” (Set of method) กล่าวคือ เป็นศาสตร์ที่พยายามทำความเข้าใจกับวิธีการหาความรู้หลาย ๆ แบบว่ามีลักษณะอย่างไร มีข้อเด่น ข้อด้อย รวมทั้งรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างวิธีการแต่ละอย่างเป็นอย่างไร วิธีการต่าง ๆ นั้นอาจจะมีความคล้ายคลึงกันแตกต่างกันบ้าง หรือแตกต่างกันราวขาวกับดำ ความรู้ที่มาจากกรวิจัย จึงมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากความรู้แบบทั่วไปในชีวิตประจำวัน ซึ่งมีลักษณะด้านเดียว คือ รู้ว่าอะไรเป็นอะไร (What is) แต่ความรู้จาก

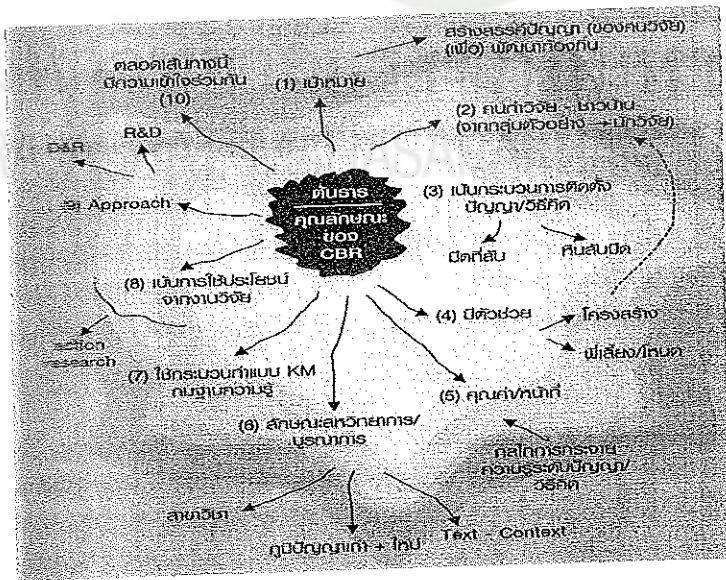
วิจัยนั้นเป็นเหมือนเหรียญ 2 ด้าน ด้านหัวนั้น “รู้เรื่องอะไร” (What to Know) ส่วนด้านก้อยนั้น “รู้มาได้อย่างไร/วิธีวิทยา” (How to Know) วิธีวิทยาจึงมีความสำคัญมากในการวิจัย วิธีวิทยาที่ได้รับการยอมรับในแวดวงวิชาการคือ วิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีแกนหลักที่ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนสำคัญที่เชื่อมโยงเกี่ยวเนื่องกัน คือ

1. การใช้เหตุผลศึกษาทบทวนไตร่ตรองปัญหา(Rationality) ได้แก่ การพัฒนาโจทย์ การวิจัย การออกแบบการวิจัย การคิดเครื่องมือเก็บข้อมูล ซึ่งเป็นการให้ทิศทางต่อไปยังขั้นที่ 2
2. การจัดการกับข้อมูลเชิงประจักษ์(Empirical) ได้แก่ การเก็บข้อมูล การประมวลผลข้อมูล และการตรวจสอบข้อมูล
3. การใช้เหตุผลทบทวนไตร่ตรองข้อมูลที่เก็บได้(Rationality)

แกนหลักของวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ถือว่าเป็น “แก่น” ของการวิจัย ซึ่งไม่ว่างานวิจัยประเภทใด จะมีพัฒนาการ มีการปรับเปลี่ยนแตกตัวไปอย่างไร งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นยังรักษา “แก่นวิธีวิทยาของวิธีการทางวิทยาศาสตร์” จึงได้นิยามความหมายของ CBR ว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานวิจัยที่มีหลักวิชาการ ประเภทหนึ่ง

คุณลักษณะธรรมชาติของ CBR (ต้นธาร)

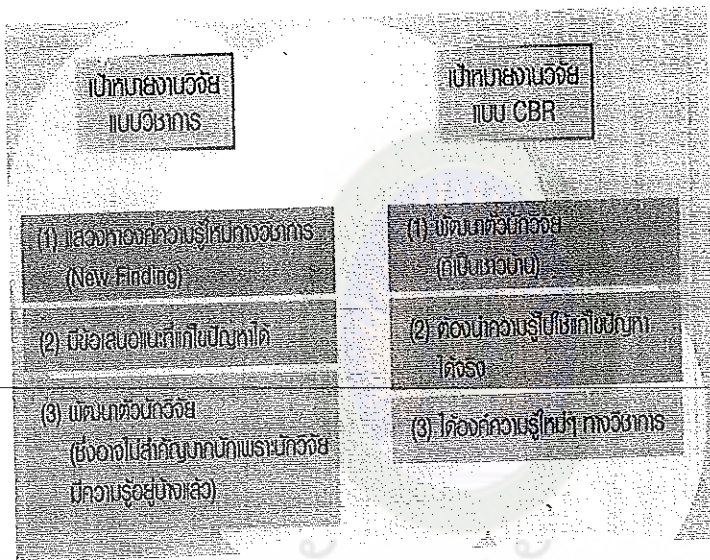
เนื่องจากวิธีวิทยาของ CBR เป็นกลางน้ำ ซึ่งจะมีรูปลักษณะเป็นเช่นไรนั้นย่อมถูกกำหนดมาจาก ต้นธาร คือ คุณลักษณะ/ธรรมชาติของ CBR ดังแผนภาพที่ 5

แผนภาพที่ 5 คุณลักษณะของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ที่มา : คุณลักษณะ&วิธีวิทยา. สกว, หน้า 25

1. เป้าหมายของ CBR จากคำขวัญของการวิจัยเพื่อท้องถิ่น “สร้างสรรค์ปัญญา (ของคนทำวิจัยเพื่อนำปัญญาไป) พัฒนาท้องถิ่น” ซึ่งเป้าหมายสูงสุดของ CBR คือ การพัฒนาตัวนักวิจัย ส่วนความรู้ที่เป็นผลจากการวิจัย จะมีใช้ความรู้แบบที่มีค่าอยู่ในตัวเอง (in its Own Sake) หรือความรู้ใช้ระดับปัญญา แต่จะต้องเป็นความรู้ซึ่งมีคุณค่าอยู่ที่การนำไปแก้ปัญหา/หรือพัฒนาท้องถิ่น เพื่อให้มองเห็นลักษณะของ CBR ให้ชัดเจนขึ้นหากเรานำเอาลำดับเป้าหมายของการวิจัยแบบ CBR ไปเปรียบเทียบกับงานวิจัยทางวิชาการ ดังภาพที่ 6

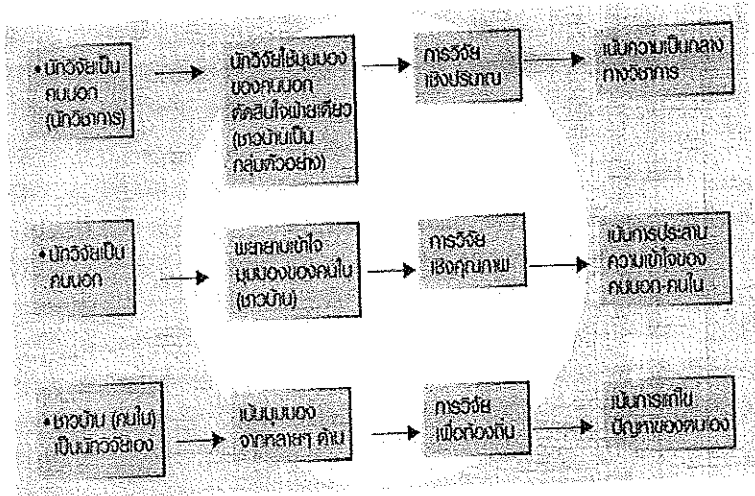
แผนภาพที่ 6 ลำดับขั้นเป้าหมายของงานวิชาการและ CBR

ที่มา : คุณลักษณะ&วิธีวิทยา. สกว, หน้า 25

จะเห็นว่าเป้าหมายสูงสุดของงานวิจัยวิชาการจะปรากฏอยู่ในรูปแบบของเอกสารผลงานวิจัย (Explicit Knowledge) แต่ทว่าความรู้ที่เกิดจากงานวิจัยแบบ CBR จะฝังอยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge)

2. คนทำวิจัยคือชาวบ้าน

2.1 พัฒนาการของนักวิจัย หากทบทวนพัฒนาการของงานวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นมาจนถึงงานวิจัยแบบ CBR ถ้ามองที่ตัวนักวิจัย จะพบเส้นทางการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

แผนภาพที่ 7 เส้นทางการเปลี่ยนแปลง “คนทำวิจัย”

ที่มา : คุณลักษณะ&วิถีวิทยา. สกว, หน้า 26

2.2 เมื่อชาวบ้านมาเป็นนักวิจัย

จุดเปลี่ยนที่พลิกผันที่สำคัญที่สุดของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ก็คือ การเปลี่ยนบทบาท

ของชาวบ้าน (Role Shifting) ในกระบวนการวิจัยที่เคยเป็นตัวประกอบ/กลุ่มตัวอย่าง มาเป็น “พระเอก-นางเอก/นักวิจัย” กระบวนการผลิตขั้นนี้แม้ว่าจะพุดง่ายในระดับวางนโยบาย แต่ในการแปลงนโยบายลงมาเป็นภาคปฏิบัติการนั้นจะพบความยากลำบากอย่างมากมาย อุปสรรคเกิดมาจาก 2 ด้าน คือด้านความเข้มงวดของกระบวนการวิจัยแบบวิชาการ อีกด้านหนึ่งมาจากตัวชาวบ้านเอง ทั้งอุปสรรคในระดับความคิดของชาวบ้านที่เรียกว่า “กำแพงแก้วที่มองไม่เห็น” (Invisible Glass Ceiling) เช่นคิดว่าการวิจัยเป็นเรื่องยาก ทำไปแล้วจะได้ประโยชน์อย่างไร รวมทั้งอุปสรรคด้านวิถีชีวิตเป็นจริงของชาวบ้านซึ่งต้องคั่นรันทำมาหากินไม่สามารถแบ่งเวลา มาทำวิจัยได้ นอกจากนี้ยังมีอุปสรรคในเชิงวิชาการเกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ เช่นถ้าชาวบ้านเปรียบเสมือนปลา จะทำการวิจัยน้ำ เกิดคำถามเชิงวิชาการว่า แล้วปลาจะมองเห็นน้ำได้หรือหรือนักวิจัยชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรไปเก็บข้อมูลจากเพื่อนเกษตรกรด้วยกัน ก็จะถูกถามว่า ทำไร่นามาเหมือนกันทำไมต้องมาสัมภาษณ์กัน จึงมีวิธีการแก้ไขปัญหาอุปสรรคต่างๆ ที่กล่าวมาด้วยการจัดเวทีเสวนา มีการออกแบบ โครงสร้างหน่วยงานวิจัยและสร้างกลไกใหม่

3. เน้นการติดตั้งปัญญา/วิธีคิดของนักวิจัย

ตามคำขวัญของ CBR ที่ว่า การวิจัย CBR เป็นกระบวนการติดตั้งปัญญา/ยกระดับวิธีคิดให้แก่ชาวบ้านที่เข้ามาร่วมงานวิจัย คำว่า “ติดตั้ง” ซึ่งมีความหมายแตกต่างกันกับคำว่า

“ถ่ายทอด” การถ่ายทอดคือการส่งผ่านจากเครื่องส่งไปยังเครื่องรับ โดยเครื่องรับไม่ต้องทำอะไร แต่การติดตั้งทางฝ่ายเครื่องรับจะต้องมีส่วนร่วมและActive การติดตั้ง “วิธีคิด/ปัญญา” จึงต้องการการมีส่วนร่วมอย่าง Active ของชาวบ้านนักวิจัย ซึ่งมีหลายขั้นตอน แต่ละขั้นตอนมีการกำหนดกิจกรรมที่แตกต่างกัน ในการติดตั้งปัญญา/วิธีคิด ชาวบ้านไม่จำเป็นต้องรู้เรื่องการวิจัยเหมือนการวิจัยวิชาการ แต่หลังจากทำวิจัยเสร็จชาวบ้านนักวิจัยจะเข้าใจว่า “แก่นแท้ของงานวิจัยคืออะไร”

4. การออกแบบแบบ โครงสร้างและกลไกเพื่อการหนุนช่วย

นอกจากจะปลดล็อคเรื่อง คุณสมบัติเบื้องต้นของนักวิจัย อีกด้านหนึ่งต้องมีการสร้างและออกแบบ โครงสร้างและกลไกใหม่ ๆ เพื่อช่วยการขยายโอกาสทางการวิจัยให้บรรลุเป้าหมาย ด้วยเหตุนี้ สกว. จะมีสถานะเป็นองค์กรสนับสนุนเงินเช่นเดียวกันกับแหล่งสนับสนุนงานวิจัยทั่วไป ซึ่งกระบวนการของ สกว. นั้นจะมีลักษณะเป็นแบบทวิลักษณ์ (Duality) ในการทำงานนั้นมีกรอบไว้ชัดเจน แต่ในเวลาเดียวกันก็มี “ความยืดหยุ่น” (Flexibility) เมื่อลงมือปฏิบัติ ซึ่งลักษณะทวิลักษณ์เป็นตัวแปรสำคัญที่อธิบายความสำเร็จของ CBR

5. คุณค่าสำคัญของงานวิจัย CBR

กระบวนการกระจายความรู้ในการปรับ โครงสร้างนั้นในระยะแรกมักจะอยู่ในรูปแบบของการถ่ายทอดความรู้ (Knowledge Transmission) เป็นส่วนใหญ่ เช่นการฝึกอบรม ส่วน CBR นี้ ถือว่าขบวนการกระจายความรู้/ปัญญาระลอกที่สองที่อยู่ในระดับ การยกระดับ/ติดตั้งวิธีคิดแบบวิจัย คือการติดตั้งเครื่องมือแสวงหาความรู้ให้ชาวบ้านแล้ว ไม่จำเป็นต้องคอยไปเติมอีก ดังนั้นนักวิจัยชาวบ้านให้ข้อสรุปของงานวิจัย CBR ว่าไม่ใช่การให้ปลาเป็นตัว ๆ แก่ชาวบ้าน แต่เป็นการให้ เบ็ดตกปลา หรือให้ความรู้เรื่องวิธีทำเบ็ด

6. CBR มีลักษณะเป็นสหวิทยาการ/บูรณาการสูง

ปัจจุบันเริ่มมีการวิจัยเป็นชุด โครงการที่รวบรวมเอานักวิชาการจากหลาย ๆ สาขา มาทำงานร่วมกัน CBR นอกจากจะมีมิติของการบูรณาการระหว่างสาขาวิชาการแล้ว ยังมีการบูรณาการระหว่าง ภูมิปัญญา/ชุดความรู้เดิมของชุมชน กับภูมิปัญญา/ชุดความรู้แบบสมัยใหม่ และอีกมิติหนึ่งของ CBR การมองเห็นความเกี่ยว โยงสัมพันธ์กันระหว่างปรากฏการณ์ระดับจุลภาคกับ โครงสร้างมหภาค

7. การใช้กระบวนการแบบ KM เป็นฐาน

งานวิจัยแบบวิชาการจะมีขั้นตอนทำบังคับคือ การอ่านทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

มาก่อนเป็นการสร้างฐานความรู้ของนักวิจัย ซึ่งไม่สอดคล้องกับวิธีการแสวงหาความรู้ของชาวบ้าน ดังนั้น CBR จึงได้นำ “วิธีการแสวงหาความรู้แบบ Knowledge Management – KM มา ทบทวนแทนการอ่านทบทวนวรรณกรรม ในขั้นตอนการจัดกิจกรรมของงานวิจัย จึงมักพบรูปแบบการจัดเวทีเสวนาแลกเปลี่ยนระหว่างผู้มีประสบการณ์ การดูงานกรณีสำเร็จ (Best Practice) การเชิญผู้มีประสบการณ์มาเป็นวิทยากร

8. CBR เป็นงานวิจัยที่เน้นการใช้ประโยชน์ได้จริง

จากคำขวัญที่ว่า “สร้างสรรค์ปัญญา เพื่อพัฒนาท้องถิ่น” จะเห็นว่างานวิจัยนั้นเริ่มต้นจากปัญหาในชีวิตของชาวบ้านนักวิจัย ดังนั้นหลังจากผ่านขั้นตอนการพัฒนาโจทย์ การสร้างเครื่องมือ การเก็บข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูล CBR ถือว่านักวิจัยพึงมาถึงครึ่งทาง ขั้นตอนที่ดีถือว่าเป็นท่าบังคับของ CBR คือ จะต้องก้าวเดินต่อไป คือต้องมีข้อเสนอแนะที่ถูกนำไปทดลองปฏิบัติและติดตามผลจนถึงจุดหมายปลายทาง ด้วยเหตุนี้ CBR จึงถือว่าเป็น Action Research ที่มีลักษณะพิเศษคือเจ้าของปัญหาเป็นคนลงมือแก้ไขปัญหาเอง

9. CBR ต้องมีคุณสมบัติเป็น R&D หรือ D&R

เนื่องจาก CBR มาจากงานพัฒนาอยู่ส่วนหนึ่ง CBR จึงมีลักษณะเป็น Research and Development หรือ Development and Research แล้วแต่นักศึกษาคิดส่วนว่าจะเป็นการวิจัยหรือการพัฒนามากกว่ากัน

10. การสร้างความเข้าใจร่วมกัน

CBR จะมีกิจกรรมที่เน้นการสร้างความเข้าใจร่วมกัน/สัมมาทวิ สำหรับทุกคนทุกกลุ่มที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการวิจัย รูปแบบที่เห็นได้ชัดที่สุดคือ การคืนข้อมูลให้ชุมชน หลังจากที่เก็บข้อมูลมาแล้วหรือมีการวิเคราะห์ร่วมกันกับชุมชน หรือชุมชนตรวจสอบ/แสดงความคิดเห็นต่อการวิเคราะห์ การสร้างความเข้าใจร่วมกันตลอดเส้นทางของการวิจัยนี้ ก่อให้เกิดผลอันดีหลายประการตามมา เริ่มตั้งแต่สามารถประคองกิจกรรมให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ได้เนื่องจากมีความเข้าใจร่วมกัน และยังเป็นวัคซีนป้องกันโรคแปลกแยกของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องจากการวิจัย

วิธีวิทยาของ CBR (กลางน้ำ)

จากคุณลักษณะ 10 ประการของ CBR ซึ่งเปรียบเสมือนต้นน้ำ เมื่อสายน้ำไหลมาถึงบริเวณกลางน้ำ อันหมายถึง “วิธีวิทยา” ของ CBR ซึ่งมีขั้นตอนหลัก ๆ ดังแสดงในแผนภาพที่ 8

3. ตัวแปรที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับขั้นตอนการวิจัยเหล่านี้อาจจะมีตั้งแต่ประเภทของการวิจัย ประเด็นการวิจัย หรือสาขาของงานวิจัย

4. ฐานคิด/วิธีคิดที่กำกับวิธีการ หากวิธีการวิจัยนั้นเป็นปรากฏการณ์ที่เรามองเห็นได้ วิธีการนั้นก็就会被กำกับจากวิธีคิด/ฐานคิด ที่อยู่เบื้องหลัง ฐานคิดหรือวิธีคิดดังกล่าวจะเป็นตัวกำหนดทิศทางการดำเนินการในแต่ละขั้นตอนในรูปแบบไหน อย่างไร ซึ่งจะปรากฏในหลักการทางานวิจัยของ CBR มีหลักสำคัญอยู่ 4 ประการดังนี้

- 4.1 โจทย์ต้องมาจากความต้องการของชุมชน
- 4.2 อาศัยหลักการมีส่วนร่วม
- 4.3 การคิดกิจกรรมต้องอยู่บนฐานข้อมูล
- 4.4 หลักความสัมพันธ์ระหว่าง “การคิด” กับ “การลงมือทำ”

วิธีวิทยาทั้ง 7 ขั้นตอนของ CBR

ขั้นตอนที่ 1 การแสวงหาตัวนักวิจัย มีคำถามว่าใครเป็นนักวิจัยได้บ้างคำตอบคือชาวบ้านทุกคนสามารถเป็นนักวิจัยได้ทั้งสิ้น โดยต้องต้องมีคุณสมบัติ 3 ประการ คือ ต้องมีจิตสาธารณะ มีความสนใจใคร่รู้อยากเรียน และต้องมีความเพียรอดทน ซึ่งการวิจัย CBR จะสำเร็จได้นั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 2 มิติที่สำคัญคือ ความเข้าใจร่วมกันของทีมวิจัย (Shared Understanding) และความสัมพันธ์อันดีระหว่างทีมวิจัย (Good Relationship)

ขั้นตอนที่ 2 การพัฒนาโจทย์การวิจัย/พัฒนาโครงการวิจัย ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญว่างานวิจัยจะดำเนิน ได้หรือไม่ ซึ่งประกอบด้วย 3 มิติ คือ เป้าหมาย/เนื้อหาของขั้นตอนที่ 2 รูปแบบที่ใช้ และหลักการที่กำกับ งานวิจัย CBR จัดว่าเป็นงานวิจัยแบบ PAR ซึ่งมีข้อแตกต่างกันที่มีการสร้างความเข้าใจร่วมกันที่มีขอบเขตกว้างกว่าและเน้นย้ำตลอดเส้นทาง

ขั้นตอนที่ 3 การออกแบบวิจัย

ขั้นตอนที่ 4 การสร้างความเข้าใจร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 5 การจัดการข้อมูล

ขั้นตอนที่ 6 การใช้ประโยชน์จากข้อมูล ความรู้จากงานวิจัย CBR เปรียบเสมือนกับกำไ้มือในกำมือ คือสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ซึ่งมีข้อแตกต่างจากงานวิจัยวิชาการซึ่งมักจะนอนนิ่งอยู่ในเอกสารรายงานวิจัย ซึ่ง CBR ได้ออกแบบให้มีการประสาน “พลังปัญญา” กับ “พลังทางสังคม” ซึ่งอยู่ในขั้นตอนนี้ สิ่งที่เป็นประโยชน์จากข้อมูลมีดังนี้

1. นำไปเป็นแนวทางแก้ไขปัญหาในพื้นที่/องค์กร
1. นำไปคืนข้อมูลให้ชุมชน

2. การนำเข้าไปเป็นหลักสูตรท้องถิ่นในโรงเรียน
3. การนำไปขยายผลสู่กลุ่มอื่น ๆ พื้นที่อื่น ๆ
4. เป็นเนื้อหาสำหรับการสร้างกลไกการจัดการของชุมชน
5. เข้าสู่ระดับนโยบายท้องถิ่น

ขั้นตอนที่ 7 การถอด/สรุปบทเรียน ขั้นตอนนี้ถือว่าเป็น นวัตกรรมของวิถีวิทยาของงานวิจัย CBR ซึ่งเป็นขั้นตอนที่พัฒนา ปัญญา/วิธีคิดของคน ซึ่งเป็นวิธีการแสวงหาความรู้แนว “การจัดการความรู้” ที่ถือว่าความรู้ที่แท้จริงของคนนั้นเกิดมาจากการลงมือปฏิบัติ

แนวคิดทฤษฎีที่ใช้ในการออกแบบนวัตกรรม

งานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นนั้นมีความสำคัญและมีความจำเป็นในสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นงานวิจัยที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของผู้วิจัยและคนในท้องถิ่น ดังนั้นการออกแบบงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นจึงต้องศึกษาแนวคิดหลักหรือทฤษฎีที่เน้นกระบวนการทางสังคม ซึ่งถือว่าเป็นเครื่องมือที่จะนำไปสู่การออกแบบนวัตกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ซึ่งผู้วิจัยได้วางกรอบในการออกแบบนวัตกรรมตามแนวคิดและทฤษฎีดังต่อไปนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีนวัตกรรม

สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ(2553 : 183) ได้กล่าวถึงนวัตกรรม ไว้ดังนี้

ความหมายนวัตกรรม

นวัตกรรมหมายถึง สิ่งใหม่ที่เกิดจากการใช้ความรู้และความคิดสร้างสรรค์สิ่งที่มีประโยชน์ต่อเศรษฐกิจและสังคม

นวัตกรรมเป็นกรอบแนวคิดที่กว้าง มีความหมายครอบคลุมในเรื่องของกระบวนการแก้ไขปัญหา (Problem-solving Process) ที่เกิดขึ้นภายในองค์กร หรือกระบวนการปฏิสัมพันธ์ (Interactive Process) ระหว่างองค์กรกับหน่วยงานอื่นๆ โดยรูปแบบความสัมพันธ์อาจเป็นลักษณะทางการหรือไม่เป็นทางการผ่านเครือข่ายความร่วมมือเชิงพาณิชย์ หรือเป็นกระบวนการเรียนรู้แบบแปรผัน (Diversified Learning Process) เช่น การเรียนรู้โดยการใช้ (Learning by Using) การเรียนรู้โดยลงมือกระทำ (Learning by Doing) การเรียนรู้โดยการแลกเปลี่ยน (Learning by Sharing) โดยลักษณะการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ อาจเป็นความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวบุคคล (Tacit Knowledge) และความรู้ที่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร (Codified Knowledge)

คำว่านวัตกรรม มีการให้คำนิยามคำจำกัดความที่แตกต่างกันไปในแต่ละประเทศ นวัตกรรมตามนิยามของคณะกรรมการยุโรป (Europe Commission) คือ การสร้างสินค้าและบริการใหม่ กระบวนการผลิตใหม่ การบริหารจัดการ การจัดองค์กรรูปแบบใหม่ รวมทั้งทักษะฝีมือแรงงานใหม่และเงื่อนไขในการทำงานใหม่ ความหมายของนวัตกรรม ยังครอบคลุมถึงเทคโนโลยีและการปรับเปลี่ยนวิถีคิด เพื่อหาข้อสรุปหรือทางแก้ไขเชิงสร้างสรรค์ภายในบริษัท ให้สามารถปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง สอดคล้องกับความต้องการของตลาดได้อย่างเป็นระบบ อย่างไรก็ตามการจัดการนวัตกรรมไม่มีสูตรสำเร็จ

แนวคิดเรื่องนวัตกรรมมีวิวัฒนาการมาเป็นระยะเวลายาวนานและมีการให้คำนิยาม นวัตกรรม หรือ Innovation ไว้หลากหลาย อาทิ

Peter Drucker นิยาม นวัตกรรม ในมุมมองของผู้ประกอบการว่าเป็นเครื่องมือเฉพาะสำหรับผู้ประกอบการในการแสวงหาผลประโยชน์และ โอกาสจากการเปลี่ยนแปลงต่างๆ เพื่อสร้างธุรกิจและบริการที่แตกต่างจากคู่แข่ง

Hughers ให้ความหมายนวัตกรรมว่า เป็นการนำเอาวิธีการใหม่ๆ มาใช้หลังจากที่ได้ผ่านการทดลองหรือการพัฒนาเป็นลำดับ โดยเริ่มตั้งแต่การคิดค้นและพัฒนา ซึ่งอาจมีการทดลองปฏิบัติก่อนแล้วจึงนำไปปฏิบัติจริง ซึ่งแตกต่างไปจากวิธีเดิมที่เคยปฏิบัติมา

Rogers กล่าวว่าคำว่า นวัตกรรม หมายถึง ความคิด การปฏิบัติ หรือเป็นสิ่งใหม่

Betje นิยาม นวัตกรรม ว่าหมายถึง สิ่งใหม่ที่ถูกนำมาใช้ในธุรกิจการผลิต การจำหน่าย รวมถึงการบริโภคสินค้าและบริการต่างๆ

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ระบุว่า นวัตกรรม เป็นคำนามหมายถึง สิ่งที่ทำขึ้นใหม่หรือแปลกจากเดิม ซึ่งอาจจะเป็นความคิด วิธีการ หรืออุปกรณ์

สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ ให้คำจำกัดความ นวัตกรรม คือสิ่งใหม่ที่เกิดจากการใช้ความรู้และความคิดสร้างสรรค์ที่มีประโยชน์ต่อเศรษฐกิจและสังคม

จากที่กล่าวมา นวัตกรรมจะเกิดขึ้นได้ใน 2 ลักษณะคือเกิดจากบุคคล และกลุ่มบุคคล หรือองค์กร โดยอาศัยความคิด จิตนาการที่ฝังอยู่ในตัวบุคคลหรือองค์กร เพื่อให้บรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ จากแนวคิดดังกล่าวผู้วิจัยจึงได้นำไปออกแบบงานวิจัยนวัตกรรมเพื่อพัฒนาท้องถิ่นซึ่งจะกล่าวถึงความหมายต่อไปในบทสรุป

รูปแบบของนวัตกรรม

รูปแบบของนวัตกรรม (Forms of Innovation) สามารถจำแนกได้หลายรูปแบบ หากจำแนกรูปแบบของนวัตกรรมตามวัตถุประสงค์การนำไปใช้ สามารถแบ่งเป็น 3 รูปแบบ ได้แก่

นวัตกรรมผลิตภัณฑ์ (Product Innovation) นวัตกรรมในรูปแบบของสินค้าหรือผลิตภัณฑ์ โดยเฉพาะสินค้าอุปโภคบริโภค

นวัตกรรมบริการ (Service Innovation) นวัตกรรมบริการเป็นรูปแบบการใช้นวัตกรรมที่ไม่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน เช่น กรณีนวัตกรรมผลิตภัณฑ์ ทั้งนี้ นวัตกรรมบริการโดยส่วนใหญ่ มักจะอยู่ในรูปวิธีการใหม่ในการให้บริการลูกค้าหรือผู้บริโภค

นวัตกรรมกระบวนการ (Process Innovation) นวัตกรรมกระบวนการเป็นรูปแบบการใช้นวัตกรรมที่ไม่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน เพราะเป็นการปรับเปลี่ยนแนวทางการกระบวนการหรือวิธีการในรูปแบบที่แตกต่าง ไปจากเดิม

ประเภทของนวัตกรรม

ประเภทของนวัตกรรม แบ่งเป็น 4 ประเภทตามระดับความใหม่ขององค์ประกอบ (Component) หรือระบบ (System) ที่เกี่ยวข้อง

Incremental Innovation เป็นการปรับปรุงสิ่งที่มีอยู่แล้วให้มีคุณภาพดีขึ้นหรือปรับปรุงให้เกิดประสิทธิภาพสูงขึ้น โดยการพัฒนาองค์ประกอบของสิ่งๆ นั้น อย่่างไรก็ตาม การพัฒนาองค์ประกอบดังกล่าว เป็นเพียงแค่การปรับปรุงองค์ประกอบเท่านั้น

Modular Innovation เป็นการนำองค์ประกอบใหม่มาใช้ โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงระบบการทำงาน โดยรวมที่ใช้อยู่เดิม

Architectural Innovation เป็นการปรับปรุงหรือนำระบบการทำงานรูปแบบใหม่เข้ามาใช้ โดยอาจเป็นการปรับองค์ประกอบต่างๆ ให้ดีขึ้น หรืออาจคงรูปแบบการทำงานเป็นลักษณะเดิม

Radical Innovation เป็นการพัฒนาทั้งองค์ประกอบและระบบการทำงานใหม่ทั้งหมด กล่าวคือ ใช้องค์ประกอบใหม่ในระบบการทำงานที่ออกแบบขึ้นใหม่ซึ่งแตกต่างจากเดิมอย่างชัดเจน

ทฤษฎีและกระบวนการพัฒนานวัตกรรม ประกอบด้วย

ทฤษฎีการผลักดันด้วยเทคโนโลยี (Technology Push Theory) หรือนวัตกรรมมีกำเนิดจากวิทยาศาสตร์ อาจเรียกว่า ทฤษฎีวิสวกรรมของนวัตกรรม (Engineering Theory Innovation) นิยามกระบวนการพัฒนานวัตกรรมว่าเป็น โอกาสในการปรับปรุงสินค้า หรือกระบวนการผลิต ซึ่งเกิดขึ้นจากการประยุกต์ใช้งานวิจัย

อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดของของการผลักดันเทคโนโลยีคือ การที่ไม่สามารถนำทฤษฎีดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติได้จริง เนื่องจากงานวิจัยในห้องปฏิบัติการไม่อาจช่วยแก้ไขปัญหาในกระบวนการผลิตได้เสมอไป

ในทศวรรษที่ 1990 นักวิชาการกลุ่มหนึ่งได้สร้างทฤษฎีขึ้นมาใหม่อีกทฤษฎีหนึ่งคือ ระบบของนวัตกรรม (System of Innovation) เพื่ออธิบายการเชื่อมโยงเทคโนโลยี และกระบวนการจัดการนวัตกรรม นักวิชาการกลุ่มนี้ตั้งสมมติฐานว่า องค์กรนวัตกรรมจะเชื่อมโยงเข้ากับหน่วยงานต่างๆ หลากหลายผ่านเครือข่ายความร่วมมือในลักษณะต่างๆ และการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ทฤษฎีนี้เน้นความสำคัญของที่มาของข้อมูลดังกล่าวว่า มาจากภายนอกองค์กร คือมาจากลูกค้า

ทฤษฎีล่าสุดที่มีการกล่าวถึงคือ ทฤษฎีเครือข่ายความร่วมมือทางสังคม (Social Network Theory) ของการจัดการนวัตกรรม ซึ่งมีรากฐานทฤษฎีจากแนวคิดในอดีตที่กล่าวมาทั้งหมด โดยเห็นว่าแนวคิดที่ผ่านมาในอดีตนั้น มองนวัตกรรมว่าเป็นเรื่องของ การวิจัย หรือการปฏิบัติสัมพันธ์อย่างไม่เป็นทางการระหว่างบริษัทกับหน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญอื่นๆ ซึ่งเป็นการอธิบายที่ไม่ครอบคลุมเพียงพอ ทฤษฎีความร่วมมือเครือข่ายทางสังคมให้ความสำคัญกับความรู้นวัตกรรมในการพัฒนาวัตกรรมการ โดยเห็นว่านวัตกรรมขององค์กรเกิดจากการสังเคราะห์ความรู้ทางเทคนิค อย่างต่อเนื่อง การใช้เทคโนโลยีการสื่อสาร เพื่อให้กระบวนการแสวงหาความรู้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

ทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการพัฒนานวัตกรรม

ทฤษฎีการผลักดันด้วยเทคโนโลยี (Technology Push Model) เป็นรูปแบบการพัฒนาวัตกรรมการที่มีพื้นฐานอยู่บนงานวิจัยทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นหลัก กล่าวคือ การพัฒนานวัตกรรมเริ่มจากการพัฒนาเทคโนโลยีขึ้นมาก่อน จากนั้นจึงผลักดันให้เกิดเป็นนวัตกรรมเพื่อออกสู่ตลาดต่อไป สมมติฐานของเทคโนโลยีนี้ คือ การพัฒนาเทคโนโลยีก่อให้เกิดการสร้างนวัตกรรมตามมา

ทฤษฎีผลักดันจากตลาด (Demand Pull Model) เป็นทฤษฎีที่มีทิศทางตรงกันข้ามกับทฤษฎีการผลักดันด้วยเทคโนโลยี การพัฒนานวัตกรรมตามทฤษฎีการผลักดันจากตลาดนี้ จะเน้นไปที่การสรรสร้างนวัตกรรมที่ตอบสนองความต้องการตลาด โดยเฉพาะปัจจุบันที่ผู้บริโภคมีความรู้และมีความต้องการที่ซับซ้อนมากขึ้น ความต้องการของผู้บริโภคเหล่านี้จึงนับเป็นโจทย์สรรสร้างนวัตกรรม

ทฤษฎีเครือข่าย (Network Model) เป็นรูปแบบการพัฒนานวัตกรรมที่ให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์และการพึ่งพาทรัพยากรจากภายนอกองค์กร โดยมองหาแนวคิดใหม่ ๆ หรือเทคโนโลยีใหม่ๆ จากบริษัทนวัตกรรม แทนที่จะทำการค้นคว้าวิจัยและดำเนินการพัฒนานวัตกรรมเองทุกขั้นตอน

การค้นหานวัตกรรม เป็นขั้นตอนแรกสุดในการค้นหานวัตกรรม ได้แก่ การทำ Integrated Future Search เป็นการจำลองเหตุการณ์สมมติว่า ประเทศไทยหรือโลกจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรในอนาคต เช่น น้ำมันเชื้อเพลิงขาดแคลน จำนวนประชากรผู้สูงอายุเพิ่มมากขึ้น ฯลฯ จากนั้น จึงคิดหานวัตกรรมที่บริษัทจะสามารถพัฒนาเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ หรือรองรับความต้องการของผู้บริโภคในอนาคตที่เป็นไปได้

การเลือกสรรนวัตกรรมเชิงกลยุทธ์ การเลือกทำโครงการที่เหมาะสมกับธุรกิจหรือศักยภาพขององค์กร นับเป็นปัจจัยสำคัญในการทำนวัตกรรมให้ประสบความสำเร็จ โดยการพิจารณาเลือกโครงการนวัตกรรม 3 ประเด็นหลัก ได้แก่

1. ควรเลือกโครงการที่องค์กรสามารถทำได้จริง โดยพิจารณาทั้งศักยภาพด้านการลงทุน เทคโนโลยี และด้านการตลาด

2. การเลือกทำโครงการนวัตกรรมหนึ่ง หมายถึงการเสียโอกาสในการทำโครงการอื่นๆ

3. หลังจากทำโครงการนวัตกรรมไประยะหนึ่งแล้ว ควรประเมินองค์กรว่ายังประสงค์ทำโครงการนั้นต่อไปหรือไม่

กระบวนการจัดการนวัตกรรมนี้มีแนวคิดพื้นฐานมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ (Interactive System) หรือการมีเครือข่ายความร่วมมือ (Clustering System) ระหว่างบุคคลและสถาบันที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากการปฏิสัมพันธ์เป็นตัวเชื่อมให้เกิดการเรียนรู้ ส่งต่อและแพร่ขยายความรู้ ความคิด แบ่งปันประสบการณ์ เพื่อแก้ปัญหา และเพื่อผลักดันให้เกิดการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม สถาบันที่เกี่ยวข้อง

นวัตกรรมเชิงยุทธศาสตร์ (Strategic Innovation)

นวัตกรรม หมายถึง สิ่งใหม่ที่เกิดจากการใช้ความรู้และความคิดสร้างสรรค์สิ่งที่มีประโยชน์ต่อเศรษฐกิจและสังคม อย่างไรก็ตาม นวัตกรรมมิได้มีความหมายเฉพาะการนำเทคโนโลยีทันสมัยมาใช้เท่านั้น หากแต่ยังรวมถึงการปรับเปลี่ยนวิธีคิดเพื่อหาข้อสรุปหรือแนวทางแก้ไขเชิงสร้างสรรค์ ซึ่งนวัตกรรมถือเป็นกลยุทธ์ที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จของธุรกิจอย่างยิ่ง ซึ่งแนวคิดในระยะเริ่มต้นเกิดขึ้นจากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Technology

Push) ในราวปี ค.ศ. 1960 และพัฒนาไปสู่แนวคิดการเกิดขึ้นของนวัตกรรมจากความต้องการของตลาด (Market Pull) ในราวปี ค.ศ. 1970 และล่าสุดการเกิดขึ้นของนวัตกรรมจากเครือข่ายความร่วมมือทางสังคม (System Integration and Networking Model) นับแต่ปี ค.ศ. 2000 เป็นต้นมา ซึ่งแนวคิดล่าสุดนี้เป็นมุมมองของการขับเคลื่อนเศรษฐกิจด้วยความรู้ โดยอาศัยปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์กร สถาบัน และหน่วยงานต่างๆ ที่มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริม นวัตกรรม

กลยุทธ์การบริหารนวัตกรรมมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับกระบวนการและขั้นตอนการดำเนินงานกิจกรรมต่างๆ ขององค์กร โดยองค์ประกอบของการบริหารจัดการนวัตกรรม ประกอบด้วย

1. บุคลากรนวัตกรรม (Innovative People) โดยการพัฒนาบุคลากรขององค์กรให้มีภาวะผู้นำ (Innovation Leader) ฝึกทักษะความรู้ในการปฏิบัติเพื่อให้มีประสบการณ์หลากหลาย เป็นผู้นำที่มีความคิดสร้างสรรค์ (Creative Leadership) รวมถึงการทำงานเป็นทีม

2. กลยุทธ์นวัตกรรม (Innovation Strategy) การปรับเปลี่ยนรูปแบบการบริหารจัดการ นวัตกรรมเชิงเส้นตรง (Linear) ไปสู่การสร้างสรรค์นวัตกรรมเชิงระบบ การกำหนดแนวคิด วิสัยทัศน์ที่มองการเปลี่ยนแปลงว่าเป็น โอกาส และมีการปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตเพื่อ พัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ

3. องค์กรนวัตกรรม (Innovative Organization) การสร้างวัฒนธรรมองค์กรเพื่อให้ บุคลากรทุกระดับมีการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา

4. กระบวนการนวัตกรรม (Innovation Process) กระบวนการสรรสร้างนวัตกรรมที่ เกิดประสิทธิภาพสูงสุดและเป็นต้นแบบ (Best Practice) สำหรับประเทศต่างๆ คือ กระบวนการพัฒนานวัตกรรมของธุรกิจเทคโนโลยีที่เกิดขึ้น

2 ทฤษฎีเกี่ยวกับปรากฏการณ์วิทยาเชิงสังคม

ปรัชญาคือ กิจกรรมในการแสวงหาความจริง ตามรากศัพท์กรีกเดิมคือ ความรัก (Philos) และความรู้ (Sophia) หรือความรัก (แบบเป็นมิตร) ในความรู้ เมื่อกิจกรรมทางปรัชญา คือ การแสวงหาความจริง ย่อมสามารถถามต่อไป ได้ว่าความจริงที่ปรัชญาค้นหาคือ ความจริงแบบใด หากมองย้อนกลับไปที่ปรัชญากรีก หรือปรัชญายุคกลาง เราจะพบว่าความจริงที่ ปรัชญาค้นหาคือ ความจริงแบบองค์รวม หรือเป็นความรู้แบบองค์รวม (Knowledge of The Whole) การกล่าวเช่นนี้เท่ากับเป็นการบอกว่า ความจริงที่เราสามารถหาได้ด้วยประสบการณ์ยังไม่สามารถเป็นความจริงแบบองค์รวมได้ กิจกรรมการหาความจริงของปรัชญายุคโบราณ

พยายามไปให้พ้นขอบเขตของประสาทสัมผัสเพื่อเข้าถึงความจริงสูงสุด เช่น ความจริงที่มีลักษณะเป็นสากล (Universality) เป็นวัตถุวิสัย (Objectivity) หรือแม้แต่เป็นอูตรภาวะ (Transcendence) ทำให้ปรัชญาเริ่มต้นค้นหาความจริงในเชิงอภิปรัชญาก่อนที่จะไปสู่การถกเถียงเรื่องอื่นๆ ต่อไป

ปรากฏการณ์วิทยาพยายามค้นหาความจริง แต่ความจริงที่ปรากฏการณ์วิทยาแสวงหา นั้นอยู่ใน “โลกที่ปรากฏต่อหน้า” (Immanence) หาได้ก้าวพ้นผ่านประสบการณ์ ไปสู่โลกของแบบ หรือแม้แต่พระเจ้า อันเป็นความจริงสูงสุดที่รองรับยืนยัน โลกปรากฏแต่อย่างใดไม่ ดังชื่อของปรัชญาได้ระบุไว้ว่า จุดยืนในการหาความจริงวางอยู่บนฐานที่เรียกว่า “ประสบการณ์” ในความหมายที่กว้างที่สุด ในแง่นี้ ปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenology) คือ สำนักทางปรัชญาที่เน้นการหาความจริงในปรากฏการณ์ (Phenomena)

พจนานุกรมเชิงสารานุกรมอย่าง Larousse อธิบายปรากฏการณ์วิทยาว่า เป็นวิธีการทางปรัชญาที่มีเป้าหมายเพื่อศึกษา โครงสร้างเชิงอูตรระของสำนึก และสาระของสัจ โดยการย้อนกลับไปข้อมูลที่มืออยู่ในสำนึก แม้ว่าสารานุกรมนี้จะมีใช้สารานุกรมทางปรัชญา แต่หากเราถือว่าสารานุกรมฉบับนี้เป็นประตูบานแรกสำหรับผู้ไม่รู้จักปรัชญา เราก็ยังสามารถกล่าวต่อไปได้ว่าการเข้าใจความพยายามทางปรัชญาของปรากฏการณ์วิทยา ย่อมต้องอยู่ในเครือข่ายของการศึกษาเรื่องสำนึกเป็นแกนกลาง

ในที่นี้จะเสนอว่า โดยหลักแล้วความพยายามของปรากฏการณ์วิทยาคืออะไรในกระแสปรัชญาตะวันตก โจทย์หลักคือการหาธรรมชาติของสำนึก อันเป็นโจทย์ที่งอกเงยมาจากบริบททางปรัชญาในสมัยนั้น การศึกษาปรากฏการณ์วิทยา ในรูปแบบนี้จะทำให้เราเข้าใจปรัชญาอย่างต่อเนื่องและมีนัยยะสำคัญ กล่าวคือ การทำปรัชญามีใช้เพียงการหาความคล่องของทางเหตุผล หรือแม้แต่การหาความสมเหตุสมผลภายในคำอธิบายเชิงเนื้อหา หากแต่ความพยายามทางปรัชญาหนึ่งๆ ต้องถูกอธิบายด้วยบริบท การอธิบายความคิดหนึ่ง โดยไม่ละเลยบริบททำให้เราเข้าใจต่อไปได้ว่า ที่มาที่ไปของความคล่องของทางเหตุผลและเนื้อหาของนักปรัชญาคนหนึ่งๆ มีที่มาที่ไปอย่างไร ไม่อาจนิยามได้อย่างแน่ชัดว่า ปรากฏการณ์วิทยาคืออะไร เพราะนักปรัชญาในสายความคิดนี้มีวิธีการมองและวิธีการเข้าหาปัญหาแตกต่างกัน แต่สามารถเข้าใจจุดร่วมที่นักปรัชญาแต่ละท่านมีส่วนร่วมกันได้ จุดร่วมนี้คือการมองว่า ปรากฏการณ์วิทยาคือการศึกษานำจากแง่มุมของมนุษย์ในฐานะประธานบุรุษที่หนึ่ง

การศึกษานำในแบบนี้เป็นเป้าหมายในการศึกษาของปรากฏการณ์วิทยา กระนั้นก็ตามการกระทำดังกล่าวมิใช่การศึกษาแบบจิตวิทยา เนื่องจากปรากฏการณ์วิทยาไม่มุ่งศึกษา

สำนึกจากมนุษย์แบบมนุษย์ที่หนึ่งไม่ใช่มนุษย์ที่สาม กล่าวคือ วิทยาศาสตร์ธรรมชาติอย่างจิตวิทยาศึกษาธรรมชาติของจิตที่เป็น “สากล” “เป็นกลาง” โดยกลุ่มเอาตัวอย่างในเชิงประจักษ์ แล้วเริ่มต้นกระบวนการศึกษาจากตัวอย่างเชิงประจักษ์นั้น เมื่อได้คำอธิบายที่เป็นกลางแล้วจึงสามารถอธิบายจิตมนุษย์จากคำอธิบายนั้น ในแง่คำอธิบายที่เป็นกลางนี้คือคำอธิบายที่มาจาก “มนุษย์ที่สาม” ที่ไม่มีอยู่จริง ไม่ใช่ประสบการณ์ในความหมายที่กว้างที่ได้มาจากประสบการณ์มนุษย์ที่หนึ่ง ที่รวมเอาจินตนาการและอารมณ์เป็นส่วนหนึ่งด้วย

การศึกษาสำนึกนี้มีเงื่อนไขที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ ต้องเข้าใจว่าสำนึกไม่อาจศึกษาได้ทีเดียว กล่าวคือ ต้องศึกษาสำนึกในฐานะที่สำนึกต้องพุ่งไปสู่อะไรบางอย่าง ดังที่ฮูสเซิร์ลกล่าวไว้ว่า การสำนึกคือ การสำนึกถึงอะไรบางอย่าง เรียกกระบวนการที่สำนึกพุ่งไปสู่อะไรบางอย่างนี้ว่า “การพุ่งไปของเจตสำนึก” (Intentionality) และเรียกวัตถุหรือสิ่งที่เรานึกว่า “วัตถุของการพุ่งไปของเจตสำนึก” (Intentional object)

โดยสรุป แม้ว่าจะไม่สามารถนิยามได้อย่างแน่ชัดว่าปรากฏการณ์คืออะไร แต่เราสามารถเข้าใจปรากฏการณ์วิทยาผ่านความพยายามทางปรัชญาของปรัชญากระแสนี้ กล่าวคือปรากฏการณ์วิทยามุ่งเน้นศึกษา “ประสบการณ์” ของมนุษย์ในฐานะประธานมนุษย์ที่หนึ่งที่มีความรวมจินตนาการ ความฝัน อารมณ์ ความรู้สึกร่วม ไว้กับความหมายของประสบการณ์ด้วยการศึกษาดังกล่าว มุ่งเน้นไปที่สำนึกของมนุษย์ และการพุ่งไปของเจตสำนึก คือ จุดยืนของปรากฏการณ์วิทยา

ปรากฏการณ์กับสำนึกในฐานะจุดเริ่มต้นของปรัชญาปรากฏการณ์วิทยา
คำว่าปรากฏการณ์เริ่มปรากฏครั้งแรกจากข้อคิดของนักปรัชญาคริสตอฟ ฟรีดริค โอททิงเงอร์ (Christoph Friedrich Oetinger, 1702-1782) ผู้ให้ความหมายคำว่า “ปรากฏการณ์” ว่าเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่างๆ ในโลกที่เราเห็นได้ ต่อมาในศตวรรษที่ 18 นักปรัชญาโจฮานน์ ไฮน์ริช แลมเบิร์ต (Johann Heinrich Lambert, 1728-1777) นิยามปรากฏการณ์ว่าเป็นการเคลื่อนย้ายความรู้มาสู่ประสบการณ์ นักปรัชญาหลังจากนั้นใช้คำๆ นี้ในความหมายที่แตกต่างออกไปไม่ว่าจะเป็น คานต์ (Kant, 1724-1804) เฮเกล (Hegel, 1770-1831) ฟิทซ์ (Fichte, 1762-1814) จนถึง เบรันทาโน (Brentano, 1838-1917) ผู้มีอิทธิพลอย่างสูงต่อผู้ก่อตั้งปรากฏการณ์วิทยาอย่าง เอ็ดมันด์ ฮูสเซิร์ล (Edmund Husserl, 1895-1938)

สิ่งที่เบรันทาโนได้มอบไว้ให้กับปรากฏการณ์วิทยาคือการแยกสิ่งที่เรียกว่า “จิตวิทยากำเนิด” (Genetic Psychology) ออกจาก “จิตวิทยาพรรณนา” (Descriptive Psychology) จิตวิทยากำเนิด เน้นการศึกษาที่มาของลักษณะทางจิตต่างๆ

เอ็ดมันด์ ฮุสเซอร์ล

ความพยายามทางปรัชญาของปรากฏการณ์วิทยา คือ การศึกษาโครงสร้างของสำนึก ความพยายามดังกล่าวต้องยอมรับด้วยว่า สำนึกเป็นสิ่งที่พุ่งไปสู่วัตถุบางอย่าง สิ่งที่น่าสนใจคือ วัตถุนั้นไม่จำเป็นต้องมีอยู่ “จริง” ในโลกปรากฏเสมอไป หากแต่วัตถุนั้นสามารถดำรงอยู่ในจินตนาการได้ แน่นอนจุดเริ่มต้นประการนี้เป็นของฮุสเซอร์ล และยังคงดำรงอยู่จนถึงนักปรากฏการณ์วิทยา รุ่นต่อมาด้วย เหตุใดจุดเริ่มต้นทางปรัชญาปรากฏการณ์วิทยาแบบฮุสเซอร์ล ต้องเริ่มที่สำนึก โดยอธิบายว่า “สำนึกต้องสำนึกถึงอะไรบางอย่าง”

การให้คำตอบกับคำถามดังกล่าวมิได้หลายวิธีดังเช่นวิธีของ โรเบิร์ต โซโคโลวสกี (Robert Sokolowski, 2000) ที่มองการเริ่มต้นเข้าใจสำนึกโดยกล่าวว่า การเริ่มต้นด้วยสำนึกคือ การเริ่มกระบวนการคิดเรื่องประสบการณ์มนุษย์เสียใหม่ เพราะในความคิดของฮ็อบส์ (Hobbes, 1558-1679) ล็อก (Locke, 1632-1704) หรือแม้แต่เดส์การ์ต (Descartes, 1596-1650) การเริ่มต้นโดยการอ้างว่า การสำนึกจะเป็นไปได้เมื่อย้อนกลับเข้ามาสู่เนื้อหาในจิตที่ได้รับการประทับจากโลกภายนอกเท่านั้น สำนึกในปรัชญายุคก่อนฮุสเซอร์ลไม่สามารถพุ่งไปสู่สิ่งใดๆ นอกตัวได้ กระนั้นก็ตาม ผู้เขียนเห็นว่าการอธิบายดังกล่าวมิได้ผิดพลาดแต่ประการใด แต่ละเลยความพยายามของฮุสเซอร์ลในบริบทอื่นอีก เช่น ฮุสเซอร์ลตระหนักถึงการคุกคามของศาสตร์ที่มีต่อปรัชญา เป็นต้น

เหตุที่ฮุสเซอร์ลต้องเริ่มต้นปรัชญาของตนด้วยการศึกษาสำนึกเป็นเพราะต้องการโต้แย้งกับ (1) วิทยาศาสตร์ธรรมชาติที่อ้างตนว่าเป็นปรัชญา (2) ปรัชญาประสบการณ์นิยมที่มองประสบการณ์ของมนุษย์ว่าเป็นรอยประทับจากโลกภายนอก และ (3) แนวคิดจิตวิทยาของเบรนท์ทาโนที่ไม่สามารถอธิบายตัวเอง โดยเชื่อมโยงกับโลกภายนอกได้ ความพยายามในการโต้แย้งกับวิทยาศาสตร์และปรัชญาอีกสองระบบคือ ความพยายามที่จะฟื้นฟูสิ่งที่เรียกว่า “โลกแห่งชีวิต” ให้กลับมาสู่การใคร่คำนึงทางปรัชญาอีกครั้งหนึ่ง

มาร์ติน ไฮเดกเกอร์

ปรากฏการณ์วิทยาสำหรับ มาร์ติน ไฮเดกเกอร์ (Martin Heidegger, 1889-1938) เริ่มต้นจากการถกเถียงกับความชอบธรรมในการเป็นปรัชญาของศาสตร์เช่นเดียวกันกับฮุสเซอร์ล แต่ไฮเดกเกอร์พิจารณาปัญหาเรื่องศาสตร์ต่างๆ ในแง่มุมที่ต่างออกไป กล่าวคือ ศาสตร์ต่างๆ นั้นมีฐานคติมาจากวิธีการเข้าใจอภิปรัชญาในบางลักษณะซึ่งไฮเดกเกอร์เรียกว่า “เทวภาพวิทยา” (Ontotheology) เทวภาพวิทยา คือ ความเชื่อมั่นในสิ่งๆ หนึ่งที่เป็นฐานให้กับอีกสิ่งหนึ่ง โดยตัวของมันเอง ไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใด ตัวอย่างเช่น การอธิบายโธ๊ะในบริบทของปรัชญากรีกอย่างเพลโต

จำต้องอธิบายผ่าน “แบบ” ของ ไ้ตะ “แบบ” ดังกล่าวไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใดนอกจากตัวของมันเอง และสามารถอธิบายตัวมันเองและสิ่งอื่นที่ไม่ใช่ตัวมันเองได้ (ในที่นี้คือ ไ้ตะในโลกแห่งความเป็นจริง) ในขณะที่ในปรัชญายุคกลาง การอธิบายไ้ตะสามารถอธิบายว่าเป็นสิ่งสร้างของสิ่งที่มีสมบูรณ์สูงสุดอย่าง “พระเจ้า” ในแง่การอธิบายโลกจำต้องอธิบายผ่านสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงอย่าง “แบบ” และพระเจ้า เป็นต้น นี่เองคือสิ่งที่ไฮเดกเกอร์เรียกว่า เทวภาพวิทยา

ข้อสังเกตของไฮเดกเกอร์เกี่ยวกับเทวภาพวิทยาคือ ลักษณะของการหาความจริงในทางอภิปรัชญา ไม่ว่าจะเป็นการแสวงหา “แบบ” ของเพลโตและอริสโตเติล พระเจ้าของเทววิทยา “จิต” (Spirit) ของเฮกเคิล ล้วนแต่วางอยู่บนฐานคติแบบเทวภาพวิทยาทั้งสิ้น

เมื่ออภิปรัชญาในปรัชญาตะวันตกวางรากฐานอยู่บนสิ่งที่ไฮเดกเกอร์เรียกว่าเทวภาพวิทยา คำถามต่อไปคือ การสำรวจว่าคำถามนี้แท้จริงแล้วมีธรรมชาติอย่างไร ไฮเดกเกอร์กล่าวว่า แท้จริงแล้วคำถามนี้คือการถามคำถามเรื่องสัจ (Being) และผู้ที่ถามคำถามนี้ย่อมต้องคาดหวังว่ามีคำตอบอยู่บ้าง ไม่นมากก็น้อย ที่สำคัญคำถามนี้เป็นของมนุษย์เท่านั้น จากข้อสังเกตดังกล่าว ไฮเดกเกอร์ได้ดึงความหมายของสัจให้มาอยู่ที่การมีอยู่ของมนุษย์ หรือที่ไฮเดกเกอร์เรียกว่า “คาไซน์” (Dasein) อันเป็นการอธิบายมนุษย์ที่ไม่แยกตัวเองออกจากโลกที่รายล้อมมนุษย์อยู่

เมื่อเชื่อมโยงกับเรื่องธรรมชาติของสำนึกเราจะพบว่าสิ่งที่ไฮเดกเกอร์เสนอคือ “การพุ่งไปของเจตสำนึกอย่างสมบูรณ์ มิใช่สิ่งใดนอกจากเป็นการพุ่งไปของเจตสำนึกภายใต้ลักษณะทางภววิทยาของชีวิตที่มีความเป็นจริง โอบอุ้ม การพุ่งไปของเจตสำนึกก็มีลักษณะของปรากฏการณ์อยู่ในเบื้องต้น...” (1985, p.17) เราจะพบว่าการสำนึกใดๆ ก็ตามย่อมต้องมีความเป็นจริง หรือ “โลก” โอบอุ้มอยู่ด้วย จึงจะเป็นการสำนึกที่สมบูรณ์แบบ ในแง่นี้ คาไซน์สามารถสำนึกได้โดยไม่แยกแยะตนเองออกจากโลก

ความพยายามดังกล่าวของไฮเดกเกอร์ ถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนทิศทางของการถามคำถามทางอภิปรัชญา กล่าวคือ ไฮเดกเกอร์ได้ “ปฏิวัติ” ประวัติปรัชญาตะวันตกด้วยวิถีคิดเรื่องภาวะของคาไซน์ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การคิดเรื่องความเป็นมนุษย์ ในงาน Letter on Humanism (1977) ไฮเดกเกอร์เสนอว่า ตั้งแต่อริสโตเติลเป็นต้นมาจนถึงนิตซ์เช่ ปรัชญาตะวันตกมักจะมองมนุษย์เป็นอะไรบางอย่าง เช่น เป็นสัตว์การเมือง เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล นาย ก เป็นอาจารย์ปรัชญา เป็นต้น การกล่าวเช่นนี้เท่ากับยอมรับว่า มนุษย์มีแก่นแกนความเป็นมนุษย์บางอย่างอยู่เสมอ แต่สิ่งที่ไฮเดกเกอร์ทำคือถามว่าคำว่า “เป็น” สำหรับมนุษย์หมายความว่าอะไร มนุษย์สามารถเป็นอะไรก็ได้ไม่เหมือน ไ้ตะหรือแมวที่เป็นอย่างนั้นอยู่ตลอด เพราะฉะนั้น “เป็น” สำหรับมนุษย์คือ

การทำให้ปรัชญามองภาวะของมนุษย์ไม่ใช่แก่นแกนของมนุษย์อีกต่อไป แต่มนุษย์เป็นมนุษย์ตรงที่มีภาวะปลายเปิดต่อการตีความเฉพาะที่หลากหลาย

ในแง่นี้จะพบว่า การเข้าใจมนุษย์ผ่านศาสตร์อาจเป็นการเข้าใจที่ผิดประเด็น เพราะในที่สุดแล้วมนุษย์ไม่อาจมีแก่นแกนที่ตายตัวได้ และนี่เองคือการดึงเอาปรากฏการณ์วิทย์มาสู่การมีอยู่ของมนุษย์เป็นครั้งแรก ไฮเดกเกอร์ได้เสนอต่อไปว่า การเข้าใจมนุษย์ในฐานะคาไซน์ ต้องยอมรับว่า คาไซน์ อยู่-ใน-โลก (Being-in-the-world การอธิบายดังกล่าวแสดงให้เห็นจุดยืนที่แตกต่างระหว่างไฮเดกเกอร์และปรัชญาสมัยใหม่ที่พยายามแยกโลกออกเป็นส่วนๆ เพื่อเป็นวัตถุในการศึกษา ไฮเดกเกอร์เพิ่มเติมอีกว่า การที่เราอยู่-ใน-โลกแสดงถึงการที่เราอยู่ร่วมกับผู้อื่น (Being-with-others)

คำอธิบายข้างต้นทำให้มนุษย์ต้องอยู่ในโลกแบบที่มีวัตถุรายล้อม และวัตถุเหล่านี้เป็นวัตถุที่พร้อมใช้ (Ready-to-hand) ไม่ใช่วัตถุที่ปรากฏต่อหน้าเราเฉยๆ ในแง่นี้เอง ที่เราสามารถสำนึกโลกในรูปแบบของการมีอยู่ได้ ดังนั้น โลกสำหรับมนุษย์จึงไม่แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาด กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ สามารถรับรู้โลกแบบที่เป็นผู้ตีความความสัมพันธ์ที่มีต่อโลกวัตถุภายนอก สิ่งที่สำคัญสำหรับไฮเดกเกอร์คือ ความสัมพันธ์เชิงบริบทที่เรามีต่อโลกที่ห้อมล้อมเราอยู่

ความไม่เที่ยงแท้ของมนุษย์เกิดขึ้นเพราะมนุษย์ทำในสิ่งที่คนอื่นในสังคมทำ เชื่อในสิ่งที่คนอื่นในสังคมเชื่อ ตัดสินเหมือนกับคนอื่นในสังคมตัดสิน ในแง่นี้ มนุษย์จมตัวเองอยู่ในชีวิตประจำวันและไม่ได้ระลึกถึงภาวะสัจของตนเองที่เป็นปลายเปิด ชีวิตของมนุษย์จึงไม่ “แท้จริง” เพราะไม่สามารถเลือกทำสิ่งที่ตนเองต้องการได้ ดังนั้น สิ่งที่มนุษย์ไม่ควรหลงลืมคือภาวะปลายเปิดของมนุษย์นั่นเอง

โดยสรุป พบว่าจุดเริ่มต้นของปรากฏการณ์วิทย์แบบไฮเดกเกอร์คือ การตั้งคำถามกับความชอบธรรมของศาสตร์ในการอธิบายสัจ เพื่อเริ่มต้นการคิดประเด็นนี้ใหม่ ไฮเดกเกอร์ มองมนุษย์ในฐานะคาไซน์ที่เป็นภาวะปลายเปิดเพื่อให้การเข้าใจสัจ (being) เป็นสัจภาวะ (Being) มองในแง่นี้ มนุษย์จึงมิได้มีแก่นแกนหรือสาระเดียวอย่างที่ป็นในระบบอภิปรัชญาที่วางตนอยู่ที่เทวภาพวิทย์อีกต่อไป ไฮเดกเกอร์อธิบายต่อไปว่าเราต้องเข้าใจมนุษย์ในฐานะสิ่งที่อยู่-ใน-โลกเพื่อค้นหาสิ่งที่จริงแท้ของชีวิตมนุษย์ อันได้แก่ภาวะปลายเปิดที่ทำให้เราเลือกมีชีวิตที่ไม่เหมือนคนอื่นได้ ในแง่นี้ ความตายคือเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เราสำนึกถึงภาวะปลายเปิดของเรา ความตายสามารถทำให้มนุษย์ในฐานะคาไซน์ ดึงตนเองออกจากโลกที่มีคนส่วนใหญ่ครอบครองไว้ และเลือกกำหนดตัวเองอย่างที่ตนเองต้องการ นี่เองคือความต่างระหว่างฮุสเซอร์ล

และไฮเดกเกอร์ กล่าวคือ ไฮเดกเกอร์ได้นำประเด็นเรื่องการสำนึกที่มีความหมายผูกโยงมาสู่
ประเด็นเรื่องการเมืองมีอยู่ของมนุษย์

มัวริส เมร์โลปงตี

จากที่ผ่านมาเราจะพบว่าฮูสเซอร์ลและไฮเดกเกอร์มองปรากฏการณ์วิทยาในแง่มุมมองที่
ต่างกัน กล่าวคือ แม้ว่าทั้งคู่จะเริ่มต้นโดยการไม่เห็นด้วยต่อความชอบธรรมของศาสตร์ใน
การอธิบายโลก แต่ฮูสเซอร์ลเลือกที่จะมองการสำนึกและการพุ่งไปของสำนึกเป็นหลัก ในขณะที่
ที่สำหรับไฮเดกเกอร์คำถามเรื่องสภาวะ (Being) เป็นจุดเริ่มต้นในการถกเถียงกับสัจ (Being)
ในฐานะที่เป็นฐานทางอภิปรัชญา

เมื่อกระแสดความคิดดังกล่าวมาถึงนักปรัชญาฝรั่งเศสอย่าง มัวริส เมร์โลปงตี (Maurice
Merleau-Ponty, ค.ศ. 1908-1961) แนวคิดเรื่องสำนึกและคาไซนาก็ได้รับการพัฒนาไปอีกขั้น
หนึ่ง กล่าวคือ ในงาน Phenomenology of Perception (1996) เมร์โลปงตียอมรับว่าสำนึกต้อง
ถูกเข้าใจแบบคาไซนที่อยู่ใน-โลก โดยได้กล่าวไว้ตั้งแต่หน้าแรกของ Phenomenology of
Perception ว่า

“ปรากฏการณ์วิทยาคือการศึกษาสาระ อันหมายถึง สาระของการรับรู้ สาระ
ของสำนึกเป็นต้น แต่ปรากฏการณ์วิทยายังเป็นปรัชญาที่นำเอาสาระกลับมาสู่การเมืองมีอยู่ และ
ไม่ได้คาดหวังว่าจะมาถึงความเข้าใจที่มีต่อมนุษย์และโลกจากแง่มุมอื่นๆ นอกจากแง่มุมของ
ความเป็นจริงที่รายล้อมเราอยู่ (Facticity)...ปรากฏการณ์วิทยายังเป็นปรัชญาซึ่งอธิบายว่าโลก
นั้นยังคง “อยู่ที่นี้” ก่อนที่การคิดคำนึงใดๆ จะเกิดขึ้น เหมือนดังกับการมีอยู่นั้นไม่แปลกแยก
แต่อย่างใด และความพยายามทั้งหมดของปรากฏการณ์วิทยา คือ ให้ความใส่ใจต่อการที่มนุษย์มี
ความสัมพันธ์โดยตรงกับโลก...” (1996, viii)

พบว่าคู่ต่อสู้ทางปรัชญาของเมร์โลปงตีคือศาสตร์ต่างๆ ดังที่นักปรัชญาผู้นี้กล่าวว่า
การคิดปรัชญาต้องเริ่มต้นที่สิ่งที่รายล้อมเราอยู่ ต้องมองไปที่สาระ สำนึกและการรับรู้ สิ่ง
ศาสตร์ต่างๆ ทำคือการแยกเอามนุษย์ออกจากโลก และมองโลกอย่างแบ่งแยก และ “แปลก
แยก” เมร์โลปงตีต้องการนำปรัชญากลับมาสู่โลกอีกครั้งหนึ่ง โดยมองประสบการณ์บริสุทธิ์ที่
มนุษย์มีต่อการแบ่งแยก เมร์โลปงตีเสนอต่อไปว่า สิ่งที่เราไม่ควรหลงลืมคือการนำเอาจิต
กลับมาสู่กายอีกครั้งหนึ่ง (Primacy of Perception, p.4) อันเป็นการคิดเรื่องคาไซนในฐานะ
ร่างกาย การเข้าใจคาไซนในฐานะร่างกายก็เท่ากับเป็นการบอกว่า สำนึกแยกไม่ออกจากร่างกาย
หรือแม้แต่จิตก็แยกไม่ออกจากร่างกาย กล่าวอย่างกระชับคือ สำนึกต้องคิดแบบคาไซนและยัง
ต้องคิดอย่างแนบแน่น ไปพร้อมกับร่างกายด้วย

ทำไมเมอร์โลปงต์จึงมองร่างกายเป็นประเด็นหลัก ที่มาที่ไปของของประเด็นนี้คืออะไร คำตอบอยู่ที่ประเด็นเรื่องการที่กายไม่อยู่ในโลกของความคิดสมัยใหม่แบบเดส์การ์ตกล่าวคือ สำหรับเดส์การ์ตส์แล้วจิตกับกายสามารถแยกออกจากกันได้ การบอกว่า “ฉันคิด ฉันจึงมีอยู่” เท่ากับเป็นการบอกว่าปริมาณของความจริงอยู่ที่จิตไม่ใช่ร่างกาย ร่างกายเป็นเพียงเครื่องกลอย่างหนึ่งเท่านั้น เราเพียงแต่มีร่างกายเท่านั้น แต่สำหรับเมอร์โลปงต์นั้นเมื่อมนุษย์เป็นคาไซน์ที่อยู่-ใน-โลกนั้นเท่ากับเป็นการบอกว่า การแยกร่างกายออกจากจิตเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ในทางภววิทยา กล่าวคือ เมื่อมนุษย์เป็นคาไซน์ที่อยู่ในโลก สิ่งที่ทำให้ประสบการณ์ของเราเป็นไปได้อและเป็นฐานให้กับความคิดคือ “ร่างกายเปี่ยมชีวิต” (Lived Body) ในความหมายที่ไม่แยกออกจากจิต ในแง่นี้ เราไม่ได้มีร่างกาย แต่เราเป็นร่างกาย ร่างกายจึงเป็นพื้นที่ให้กับสำนึกของคาไซน์ ร่างกายเป็นพื้นที่ในการอยู่-ใน-โลก ร่างกายเป็นพื้นที่ในการรับรู้ความหมายของโลก ร่างกายเป็นพื้นที่ของการเข้าใจปรากฏการณ์

ปรากฏการณ์สำหรับเมอร์โลปงต์ คือประสบการณ์ของมนุษย์ที่มาพร้อมกับร่างกาย “ภาพลักษณ์แห่งกาย” (Body Image) จึงมีความสำคัญมาก ประเด็นที่เมอร์โลปงต์สนใจในงานเขียนของเขา คือ พื้นที่ของการรับรู้ การเคลื่อนไปของร่างกาย ร่างกายกับเวลา ร่างกายและอิสรภาพ เป็นต้น กล่าวโดยสรุปคือ คำถามเรื่อง โครงสร้างของสำนึก การพุ่งไปของสำนึก และวัตถุแห่งการสำนึก ล้วนต้องคิดผ่านร่างกายทั้งสิ้น ร่างกายเป็นพื้นที่ในการเข้าใจ โลกและรับรู้ปรากฏการณ์ทั้งหมด

แน่นอนการเข้าใจ โลกและร่างกายอย่างที่เมอร์โลปงต์เสนอ ย่อมนำไปสู่การเข้าใจโลกอย่างมีความหมายด้วย กล่าวคือ ในโลกกายภาพเราจะพบว่า สำหรับเมอร์โลปงต์ร่างกายคือพื้นที่ในการสื่อแง่มุมที่ไม่สามารถรับรู้ได้ตรงๆ ความหมายที่ซ่อนเร้นหรืออุดรภาวะ กล่าวคือ ความหมายที่ซ่อนทับกันอยู่แบบที่ไฮเดกเกอร์เสนอ ล้วนแต่ต้องเข้าใจ โดยทำทางต่างๆ ของร่างกายทั้งสิ้น เช่น ในวัฒนธรรมหนึ่งการแลบลิ้นปลิ้นตา อันเป็นท่าทางหนึ่งของร่างกาย มีความหมายว่าเป็นการท้าทาย แต่ในอีกวัฒนธรรมหนึ่งคือการสื่อเลียนไม่สุภาพ จากตัวอย่างนี้ ความหมายของร่างกายที่มีปฏิสัมพันธ์กับโลกไม่ได้มีความหมายเดียว หากแต่เมื่อโลกหรือปรากฏการณ์เปลี่ยนแปลงท่าทางของร่างกายก็เท่ากับเป็นการเปลี่ยนความหมายตามไปด้วย ในแง่นี้ ความหมายของร่างกายเองก็มีพลวัตไม่ตายตัว

โดยสรุปหากไม่มีร่างกายความหมายต่างๆ ในโลกหรืออุดรภาวะก็จะไม่เกิดขึ้น กระนั้นก็ตาม ความหมายต่างๆ ของร่างกายก็ไม่อาจมีความหมายเดียวได้ การอยู่-ใน-โลกของคาไซน์ ทำให้ร่างที่มีชีวิตและประสบการณ์เป็นพื้นที่ในการพูดถึงอุดรภาวะหรือความหมาย

ซ้อนทับในโลกกายภาพได้หลากหลายไม่หนึ่งตายตัว และนี่เองคือสิ่งที่แมร์โลปงได้มอบให้ กับปรัชญาปรากฏการณ์วิทยา

ฌองปอล ซาร์ต (Jean-Paul Sartre, 1905-1980) เสนอใน Being and Nothingness (1992) ว่า นอกจากสำนึกจะพุ่งสู่สิ่งที่อยู่ภายนอกสำนึกแล้ว สำนึกยังสำนึกตัวเองได้ด้วย การเสนอเช่นนี้ส่งผลต่อวิธีคิดแบบปรากฏการณ์วิทยาสองประเด็นใหญ่คือ เรื่องที่หนึ่ง คำว่า “ฉัน” กลายเป็นเพียงฉากอันต่อเนื่องของสำนึก ตัวฉันไม่มีแก่นแกนหรือแก่นสารแต่อย่างใด ฉันเป็นเพียง “ความว่างเปล่า” (Néant หรือ Nothingness) เท่านั้น ไม่มีจิต ไม่มีแก่นสารใดๆ ทั้งสิ้น ซาร์ต พูดอย่างชัดเจนว่า คาไซน์คือสัตว์ที่สามารถ “กระซอก” ตนเองออกจากสิ่งที่ตัวเอง เป็น การคิดตัวเองในลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดช่องว่างหรือ “ความว่างเปล่า” ทางภววิทยาขึ้น ระหว่างตัวเราที่เป็นอยู่และตัวเราในอนาคต ในแง่นี้ ซาร์ต สืบทอดความคิดเรื่องภาวะต่อจากไฮเดกเกอร์ มนุษย์แบบคาไซน์ต้องทำความเข้าใจผ่านภาวะหรือ “ความว่างเปล่า” เท่านั้นมิใช่ผ่านการแสวงหาแก่นแกนความเป็นมนุษย์อีกต่อไป

พบว่าคำอธิบายดังกล่าวของซาร์ต ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากไฮเดกเกอร์ การเข้าใจ อัตลักษณ์ของมนุษย์ในประวัติศาสตร์ปรัชญาตะวันตกวางอยู่บนสิ่งที่เรียกว่าสัตว์ แต่สิ่งที่ไฮเดกเกอร์กำลังเสนอคือการมองมนุษย์แบบสัตว์ภาวะ กล่าวคือ มองว่าธรรมชาติมนุษย์คือคาร์ที่มนุษย์ มีความหมายของชีวิตที่ปลายเปิด สำหรับซาร์ต คำอธิบายที่ว่ามนุษย์เป็นอะไรบางอย่าง เช่น เป็นสัตว์การเมือง ถือได้ว่ามนุษย์มีความ “เต็ม” ไม่ว่างเปล่า อันหมายความว่ามนุษย์ไม่มีภาวะ ปลายเปิดและเป็นอะไรบางอย่างที่ตายตัว ในขณะที่การเข้าใจมนุษย์ในฐานะที่เป็นภาวะ ปลายเปิดถือได้ว่าเป็นการวางมนุษย์ไว้ที่ความว่างเปล่า กล่าวอีกนัยหนึ่งคือเมื่อ “แก่น แกน” ของมนุษย์คือความว่างเปล่า มนุษย์มีภาวะปลายเปิดที่จะนิยามตนเองให้เป็นอย่างใดก็ได้ และนี่เองที่ทำให้ซาร์ต กล่าวว่ามนุษย์มองเห็นความว่างเปล่าที่ปรากฏผ่านการสำนึกตนเอง เช่น นาย ก เป็นคนขี้เกียจ แต่ต่อมาก็สำนึกได้ว่า การเป็นคนขยันจะทำให้ตนเองมีอนาคต การสำนึก ตนเองในลักษณะนี้ทำให้เกิดช่องว่างขึ้นระหว่าง นาย ก ที่ขี้เกียจกับนาย ก ที่มีอนาคต ซาร์ต มองเห็นช่องว่างตรงนี้ และเรียกสิ่งนี้ว่าความว่างเปล่าอันเป็น “แก่นแกน” ของมนุษย์ และ ช่องว่างตรงนี้เองที่ทำให้มนุษย์มีภาวะปลายเปิด

การสำนึกตัวเองดังกล่าวนอกจากจะทำให้ความเป็นมนุษย์ว่างเปล่าแล้ว ยังเท่ากับเป็นการบอกด้วยว่าความเป็นมนุษย์คืออิสรภาพ ที่เป็นเช่นนี้เพราะอิสรภาพโดยตัวของมันเองไม่มี แก่นสาร และด้วยความสามารถของสำนึกที่มีต่อตัวเอง มนุษย์สามารถนิยามให้ค่าตนเองได้ อย่างอิสระไร้ขอบเขต

ประเด็นเรื่องความว่างเปล่าและอิสรภาพแบบสัมบูรณ์นี้เอง ที่ทำให้ชาร์ต เรียกมนุษย์ในฐานะคาไซน์ว่าสัตว์เพื่อตัวเอง (Etre Pour-Soi หรือ Being-For-Itself) โดยนิยามว่า สัตว์เพื่อตัวเองสามารถสำนึกตัวเองได้ อันหมายความว่า มีอิสระไร้ขอบเขตที่จะนิยามตัวเองให้เป็นอะไรก็ได้ด้วยความสามารถของสำนึก และเนื่องจากสัตว์เพื่อตัวเองเป็นเพียง “ความว่างเปล่า” ดังนั้น สัตว์เพื่อตัวเองจึงเป็นสิ่งที่ตัวเองไม่เป็น และไม่ใช่อะไรที่ตัวเองเป็น

โดยสรุปเราไม่ได้สำนึกโลกภายนอกเท่านั้นแต่เราสำนึกตัวเองด้วย และการสำนึกตัวเองนี้เองที่มนุษย์ได้นำความว่างเปล่ามาสู่ตนและโลก จากนั้นมนุษย์ก็จะสามารถสร้างตัวเองต่อไปไม่รู้จบสิ้น มนุษย์จึงเป็นสัตว์เพื่อตัวเอง เพราะสำนึกถึงตัวเองเพื่อที่ตัวเองจะได้เป็นอะไรบางอย่างต่อไปอย่างไม่รู้จบสิ้น ในขณะที่ไอ้ตะและแมวไม่ใช่สัตว์เพื่อตัวเองเพราะสำนึกไม่ได้ ไม่สามารถนำความว่างเปล่ามาสู่โลกเพื่อที่จะสร้างตัวเองต่อไปได้ ดังนั้นจึงเป็นสัตว์ในตัวเองที่ให้ ความสำคัญแก่ความสามารถในการสำนึกตัวเองและสิ่งรอบข้างได้ ความสามารถนี้ทำให้มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตโดยสมบูรณ์

สรุปโดยหลักการทั่วไป จุดเริ่มต้นของปรากฏการณ์วิทยาคือการไม่เห็นด้วยกับคำอธิบายด้านเดียวของศาสตร์ต่างๆ ที่มุ่งอธิบายโลกด้วยวิธีวิทยาบางประเภทที่จะนำมาซึ่งข้ออธิบายที่เป็น “สากล” และ “เป็นกลาง” นอกจากนี้ ยังต่อสู้กับความคิดของประสบการณ์นิยมที่มองประสบการณ์ของมนุษย์ในมิติเดียว ทั้งสองกระแสนี้ทำให้โลกแห่งชีวิตหายไปจากการใคร่ครวญทางปรัชญา ความพยายามของปรากฏการณ์วิทยาในเบื้องต้นคือการเรียกร้องเอาชีวิตของโลกกลับคืนมาสู่ปรัชญาอีกครั้งหนึ่ง

สิ่งที่ฮุสเซอร์ล ได้ทำเพื่อเรียกร้องโลกแห่งชีวิตกลับมาคือ การอธิบายโลกใหม่ด้วยประสบการณ์จากมนุษย์ในฐานะมนุษย์หนึ่ง ความพยายามประการนี้เรียกร้องให้เราต้องตอบคำถามเรื่องธรรมชาติของการสำนึก เพราะการสำนึกถึงสิ่งต่างๆ สามารถเรียกร้องสิ่งที่เป็นชีวิตกลับมาได้ สิ่งเหล่านี้ได้แก่ “ประสบการณ์” ในความหมายที่กว้างที่สุด อันหมายรวมถึง อารมณ์ความรู้สึก จินตนาการ ความฝัน ความหวัง ความเชื่อ เป็นต้น คำตอบของคำถามเรื่องธรรมชาติของสำนึกคือ การมุ่งความสนใจไปที่การพุ่งไปของเจตสำนึก การสำนึกไม่จำเป็นต้องพุ่งไปที่สิ่งที่มีอยู่ในโลกกายภาพเท่านั้น หากแต่สามารถพุ่งไปสู่สิ่งที่มีอยู่ในจินตนาการ และความทรงจำด้วย การสำนึกในรูปแบบนี้เองที่ทำให้สิ่งที่เราสำนึกมีความหมายต่อเรา และด้วยเหตุนี้เองปรากฏการณ์วิทยาเน้นเรื่องความหมายเป็นแกนกลางในการอธิบายสำนึก

สำหรับไฮเดกเกอร์สำนึกที่สมบูรณ์จะเป็นไปได้เมื่อเรารู้ว่าตัวเราเองอาศัยอยู่ในโลก และมีฐานะเป็นคาไซน์อันมีโลกห่อหุ้มเอาไว้ การสำนึกดังกล่าวสามารถโต้แย้งกับศาสตร์ต่างๆ

ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะทำให้การเข้าใจเรื่องสัต์เปลี่ยนไป กล่าวคือ ไฮเดกเกอร์เปลี่ยนประเด็นเรื่องสัต์ให้เป็นประเด็นเรื่องสัต์ภาวะ อันมีผลทำให้มนุษย์มีธรรมชาติเป็นภาวะปลายเปิดที่มีแต่ตัวมนุษย์เองเท่านั้นที่นิยามและให้ความหมายแก่ตนเองได้

ในทำนองเดียวกัน แมร์โลปงตีเลือกอธิบายสำนึกผ่านร่างกาย นักปรัชญาผู้นี้เสนอว่าการมีร่างกายจะทำให้มนุษย์รู้สึกแนบแน่นกับโลก หากไม่มีร่างกายความหมายต่างๆ ในโลกหรือ “อูตรภาวะ” ก็จะไม่เกิดขึ้น กระนั้นก็ตาม ความหมายต่างๆ ของร่างกายก็ไม่อาจมีความหมายเดียวได้ การอยู่-ใน-โลกของคาไซน์ ทำให้ร่างที่มีชีวิตและประสบการณ์เป็นพื้นที่ในการพูดถึงอูตรภาวะหรือความหมายซ้อนทับในโลกกายภาพได้หลากหลายไม่นิ่งตายตัว ร่างกายจึงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการเข้าใจประสบการณ์ของมนุษย์ ในฐานะมนุษย์ที่หนึ่ง และในฐานะคาไซน์

ชาร์ต มองปรากฏการณ์วิทยาในอีกรูปแบบหนึ่ง สำหรับชาร์ต ปรากฏการณ์วิทยาบางเป็นนัยยะถึงอิสรภาพอันสัมบูรณ์ กล่าวคือ การสำนึกสามารถย้อนกลับมาสู่ตัวเองได้และทำให้เกิดช่องว่างในตัวเอง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ สำนึกสามารถดึงเราออกจากตัวเองและทำให้เกิดช่องว่างขึ้น ช่องว่างตรงนี้ทำให้มนุษย์สามารถนิยามตนเองได้อย่างอิสระไร้ขอบเขต ในแง่ปรากฏการณ์จึงสามารถเป็นฐานให้กับอัตถิภาวะนิยมได้นั่นเอง

ความเป็นมาของศูนย์ดำรงมรดกอีสาน สํารองเรื่องประพันธ์

ศูนย์ดำรงมรดกอีสาน สํารองเรื่องประพันธ์ เกิดจากการลงพื้นที่ของอาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏและนักศึกษาระดับปริญญาตรีบัณฑิตศึกษาบัณฑิตสาขาวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น รุ่นที่ 1 ของมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม ในวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2554 เพื่อพหุลักษณะชุมชนบ้านโนนค้อเพื่อพัฒนาโจทย์วิจัยการพัฒนาท้องถิ่น ร่วมกับตัวแทนชุมชนซึ่งการประชุมในครั้งนี้ประกอบด้วย

อาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

1. ผศ.ดร.วิมลมาศ ปฐมวนิณชกุล
2. รศ.ดร.ประภัศสร ปรีเอี่ยม
3. ดร.ศักดิ์พงศ์ หอมหวล

นักศึกษา

1. นายสุริยา ปรานี
2. นายทรงรัตน์ ศรีสงคราม

3. นางประคอง จุลสอน
4. นายชูชาติ แก้ววีจันทร์
5. นายจ้านง อภัย
6. นายสุวรรณ บัวพันธ์
7. นายศาสตรา ปาสาบุตร
8. นางสาวพนิดา ไกรลามเมา
9. พระครูอนุกุล ปริยัติการ
10. พระมหานรินทร์ นรินทร์โร
11. พระสุธี ชาครคมโม
12. นายสาคร ส่งเสริม
13. นางปาริชาติ ขาชิโย
14. นายวัชรพงศ์ ศรีสำราญ
15. นางสาวนลินรัตน์ อภิชาติ
16. นางพิชชาภรณ์ ประดั่งขาโต
17. นายทองพุด ภูสิม

ตัวแทนชุมชน

1. นายพีระพงษ์ ศรีนุรัมย์ ผู้ใหญ่บ้านบ้านโนนค้อพัฒนา หมู่ 14
2. นางบุญตา ภูสิม หัวหน้าหมอลำคณะคารุงเพชรเมืองไทย
3. นายบุญเลิศ ภูสมดา ภูมิปัญญาด้านการตก
4. นางพิกุลศรี นุรัมย์ ครูโรงเรียนบ้านคอนกลอย โนชาดพิลาตอุปถัมภ์
5. นายชนสิทธิ์ แสงไสย์ ภูมิปัญญาหมอลำ
6. นายเพียร อัญทะปัญญา ภูมิปัญญาหมอลำแคน
7. นายไสว เหล่าขัติยะ ภูมิปัญญาดนตรี
8. นางเอมมิกา ทแยง ตัวแทนชุมชน
9. นายอภิสิทธิ์ ทแยง ครูโรงเรียนกัณฑ์ทวีชัย

จากการประชุมร่วมกันระหว่างอาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏ นักศึกษาปริญญาเอก และตัวแทนจากชุมชน ได้ข้อสรุปร่วมกันคือบ้านโนนค้อเป็นหมู่บ้านที่มีชื่อเสียงด้านหมอลำ ซึ่งถือว่าหมอลำนั้นมีส่วนช่วยเสริมสร้างและพัฒนาท้องถิ่น มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน หมอลำอยู่คู่กับวิถีชีวิตของคนอีสานมาช้านาน หมอลำในสมัยก่อนมีบทบาทต่อการพัฒนา

สังคมอีสานเป็นอย่างมาก งานบุญงานประเพณีหรือพิธีกรรมต่าง ๆ หมอลำล้วนเป็นส่วนหนึ่งของงานบุญหรือประเพณีนั้น ๆ หมอลำมีบทบาทที่เด่นชัดคือเป็นสื่อที่ถูกส่งผ่านกลอนลำในการสร้าง ปลุกฝังจิตสำนึกให้กับคนในสังคม แต่ปัจจุบันหมอลำที่เคยเป็นสื่อส่งผ่านคุณค่าทางความเชื่อ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี วิถีชีวิตจากคนรุ่นสู่รุ่น กำลังจะเลือนหายไปจากสังคมอีสาน ที่ประชุมเห็นควรที่จะอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาหมอลำที่เป็นมรดกอีสานให้คงอยู่คู่ลูกหลานสืบไป

ภาพที่ 1 การประชุมเพื่อระดมความคิดเห็นจากชุมชน

จากการประชุมเพื่อระดมความคิดเห็นจากผู้เข้าประชุมเห็นสมควรที่จะฟื้นฟูหมอลำบ้านโนนค้อขึ้นมา เพื่อเป็นการขับเคลื่อนและพัฒนาชุมชน โดยเห็นว่าภารกิจที่จะฟื้นฟูหมอลำนั้นให้กลับมาและคงอยู่นั้น จำเป็นต้องมีแหล่งเรียนรู้ด้านหมอลำ หรือโรงเรียนหมอลำให้เป็นสถานที่ในการฝึกทักษะและถ่ายทอดองค์ความรู้ด้านหมอลำให้กับกลุ่มคนที่สนใจ และในบ้านโนนค้อนั้นมีหมอลำที่มีชื่อเสียงที่เป็นที่รู้จักของคนทั่วไปคือ หมอลำสำรอง ภูสิม ซึ่งเป็นคนที่แต่งกลอนลำและเป็นผู้ฝึกหัดองค์ความรู้ด้านหมอลำ ให้กับลูกศิษย์หมอลำในบ้านโนนค้อเพื่อเป็นเกียรติให้กับหมอลำสำรอง ซึ่งได้เสียชีวิตไปแล้ว ที่ประชุมจึงเห็นควรให้ตั้งชื่อแหล่งเรียนรู้หรือโรงเรียนหมอลำนี้ว่า “ศูนย์ดำรงมรดกอีสาน ตำรองเรื่องประพันธ์” และมอบหมายให้ นายทองพุด ภูสิม เป็นผู้ดำเนินการพัฒนาวิจัยรูปแบบการขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้หมอลำบ้านโนนค้อผ่านศูนย์ดำรงมรดกอีสานตำรองเรื่องประพันธ์ รวมทั้งการสืบสานและอนุรักษ์ภูมิปัญญาพื้นบ้านที่เป็นมรดกของคนอีสานด้านอื่น ๆ ประกอบด้วย

ผลจากการประชุมดังกล่าวผู้วิจัยร่วมกับตัวแทนชุมชนจึงได้ตั้งคณะกรรมการเพื่อขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้หมอลำผ่านศูนย์ดำรงมรดกอีสาน ตำรองเรื่องประพันธ์ พร้อม

จดแจ้งเป็นเครือข่ายกับวัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม ได้รับการจดแจ้งให้เป็นเครือข่ายลงวันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2555 ตัวแทนที่จดแจ้งในครั้งนี้นำประกอบด้วย

1. นางบุญตา ภูสิม ประธานกรรมการ
2. นายพีระพงษ์ ศรีบุรัมย์ กรรมการ
3. นางพิกุล ศรีบุรัมย์ กรรมการ
4. นายภูวคต ภูสิม กรรมการ
5. นางเอมมิกา ทะแยง กรรมการ
6. นายทองพูล ภูสิม กรรมการและเลขานุการ

ภาพที่ 2 การเปิดป้ายศูนย์ดำรงธรรมคหีสานฯ โดย ดร.ลลิต ถนอมสิงห์

วันที่ 22 กันยายน พ.ศ. 2555 ได้มีพิธีเปิดศูนย์อย่างเป็นทางการ โดยเชิญท่าน ดร.ลลิต ถนอมสิงห์ ผู้ช่วยเลขาธิการสำนักงานมูลนิธิชัยพัฒนา ได้มาเปิดป้ายอย่างเป็นทางการ ให้ศูนย์ดำรงธรรมคหีสาน ดำรงเรื่องประพันธ์ และมีการจัดเวทีเสวนาร่วมกันกับปราชญ์ภูมิปัญญาด้านหมอลำ ในหัวข้อหมอลำกับการพัฒนาท้องถิ่น

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยในประเทศ

บุญกร สำโรงทอง(2552 : A) ได้ศึกษาเรื่องวัฒนธรรมการไหว้ครูดนตรีในเขตล้านนาของประเทศไทย การไหว้ครูมีการสืบทอดกันมาโดยการส่งผ่านความเชื่อที่ยึดถือต่อกันระหว่างครูกับศิษย์มีความใกล้ชิดกันเพราะการเรียนเกิดขึ้นที่บ้านครูเป็นส่วนใหญ่ ผู้เรียนมิใช่เรียนรู้ด้วยดนตรีเพียงอย่างเดียวแต่เรียนรู้เรื่องการปฏิบัติตัวที่ดี มีคุณธรรมตามแบบอย่างครู และการดำรงตนเป็นคนดีในสังคม พิธีไหว้ครูมี 3 ลักษณะ ได้แก่ พิธีมอบตัวเป็นศิษย์สำหรับผู้

เริ่มเรียน พิธีไหว้ครูก่อนแสดงเพื่อขออนุญาตและคารวะครูรวมทั้งขอให้ครูช่วยอำนวยความสะดวกในการแสดงนั้น ลักษณะที่สามคือการไหว้ครูประจำปีซึ่งจัดขึ้นในราวกลางเดือนเมษายน ซึ่งเป็นวันปีใหม่ของชาวไทย สำหรับช่างฆ้องนั้นพบว่ามีการประกอบพิธีพิเศษออกไปเรียกว่าพิธีแบ่งครูขอสำหรับผู้ต้องการเป็นช่างฆ้องนั้นพบว่ามีการประกอบพิธีพิเศษออกไปเรียกว่าพิธีแบ่งครูขอสำหรับผู้ต้องการเป็นช่างฆ้องมืออาชีพ พิธีไหว้ครูเกิดขึ้นโดยความสำนึกในพระคุณที่ศิลปินมีต่อครู เป็นภาพลักษณ์ที่สำคัญของสังคมล้านนา พิธีกรรมไหว้ครูจึงไม่เพียงแต่เป็นการช่วยอนุรักษ์วัฒนธรรมคนตรีล้านนาเท่านั้นแต่ยังเป็นส่วนร่วมสำคัญในการอนุรักษ์วัฒนธรรมเฉพาะถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของชาวล้านนาด้วย

สุรศักดิ์ อินแถลงและคณะ(2549 : 111 - 113) ได้ศึกษาการร่วมมือของชุมชนในการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีเพื่อพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนบ้านน้ำคืบ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมข้อมูลสืบสานวัฒนธรรมประเพณี ทบทวนการสืบสานประเพณีวัฒนธรรมที่ผ่านมาจากชุมชนบ้านน้ำคืบ และหาแนวทางการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการสืบสานวัฒนธรรมประเพณี ผลการวิจัยพบว่า

1. ทีมนักวิจัยได้ข้อมูลวัฒนธรรมประเพณีและมีการทบทวนการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีที่ผ่านมาจากชุมชนบ้านน้ำคืบจากการสืบค้นข้อมูลเชิงลึกของนักวิจัยและการศึกษาจากเอกสารมาจัดรวบรวมเป็นข้อมูลจำนวน 6 คือ ด้านวิถีชีวิต ฮีตศอย (ประเพณี 12 เดือน) โบราณสถาน โบราณวัตถุที่สำคัญ สภาพของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน ด้านอาหารและยา และวัฒนธรรมการแต่งกายของชุมชนบ้านน้ำคืบ

2. การหาแนวทางการจัดการกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมในการสืบสานวัฒนธรรมประเพณี ของชุมชนบ้านน้ำคืบ ได้ปรับเปลี่ยนจากการบอกเล่าในกลุ่มครอบครัวและการทวงวิชา มาเป็นการเผยแพร่ต่อเยาวชนและผู้สนใจมากขึ้น ชุมชนเกิดความสนใจมีการตื่นตัวและรู้สึกหวงแหนต่อวัฒนธรรมและประเพณีของตนเองและมีการฟื้นฟูประเพณีขึ้นมาหลายอย่าง และต้องการที่จะสร้างแหล่งเรียนรู้เพื่อสืบทอดวัฒนธรรมให้คงอยู่สืบไปอย่างยั่งยืน

ศักดิ์สิน ช่องคารากุล(2553 : 228 - 238) ได้ศึกษาการละเล่นพื้นบ้านไทยของชุมชนท้องถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลอง : การจัดการความรู้เพื่อการสืบสานวัฒนธรรมท้องถิ่นของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาองค์ประกอบด้านวัฒนธรรม องค์ความรู้ ประโยชน์ และรูปแบบการจัดการความรู้เกี่ยวกับการละเล่นพื้นบ้านไทยในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลอง การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ และใช้กระบวนการของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เก็บรวบรวมข้อมูลทั้งข้อมูลเอกสารและข้อมูลสนาม จาก

การสัมภาษณ์ (Interview) การสนทนากลุ่ม (Focus Groups) การสังเกต (Observation) และเก็บข้อมูลเชิงประจักษ์โดยใช้รูปแบบพหาวินัย (Multi Disciplinary Approach) ผู้ให้ข้อมูลประกอบด้วย ผู้รู้ 15 คน ผู้ปฏิบัติ 36 คน และผู้ให้ข้อมูลทั่วไป 18 คน

ผลการวิจัย พบว่าชุมชนที่อยู่ในเขตพื้นที่ในจังหวัดกาญจนบุรี ราชบุรี และสมุทรสงครามมีความเป็นมาที่แตกต่างกัน แต่ละชุมชนมีการสร้างสรรค์ความรู้เกี่ยวกับการละเล่นขึ้นในท้องถิ่นและมีการพัฒนาอันมาอย่างต่อเนื่อง องค์ความรู้เหล่านี้มีการสั่งสมและสืบทอดผ่านต่อรุ่นสู่รุ่นที่สะท้อนอัตลักษณ์ของแต่ละชุมชนในเรื่องการคิด ความเชื่อ (Belief) ค่านิยมทางสังคม (Social Values) และการสร้างสรรค์คุณค่าทางปัญญา ของท้องถิ่นนั้น ๆ โดยรูปแบบการจัดการความรู้เพื่อการสืบสานการละเล่นพื้นบ้านไทยในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลอง ของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ประกอบด้วย 1) มีวิสัยทัศน์ พันธกิจ เป้าหมาย ตัวบ่งชี้ ความคิดรวบยอด เนื้อหาสาระการละเล่นพื้นบ้านว่ามีหรืออยู่ที่ใดบ้าง 2) มีการสร้างและแสวงหาความรู้ 3) การจัด การความรู้ให้เป็นระบบ 4) การประมวลผลความรู้ 5) การเข้าถึงความรู้และการต่อยอดความรู้ให้มีความ สำคัญ ตระหนัก แก้ไขปรับปรุง กิจกรรมต่างๆอย่างสม่ำเสมอ 6) การแบ่งปันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ที่ดำเนินงานอย่างเป็นระบบ มีการสอดแทรกในกิจกรรมต่าง ๆ จัดการเรียนการสอนที่มีการคิดวิเคราะห์ตัดสินใจอย่างมีคุณภาพ จัดการศึกษาทั้งในและนอกระบบ โรงเรียนตามบริบทของพื้นที่นั้นๆ 7) ระบบเสริมสร้าง สืบสานวิถีเรียนรู้การละเล่นพื้นบ้านอย่างต่อเนื่อง ด้วยการพัฒนากิจกรรม สื่อนวัตกรรมทั้งของโรงเรียนและชุมชน อย่างสม่ำเสมอ โดยจัดการความรู้และส่งเสริมปัจจัยที่เกี่ยวข้องจะทำให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและสังคม การเรียนรู้การละเล่นพื้นบ้านก็จะไม่สูญหายไปจากชุมชน

สรวงสุตา สิงขรอาสน์(2554 : A) ได้ศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ไทยเขมร : การบริหารจัดการเพื่อการสืบทอดศิลปปะการแสดงพื้นบ้านในเขตอีสานใต้ มีความมุ่งหมายที่จะศึกษาประวัติความเป็นมา องค์ประกอบของศิลปปะการแสดงพื้นบ้าน และการบริหารจัดการเพื่อการสืบทอดศิลปปะการแสดงพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ไทยเขมร ในเขตอีสานใต้ พื้นที่วิจัยได้แก่ จังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ และศรีสะเกษ โดยการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร และข้อมูลในภาคสนามจากกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ผู้รู้ ผู้ปฏิบัติ และบุคคลทั่วไป จำนวน 75 รูป/คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วยแบบสำรวจ แบบสัมภาษณ์ แบบสังเกต การสนทนากลุ่ม ตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า

ผลการวิจัยพบว่า องค์ประกอบของศิลปปะการแสดงพื้นบ้านอีสานใต้ กันตรึม เจริียง เร อม ประกอบด้วย 1) ผู้แสดง 2) เครื่องแต่งกาย 3) อุปกรณ์การแสดง 4) เครื่องดนตรีที่ใช้

บรรเลง 5) การไหว้ครู 6) เนื้อร้อง จังหวะทำนอง 7) ลีลาท่าร่า 8) บทเพลงที่ใช้ประกอบ
 การแสดงการบริหารจัดการเพื่อการสืบทอดศิลปประการแสดงพื้นบ้านของกลุ่มชาติพันธุ์ไทย
 เขมรในเขตอีสานใต้ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้ปัจจัยการบริหารจัดการพื้นฐาน 4 M ได้แก่
 1) คนประกอบด้วย (1) คุณสมบัติของครูผู้ถ่ายทอด (2) คุณสมบัติของผู้รับการสืบทอด
 (3) พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดและสืบทอด 2) เงิน ประกอบด้วย (1) ค่าใช้จ่ายที่ใช้
 สำหรับการถ่ายทอดและการสืบทอด (2) พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดและสืบทอด
 3) วัสดุเครื่องใช้ประกอบด้วย (1) อุปกรณ์และสื่อที่ใช้สำหรับการถ่ายทอด (2) เนื้อหา/เทคนิค/
 วิธีการถ่ายทอด 4) การบริหารจัดการ ประกอบด้วย (1) ขั้นตอน วิธีการถ่ายทอด เทคนิคพิเศษ
 (2) ระยะเวลาในการถ่ายทอด (3) การประเมินผล (4) พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดและ
 สืบทอด

กิติศักดิ์ แสนประดิษฐ์ (2552 : 281-341) ได้วิจัยแนวทางการพัฒนาศักยภาพ
 การแสดงลำเรื่องต่อกลอนภาคอีสานเพื่อความเหมาะสมกับสภาพทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ
 ผลการวิจัยพบว่า ประวัติความเป็นมาของลำเรื่องต่อกลอน มีวิวัฒนาการมาจากลำพื้นบ้าน
 ต่อมาได้ประยุกต์เข้ากับการแสดงลิเกเป็นการแสดงแบบใหม่เรียกว่า ลำหมู่ หรือลำเรื่องต่อ
 กลอนมีการเพิ่มจำนวนผู้แสดงมากขึ้น แต่งกายเหมือนลิเก มีเวที และมีฉาก การดำเนินเรื่อง
 เหมือนลิเก โดยมีบทเจรจาเป็นภาษาพื้นบ้านอีสาน เครื่องดนตรีประกอบ ได้แก่ แคน พิณ ซอ
 และกลอง โทน องค์ประกอบของการแสดงลำเรื่องต่อกลอน ประกอบด้วย ผู้แสดงหมอลำ
 สมาชิกคณะหมอลำ กวาระเบียบ การไหว้ครู ขั้นตอนการแสดง ผู้แต่งกลอนลำ กลอนลำ
 ลักษณะกลอนลำ วาดลำเรื่องที่ใช้แสดง การแต่งกาย และแต่งหน้า ส่งผลทำให้ลำเรื่องต่อกลอน
 เป็นผู้นำทางความคิดของคนในท้องถิ่นก่อให้เกิดศักยภาพ ด้านความบันเทิงเป็นการแสดงที่นำ
 ความบันเทิงมาสู่ผู้ชมการแสดง ส่งผลต่อการบูรณาการ (Integration) องค์ความรู้ เพื่อความ
 บันเทิง และประโยชน์ต่อสังคมด้านวรรณกรรมวรรณคดี ด้านคำสอน ด้านการถ่ายทอด
 วัฒนธรรมด้านภาษา ด้านการประกอบอาชีพ มีอิทธิพลต่อประเทศชาติเพราะลำเรื่องต่อกลอน
 เป็นธุรกิจบันเทิงแขนงหนึ่งที่สามารถช่วยสร้างงาน กระจายรายได้ ช่วยลดปัญหาสังคมเป็น
 ธุรกิจที่มีคุณประโยชน์เชิงเศรษฐกิจต่อสังคม และประเทศชาติอย่างกว้างขวาง

พรสวรรค์ พรคอนก้อ (2551 : 220-234) ได้วิจัยการพัฒนาการจัดการศิลปะ
 การแสดงหมอลำกลอนในจังหวัดอุดรธานี ผลการวิจัยดังนี้ 1) ประวัตินหมอลำ ศิลปะการแสดง
 และการถ่ายทอดภูมิปัญญาหมอลำกลอนพบว่า ศิลปินหมอลำกลอนในจังหวัดอุดรธานี มีชีวิต
 ความเป็นอยู่ในวัยเด็กประสบกับความลำบากเนื่องจากฐานะทางบ้านยากจน แต่ด้วยเหตุที่สนใจ

และใฝ่ฝันศิลปะการร้องรำจึงได้ฝึกหัดด้วยตนเอง จากนั้นจึงฝากตัวเป็นศิษย์กับครูหมอลำ
อดีตการถ่ายทอดภูมิปัญญาหมอลำกลอน ผู้เป็นครูจะให้ศิษย์เลียนแบบครูทั้งทางด้านกลอนลำ
การเจรจาโต้ตอบและวาดล่ำหรือทำนองลำ ปัจจุบันได้มีการแต่งกลอนลำเพิ่มเติมเพื่อให้เข้ากับ
สถานการณ์บ้านเมือง แต่ยังคงอนุรักษ์ระเบียบของหมอลำกลอนเอาไว้ ปัจจุบันคิดปั้นหมอลำ
กลอนในจังหวัดอุตรธานี ได้ถ่ายทอดภูมิปัญญาด้วยการสาธิตและให้ศิษย์ฝึกปฏิบัติ พร้อมทั้งนำ
สื่อเทคโนโลยีมาใช้ประกอบในการถ่ายทอด 2) ภูมิปัญญาในการบริหารจัดการแสดงหมอลำ
กลอน พบว่า หมอลำกลอนส่วนใหญ่มีสำนักงานหมอลำเป็นของตนเอง การรับงานแสดงเมื่อ
ตกลงค่าจ้างแล้วจึงทำสัญญาระหว่างหมอลำกับเจ้าภาพ การบริหารจัดการด้วยตนเองทุกอย่าง
ทำให้ช่วยลดค่าใช้จ่ายการจัดการแบบครบวงจรทำให้หมอลำกลอนสามารถรับงานแสดง
ตลอดทั้งปี 3) แนวทางการพัฒนาศิลปะการแสดงหมอลำกลอน พบว่า การดำรงอยู่เพื่อความอยู่
รอดถือเป็นปัจจัยหลักที่หมอลำกลอนต้องปรับปรุงตนเอง ให้เข้ากับยุคสมัยตามการเปลี่ยนแปลง
ของสภาพเศรษฐกิจและสังคม

นำใจ อุทรักษ์(2553 : 304 - 308) ได้ทำการศึกษาและแนวทางการพัฒนาหมอลำเรื่อง
ต่อกลอนในภาคอีสานความมุ่งหมายเพื่อศึกษา 1) ความเป็นมาของหมอลำเรื่องต่อกลอนใน
ภาคอีสาน และ 2) แนวทางการพัฒนาหมอลำเรื่องต่อกลอนในภาคอีสาน ผลการวิจัยพบว่า
ความเป็นมาของหมอลำเรื่องต่อกลอนในภาคอีสานเป็นการนำกลอนลำมาผูกเป็นเรื่องราวหรือ
นิทาน พัฒนามาจากลำพื้น ทำนองลำมี 3 ทำนองหลักคือ ทำนองขอนแก่นทำนองอุบล และ
ทำนองกาฬสินธุ์ ซึ่งพัฒนาขึ้นจากสำเนียงภาษาของแต่ละท้องถิ่น ลำเรื่องต่อกลอนเกิดจาก
การผสมผสานระหว่างลำพื้นอีสานกับลักษณะของภาคกลาง โดยรับเอาเนื้อเรื่อง หรือเรื่องที่แสดง
จากลำพื้น ซึ่งเป็นนิทานพื้นบ้าน นิทานชาดก และนิยายที่แต่งขึ้นใหม่ นอกจากนี้ยังได้รับเอา
การแต่งกาย ฉากและเวที ลอกเลียนจากลิเกแล้วผสมผสานเข้ากับศิลปะพื้นบ้านอีสาน มี
การดัดแปลงลำพื้นเป็นลำหมู่หรือหมอลำเรื่องต่อกลอน เริ่มมีความชัดเจนในปี พ.ศ. 2485 แบ่ง
พัฒนาการออกได้เป็น 3 ช่วง คือ 1) ช่วงปี พ.ศ. 2510-2520 ลำหมู่หรือลำเรื่องได้รับอิทธิพลจาก
กระแสดนตรีลูกทุ่ง มีการนำเพลงลูกทุ่งมาแสดงประกอบลำเรื่อง 2) ช่วงปี พ.ศ. 2521-2539
กระแสความนิยมลำเรื่องลดลงเนื่องจากวัฒนธรรมเปลี่ยนไป และ 3) ช่วงปี พ.ศ. 2540-ปัจจุบัน
ผู้แต่งกลอนลำ แต่งกลอนลำเรื่องแนวใหม่ขึ้น คณะหมอลำเรื่องหลายคนจะจึงพยายามกระตุ้น
ผู้ชมให้สนใจการแสดงลำเรื่องอีกครั้งหนึ่ง โดยปรับปรุงรูปแบบการแสดงให้น่าสนใจยิ่งขึ้น
แนวทางการพัฒนาหมอลำเรื่องต่อกลอนในภาคอีสาน ได้แก่ การพัฒนาและปรับปรุงด้าน
รูปแบบการแสดงโดยรวม โดยเน้นการส่งเสริมวัฒนธรรมท้องถิ่น ด้านการแต่งกายใน

การแสดง ด้านการจัดเวทีแสง สี เสียง ด้านวรรณกรรมคำกลอน โดยเน้นการประพันธ์คำกลอน
ด้านดนตรี และทำนองลำ ด้านการแสดงของหางเครื่อง ด้านการบริหารจัดการวงและด้าน
การบริหารจัดการรายได้

สมคิด สุขเอิบ (2554 : 344-350) ได้ศึกษา ตลกอีสาน : การดำรงอยู่และการจัดการเชิง
พาณิชย์ โดยมีความมุ่งหมายหลัก 3 ข้อคือ 1) เพื่อศึกษาศึกษาประวัติความเป็นมา และการดำรง
อยู่ของตลกในภาคอีสาน 2) เพื่อศึกษาสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในการแสดงตลกในภาคอีสาน
3) เพื่อศึกษาการจัดการเชิงพาณิชย์ของตลกในภาคอีสานผลการวิจัยพบว่า ตลกหมอลำทุกคน
เป็นผู้ที่มีบุคลิกพิเศษ คือ สามารถเล่นได้ทุกบทบาทซึ่งไม่เกี่ยวกับช่วงอายุ บุคลิกของตลก
อีสานเป็นบุคลิกที่สามารถสร้างอารมณ์ ชื่น หรือเรียกเสียงหัวเราะได้ตั้งแต่เพียงเดินออกมา
เท่านั้น เพราะการแสดงเป็นคอนฟิคการ อ่อนเปลี้ย เสียขา และแสดงบทเดินตลกเวที ซึ่งใช้เป็น
ประจำ จากบุคลิกเหล่านี้สามารถสร้างอารมณ์ชื่นโดยไม่ต้อง พูด หรือใช้อุปกรณ์เสริมแต่อย่าง
ใด ปัญหาของตลกอีสาน นั้นไม่ได้มีปัญหาที่ไม่มีคนสืบทอด หรือขาดนักแสดงแต่อย่างใดมี
นักแสดงที่เป็นตลกมากกว่าการแสดงประเภทอื่น แต่ปัญหาที่ว่าคือ มีคนอยากเป็นนักแสดง
ตลกมากมาย แต่ไม่สามารถสร้างอารมณ์ชื่นให้ผู้ชมดูได้ ซึ่งการแสดงในลักษณะนี้ต้องอาศัย
ปฏิภาณ ไหวพริบ โวหาร ลำนวน และต้องหมั่นศึกษาหาความรู้ที่อยู่ตลอดเวลา จึงจะสามารถ
เป็นตลกที่ดีได้

ด้านการบริหารจัดการเชิงพาณิชย์ของตลกอีสาน แบ่งออกเป็น 4 ประเด็น คือ
หลักการบริหารจัดการวงที่ดี ผู้บริหารหรือผู้จัดการต้องเป็นผู้ที่มีความฉลาด มีความมุ่งมั่นหนัก
แน่นเตรียมพร้อมตลอดเวลา และรู้จักประเมินสถานการณ์รู้จักปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้
ทันเหตุการณ์เหมาะสมกับบุคคล เวลา และสถานที่ การจัดจำหน่ายเทศีตลกตลกจนการรับจัด
คิวการแสดง ทางหัวหน้าคณะมีหน้าที่ควบคุมวงเตรียมการแสดงตามคิวที่จัดไว้ สำหรับงาน
ประชาสัมพันธ์ทางคณะมีฝ่ายประชาสัมพันธ์และสถานีวิทยุโทรทัศน์คลื่นความถี่ของตนเอง
ตลกอีสานมีการบริหารจัดการที่ยึดหลักกรรมทางพระพุทธศาสนาใช้ในการบริหารจัดการ
ควบคุมวงโดยยึดหลักเหตุผล และความถูกต้องเป็นหลัก

วรลักษณ์ แผ่นสุวรรณและรัชดาพร คณิตพันธ์ (2553 : A) ได้ศึกษาแนวทางการ
ออกแบบศูนย์การศึกษาและสันตนาการสำหรับเยาวชน โดยทำการศึกษาวิจัยแวดล้อม
สำคัญต่างๆที่ส่งผลต่อการกำหนดแนวทางการออกแบบศูนย์การศึกษาและสันตนาการสำหรับ
เยาวชน โดยแบ่งหัวข้อของการศึกษาเป็น 5 หัวข้อดังต่อไปนี้ 1) แนวคิดและปรัชญาการศึกษา
ที่เหมาะสมกับสังคมไทย โดยศึกษาจากงานเขียนของผู้รู้หรือปราชญ์ทางการศึกษาของไทย

2) กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการพัฒนาการเรียนรู้ และวิธีการเรียนรู้ โดยศึกษาจากข้อมูลที่เป็นงานเขียน งานวิจัยและลงพื้นที่สำรวจกรณีศึกษา 3) ศึกษาการจัดการพื้นที่เพื่อการเรียนรู้ โดยการสำรวจภาคสนาม การสังเกต และการสัมภาษณ์ผู้ใช้พื้นที่ 4) แนวทางการบริหารจัดการองค์กรแห่งการเรียนรู้โดยศึกษาจากหนังสือ สิ่งพิมพ์ และอินเทอร์เน็ต 5) คุณลักษณะและปัจจัยทางกายภาพที่มีอิทธิพลในการตัดสินใจเข้าไปใช้พื้นที่หรือทำกิจกรรมของเยาวชน ในสังคมไทยโดยศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถาม

ผลการศึกษาสามารถสรุปได้ ดังต่อไปนี้ 1) ที่ตั้งของศูนย์ฯ ควรคำนึงถึงความสะดวกในการเข้าถึง อยู่ใกล้กับแหล่งศูนย์กลางหรือกิจกรรมอื่นๆ และสอดคล้องกับทรัพยากรที่มีอยู่หรือองค์ความรู้ของเมือง 2) ควรจัดให้มีกิจกรรมที่หลากหลายเน้นความเชื่อมโยงกับชุมชนและสังคม เน้นการลงมือปฏิบัติจริง ส่งเสริมการทำกิจกรรมกลุ่มเพื่อให้เยาวชนได้เรียนรู้การอยู่ร่วมกัน 3) ควรจัดให้มีพื้นที่ที่สนับสนุนกิจกรรมที่หลากหลายและมีความยืดหยุ่นในการใช้พื้นที่ มีพื้นที่สาธารณะ มีความสมดุลระหว่างสิ่งก่อสร้างพื้นที่เปิดและธรรมชาติ 4) ศูนย์ฯ ไม่ควรดูเป็นทางการ และควรสื่อถึงบริบททางสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมผ่านรูปแบบของอาคาร ทั้งนี้เพื่อสร้างสภาพแวดล้อมที่สร้างสรรค์ให้กับเยาวชน

ประสพสุข ฤทธิเดชและคณะ(2553 : บทสรุป) ได้ศึกษาโครงการยุววิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นจังหวัดมหาสารคาม โดยทำการศึกษาในแนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่นกับวิถีชีวิตในชุมชน รวบรวมและสังเคราะห์ชุดความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในจังหวัดมหาสารคาม เพื่อเผยแพร่เป็นประโยชน์สำหรับสถาบันการศึกษา ส่วนราชการ และบุคคลทั่วไป และเป็น การส่งเสริมให้สถานศึกษาในพื้นที่เป็นแกนกลางในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผสมกับการเน้นประวัติศาสตร์บอกเล่า กลุ่มเป้าหมายในการศึกษาคือนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาเพศชายและหญิง ผู้เฒ่า ผู้แก่ในชุมชน ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และทีมประสานงานโครงการระดับจังหวัด โดยศูนย์เบ็ญแจงอุบลรัตนราชราชสิริราชวิทยาลัย จังหวัดมหาสารคาม

ผลการวิจัยพบว่า การส่งเสริมสนับสนุนให้เยาวชนของจังหวัดมหาสารคามทำวิจัยแนวประวัติศาสตร์ท้องถิ่น โดยกระบวนการมีส่วนร่วมจากกิจกรรมการเรียนรู้วิจัย เกิดจาก ผู้ประสานงานระดับจังหวัด ได้ประชาสัมพันธ์โครงการยุววิจัย และจัดประชุมเชิงปฏิบัติการพัฒนาโจทย์วิจัย ร่วมกับครูที่ปรึกษาและทีมยุววิจัย ได้กลุ่มเป้าหมายโดยความสมัครใจ จำนวน 20 โรงเรียน 40 โครงการ ยุววิจัย 100 คน และครูที่ปรึกษา 55 คน การพัฒนาแนวทางการจัดกิจกรรมเกิดจากการจัดการความรู้โดยเครือข่ายสังคมภายในโครงการและภายนอก

โครงการทำกิจกรรมจัดการความรู้ร่วมกัน ด้วยกระบวนการแก้ไขปัญหาเชิงพื้นที่ การเรียนรู้แบบทางเลือจากคนหลายวัยและการปฏิบัติตามยอมรับ ทำให้ครูที่ปรึกษาและยูววิจัยจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามแนวทางการเรียนรู้ตามแนวทางการปฏิรูปการศึกษาพุทธศักราช 2542 ที่ยึดนักเรียนเป็นสำคัญ 4 รูปแบบ คือ การเรียนรู้จากประสบการณ์จริง ฟังตนเอง มีความสุข และการเรียนรู้แบบร่วมมือ ครูที่ปรึกษาเข้าใจกระบวนการและแนะนำนักเรียนฝึกตั้งคำถาม ทำให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจน ผลที่เกิดขึ้นกับนักเรียนหลังจากได้ศึกษาชุมชนผ่านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ทำให้นักเรียนมีความภูมิใจในท้องถิ่นของตนเอง และเกิดความสัมพันธ์กับคนในชุมชน

งานวิจัยต่างประเทศ

Kruger (1990 : Abstract) ได้วิจัยการวิเคราะห์และการปรับประยุกต์เพลงพื้นบ้านบราซิลสู่วิธีการสอนเครื่องสาย เทียบได้กับต้นแบบของอเมริกัน สำหรับใช้ในระบบดนตรีศึกษาของบราซิล ผลการวิจัยพบว่าในการที่จะพัฒนาวิธีการสอนเครื่องสาย “เริ่มเรียนเครื่องสายเพลงพื้นบ้าน” เป็นความตั้งใจอย่างแน่วแน่ ว่าต้นแบบที่เหมาะสมของเทคนิคการสอนภาคปฏิบัติและสิ่งที่จะตามมาจะต้องได้รับการปกป้องโดยการตรวจสอบวิธีการสอนเครื่องสายของอเมริกัน เพราะฉะนั้นการวิเคราะห์ก็คือการตรวจสอบดนตรีพื้นบ้านและความเกี่ยวข้องที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ต่อวงการดนตรีศึกษา รวมทั้งบทบาทของเพลงในวิธีการสอนเครื่องสายของอเมริกัน การปฏิบัติขั้นตอนที่ หนึ่งคือ วิธีการสอนทางดนตรีศึกษาในแนวหน้าได้รับการตรวจสอบทบทวน การวิเคราะห์วิธีการสอนเครื่องสายนี้ได้พบวิวัฒนาการและลักษณะของวิธีการสอนเครื่องสายที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่ใช้ใน โรงเรียนของรัฐในสหรัฐอเมริกา ขั้นตอนที่สองในการพัฒนาวิธีการสอนเครื่องสายด้วยดนตรีพื้นบ้านของบราซิล ต้องตัดสินใจเลือกสิ่งที่จะเกิดตามมาที่เหมาะสมของแนวคิดทางดนตรีสำหรับนักศึกษาชาวบราซิล ลำดับขั้นตอนของวัสดุสื่อทางเทคนิคนี้จะเลือกได้ด้วยการพัฒนารายการลำดับความสำคัญแบบบูรณาการ ลำดับสุดท้าย เป็นการอภิปรายไว้ในประเด็นที่ว่า เราจะไปหาดนตรีพื้นบ้านของบราซิล ได้ที่ไหนและจะนำมาผสมผสานสำหรับวิธีการสอนอย่างไร การอภิปรายนี้แสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของวิธีการสอนเครื่องสายของบราซิลและวิธีการนำมาปฏิบัติสำหรับการสอนในชั้นเรียน รูปแบบฉบับสุดท้ายของวิธีสอนเครื่องสายของบราซิล ได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษจากภาษาโปรตุเกส

Njoora (2000 : Abstract) ได้วิจัยแนวทางการนำดนตรีพื้นเมืองดั้งเดิมเข้าไป

หลักสูตรการศึกษาแห่งชาติของเคนยา ผลการวิจัยพบว่า ในช่วงปี 1985 คือ เมื่อเร็ว ๆ นี้ ในประเทศเคนยา ถือว่าวิชาดนตรีเป็นเพียงวิชาหลักเฉพาะในมหาวิทยาลัยเอกชนบางแห่งเท่านั้น และมีเฉพาะเพียงบางโรงเรียน พร้อมกับการนำหลักสูตรการศึกษาของชาติระบบ 8-4-4 เข้ามาใช้ในปี 1983 หลายๆ วิชา รวมทั้งวิชาดนตรี ได้ถูกนำเข้ามาสู่หลักสูตรการศึกษาแห่งชาติ ซึ่งไม่ปรากฏในระบบ 7-4-2-3 ของการศึกษาของชาติ เมื่อนำวิชาดนตรีเข้าสู่หลักสูตรแล้ว เกิดมีปัญหาค่าหลายมากมายเกี่ยวกับการสอน ที่ต้องการทางออกในพื้นที่ ในขณะที่วัฒนธรรมพื้นบ้านส่วนใหญ่แล้วขึ้นกับวิธีการมุขปาฐะ แต่การวิจัยนี้สนับสนุนการใช้โน้ตและมีการบันทึก รวบรวมเพลงพื้นบ้านของเคนยา เพลงดนตรีที่ใช้สำหรับการวิจัยนั้น ได้มีการเก็บรวบรวมระหว่างช่วงการวิจัยภาคสนาม และรวบรวมขึ้นตามข้อเสนอแนะของคณะกรรมการระดับชาติหลายคณะและสภาการศึกษาที่รับผิดชอบด้านการสอนสำหรับโรงเรียนในท้องถิ่น เพลงพื้นบ้านที่รวบรวม ได้ทั้งหมดมีจำนวน 30 เพลง เป็นเพลงตัวแทนทางวัฒนธรรมดนตรีของเคนยา ซึ่งประกอบด้วย บทเพลงที่ถอดแยกมาจากเพลงของคีตกวีของเคนยาจำนวน 6 เพลง นักการศึกษาสามารถใช้ตัวเชื่อมทางการสอนในข้อมูลเหล่านี้ในการสำรวจขอบเขตเนื้อหา เช่น ด้านการศึกษาเปรียบเทียบ ความละเอียดอ่อนทางวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างดนตรีกับการพัฒนาทางประวัติศาสตร์ และบทบาทของดนตรีในวัฒนธรรมดั้งเดิม

Gold (2002 : 237) ได้ศึกษาถึงสมรรถภาพในการจัดการความรู้ขององค์กร ผลการศึกษาบ่งชี้ว่า สัญลักษณ์ของเศรษฐกิจแบบใหม่ คือ ความตระหนักในคุณค่าของสินทรัพย์แห่งความรู้ (Knowledge Assets) ซึ่งปรากฏในตัวสารสนเทศขององค์กร การกระจายของผลิตภัณฑ์และในสาขาองค์กร แม้ว่าการแข่งขันจะเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับองค์กรที่พัฒนาบนฐานการจัดการความรู้แต่ก็เป็นเรื่องยากที่จะพัฒนาองค์กรภายใต้ระบบการจัดการความรู้ให้ประสบความสำเร็จได้ เนื่องจากในความเป็นจริงแล้ว องค์กรยังมีประวัติศาสตร์และกระบวนการทางานภายใต้ความสำเร็จของวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมอยู่

Barros (2003 : 687-A) ได้วิจัย นวัตกรรมและองค์กรที่มีประสิทธิภาพ โดยได้นำวิธีการที่ใช้ในการบริหารจัดการออกแบบกระบวนการที่มีประสิทธิภาพ และมีแบบแผนซึ่งมีการออกแบบให้มีความสัมพันธ์กับแหล่งกำเนิดของนวัตกรรมขององค์กร ซึ่งมีความยืดหยุ่นและเชื่อมโยงกับปัญหาขององค์กร ตลอดจนรูปแบบในการประยุกต์ใช้ EUCID เพื่อพัฒนาระบบข้อมูลพื้นฐานวัตถุประสงค์หลัก ในการบริหารจัดการขององค์กร ให้มีประสิทธิภาพ คือ ออกแบบกระบวนการจัดการและสามารถสร้างเครือข่ายทางสังคมได้

Keyser (2004 : 2) ได้ศึกษาการจัดการความรู้ในองค์กร พบว่า จะต้องประกอบด้วย องค์ประกอบหลักที่สำคัญ คือ กระบวนการจัดการความรู้ วัฒนธรรมองค์กร การลงทุนและการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ การวัด โครงสร้างองค์กรแบบแนวราบ และกลยุทธ์ในการจัดการความรู้ โดยวัฒนธรรมองค์กรเป็นองค์ ประกอบที่สำคัญที่สุด

Chen (2004 : 2) ได้ศึกษาองค์ประกอบที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการจัดการความรู้ พบว่า ปัจจุบันองค์กรที่ประสบความสำเร็จจะต้องนำการจัดการความรู้มาใช้ในองค์กร โดยองค์กรเหล่านั้นมีองค์ประกอบหลักที่สำคัญในการจัดการความรู้ คือมีผู้นำที่มีพฤติกรรมในการส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการจัดการความรู้ โดยกำหนดไว้ในวิสัยทัศน์องค์กร ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ และมีกลยุทธ์ที่เกี่ยวกับการจัดการความรู้ที่กำหนดไว้ในวิสัยทัศน์

Burns (2009 : Abstract) ได้วิจัยความสำคัญของการเล่นเกมสัจับร้องเพลง आफरिका-अमेरिकाที่มีต่อเด็กชาวโซเซ ใน आफरिकाใต้: การวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาพบว่า ในยุคหลังการแบ่งแยกสีผิว มีการเน้นอย่างจริงจังในการสอนดนตรีพื้นบ้านในโรงเรียน ก่อนหน้านี้การสอนดนตรีตกอยู่ใต้อิทธิพลของระบบการดนตรีของยุโรปและดนตรีของอังกฤษ มาตรฐานใหม่ด้านหลักสูตรทางศิลปะและวัฒนธรรมได้รับการพัฒนาเมื่อปี 2005 การวิจัยเรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาหาวิธีการสอนเกมสัจับร้องเพลง आफरिका-अमेरिकाว่าจะสอนอย่างไร รวมทั้งในแง่แนวการรับรู้ และสิ่งที่ผู้เรียนพึงประสงค์ และเพื่อศึกษาว่าเพลงเหล่านี้จะเข้ากับมาตรฐานใหม่ได้อย่างไร การโดยได้ทำการศึกษาเด็กชาวโซเซจำนวน 69 คน ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 และ 6 ของโรงเรียนประถมศึกษากูดเชฟเฟิร์ด เมืองแกรมส์ทาวน์ आफरिकाใต้ ผู้เรียนได้รับการแนะนำให้รู้จักกับการเล่นเกมสัจับร้องเพลง आफरिका-अमेरिका ที่ผู้เรียนไม่เคยรู้จักมาก่อนจำนวน 3 เพลง เพลงทั้งสามนี้ถูกนำมาสอนตามวิธีการแบบดั้งเดิมของ आफरिकाใต้ กล่าวคือ ขับร้องและเคลื่อนไหวในขณะเดียวกัน แล้วตามด้วยการสัมภาษณ์ผู้เรียนจำนวน 47 คน และ 5 ครอบครัว ครูในโรงเรียนได้ให้ข้อมูลในลักษณะที่ไม่เป็นทางการ ผู้เรียนได้เชื่อมโยงความสัมพันธ์ด้านความรู้เกี่ยวกับการเล่นเกมสัจับร้องแบบ आफरिका-अमेरिका เปรียบเทียบกับการเล่นเกมสัจับร้องตามวัฒนธรรมดั้งเดิมของชาวโซเซ และของคนอื่น ๆ เขาเรียนรู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างความเป็นทาสของชาวอเมริกันเชื้อสาย आफरिकाกับยุคแบ่งแยกสีผิว ความชอบในเพลงมีความสัมพันธ์โดยตรงกับประสบการณ์ที่ผ่านมาที่เกี่ยวกับเพลงเด็กหรือดนตรีดั้งเดิมที่ใช้สำหรับพิธีกรรม การสัมภาษณ์ครูและผู้ปกครองเป็นสิ่งบ่งชี้ที่เด่นชัดว่า การเล่นเกมสัจับร้องแบบ आफरिका-अमेरिकाควรรวมอยู่ในหลักสูตร พ่อแม่ผู้ปกครองต่างจำและร้องเพลงอิสรภาพ และเขายังชี้บ่งว่าเด็กของเขาจำเป็นต้องเรียนรู้วัฒนธรรมอื่นของ आफरिकाด้วย

ความรู้ที่ได้จากการวิจัยนี้อาจเป็นข้อมูลให้ครูในอาฟริกาได้ใช้เป็นวัตถุดิบที่จะนำเสนอคนตรี
 พื้นบ้านอาฟริกัน-อเมริกันเป็นแหล่งข้อมูลทางพหุวัฒนธรรมคนตรีที่มีต้นกำเนิดในอาฟริกา

Davila (2009 : Abstract) ได้วิจัยเกี่ยวกับการสอนศิลปะการแสดงพื้นเมือง :

นักแสดงหญิง ซึ่งการแสดงศิลปะการแสดงของนักแสดงหญิง เป็นพื้นฐานของที่แสดงถึงอัต
 ลักษณ์ทางวัฒนธรรม ประเพณี อันเป็นเอกลักษณ์ของชาติ ผลการวิจัย พบว่า วัฒนธรรม
 ท้องถิ่นของสหภาพอาฟริกา และวัฒนธรรมยุโรป ถูกสร้างขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ แนวคิดเกี่ยวกับ
 ความเป็นชาติ มีข้อแตกต่างระหว่างความรู้ของโลกที่หนึ่งกับโลกที่สาม การขาดแนวความคิด
 เรื่องสิทธิความเสมอภาคของผู้หญิงในเขตพื้นที่ที่ทำการวิจัยนี้ นำไปสู่การขาดการวิเคราะห์
 ความหมายด้านสิทธิเสรีภาพของผู้หญิงอย่างเด่นชัด ซึ่งเปรียบเสมือน เล่นชู้พื้นฐานที่จะทำให้
 การแสดงพื้นเมืองมีความสมเหตุสมผลต่อการปลดปล่อยอิสรภาพทางกายภาพ การแสดง
 พื้นเมืองของนักแสดงหญิงจึงตรงข้ามกับประวัติศาสตร์ที่มีผู้ชายอยู่ในตำแหน่งที่เหนือกว่าที่
 เน้นการชื่นชมในร่างกายนี่เชื่อมโยงกับการหาความรู้ของการรับรู้ทางโลก เปรียบวิธีการสอน
 ศิลปะการแสดงพื้นเมืองได้กับความอ่อนไหวสำหรับกรอบแนวคิดในการสอนศิลปะการแสดง
 พื้นเมืองของนักแสดงหญิง เป็นความขัดแย้งระหว่างแนวโน้มทางการปฏิบัติทฤษฎีคาร์นิวัล ที่
 ตีความหมายของศิลปะการแสดงพื้นเมือง ในลักษณะของการแสดง ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์
 เพื่อใช้แสดงบนเวที เป็นผลลัพธ์ของการแสวงหาทักษะในชั้นเรียนการศึกษาเรื่องศิลปะแสดง
 พื้นเมืองของนักแสดงหญิง ใช้ระเบียบวิจัยเชิงคุณภาพมีกระบวนการวิจัยโดยการเชื่อมโยงเข้าสู่
 มิติการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณา ที่สะท้อนถึงความใกล้ชิดของชุมชนพื้นเมือง โคลอมเบียใน
 อเมริกาใต้ ซึ่งอยู่ชายฝั่งมหาสมุทรแอตแลนติก เป็นสถานที่สำคัญสำหรับการศึกษา ใช้
 กระบวนการวิจัยแบบมีติของการมีส่วนร่วม โดยใช้เมืองบาร์รันควิลลา เป็นสถานที่สำคัญใน
 การวิจัย

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องสรุปได้ว่าการอนุรักษ์หรือสืบสานศิลปวัฒนธรรม
 ที่เป็นภูมิปัญญาให้กับเด็กและเยาวชนหรือผู้สนใจ ต้องอาศัยกระบวนการถ่ายทอดที่เกิดจาก
 ความร่วมมือของกลุ่มคนอย่างต่อเนื่อง ต้องมีพื้นที่เปิดใช้จัดกิจกรรม กระบวนการถ่ายทอดต้อง
 อาศัยปราชญ์หรือภูมิปัญญาเฉพาะด้าน การออกแบบนวัตกรรมเพื่อพัฒนาจำเป็นต้องอาศัยฐาน
 คิดที่เกิดจากความร่วมมือของกลุ่มคนเชื่อมโยงกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมแต่ละยุคสมัย
 ของแต่ละท้องถิ่น โดยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นฐานในการสร้างภูมิคุ้มกัน
 ให้กับเด็ก เยาวชน หรือผู้สนใจที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ได้เกิดเจตคติ จิตสำนึกที่ดีต่อมรดก
 ทางภูมิปัญญาของคนรุ่นหลังให้คงอยู่สืบต่อไป